

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

BELH BÖLGESİNDE HADİS İLMİ VE BELHLİ HADİSÇİLER

Somayah İBRAHİMİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

BELH BÖLGESİNDE HADİS İLMİ VE BELHLİ HADİSÇİLER

Somayah İBRAHİMİ

**Danışman:Prof. Dr. Muhammet YILMAZ
Jüri Üyesi:Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYDIN
Jüri Üyesi:Dr. Öğr. Üyesi Ali HATALMIŞ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA / 2020

ukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne;

Bu alışma, jürimiz tarafından Temel İşlam Bilimleri Ana Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ
(Danışman)

ye: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa AYDIN

ye: Dr. Öğr. Üyesi Ali HATALMIş

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen ğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

.../.../2020

Prof. Dr. Serap ÇABUK
Enstitü Müdürü

NOT: Bu tezde kullanılan ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, izelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ETİK BEYANI

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
  - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
  - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
  - Kullanılan verilerde ve ortaya çıkan sonuçlarda herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
  - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim. .... / .... / 2020

Somayah İBRAHİMİ

ÖZET

BELH BÖLGESİNDE HADİS İLMİ VE BELHLİ HADİŞÇİLER

Somayah İBRAHİMİ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

Haziran 2020, 134 sayfa

Belh bölgesi kurulduğundan beri dinî, kültürel, coğrafi, fizikî, ticarî ve siyasî açısından önem arz etmiştir. Tarih boyunca çeşitli dinler ve milletlerin önemli yerleşim yerlerinden biri olan Belh şehri, Zerdüştlüğün çıkış yeri olarak tanınmaktadır. İslâm'ın buraya girişi ile dinî ve ilmî alanında hızlı bir şekilde gelişme kaydederek İslâm kültür ve medeniyetinin seçkin merkezlerinden biri haline gelmiştir. Önce eski Horasan'ın siyasî yönetimi altına girmiş daha sonra da Toharistan Devleti'nin irfan ve dinî merkezi olmuştur. İslâm coğrafyacıları bu bölgeye, Ümmü'l-Bilâd (şehirlerin anası) ismini vermiştir. Ayrıca burası hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, edebiyat, tıp ve coğrafya alanında yetişen alimlerden dolayı da Kübbetü'l-İslâm ve Dâru'l-Fukahâ gibi adlarla anılmıştır. Bu çalışmada, Horasan'ın dört büyük siyasî merkezlerinden biri olan Belh bölgesinin, İslâm'a girdiği dönemlerinden günümüze kadar hadis ilmi alanında öne çıkan, hadis alimleri yanında burada hadis alanında yapılan ilmi çalışmalar ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Belh bölgesi, Hadis, Hadisçi.

ABSTRACT

THE HADITH SCIENCE IN BALKH REGION AND THE BALKHI TRADITIONALISTS

Somayah İBRAHİMİ

Master Thesis, Department of Basic Islamic Studies

Supervisor: Prof. Dr. Muhammet YILMAZ

June 2020 (134 pages)

Since the establishment of the Belh region, it has been important for religious, cultural, geographical, physical, commercial and political aspects. The city of Belh, which has been one of the important settlements of various religions and nations throughout history, is known as the exit place of Zoroastrianism. With the entry of Islam here, it has rapidly progressed in the field of religion and science, making it one of the elite centers of Islamic culture and civilization. It first came under the political method of the ancient Khorasan and later became the lore and religious center of the Toharistan state. Islamic geographers named this region Ummu'l-Balad (mother of cities). In addition, this place was named with the names such as Kubbetu'l-Islam and Daru'l-Fukaha because of the scholars who grew up in the field of hadith, tafsir, fiqh, philosophy, literature, medicine and geography. In this study, one of the four major political centers of Khorasan, Belh region, The scientific studies in the field of hadith, which stand out in the field of hadith science since the time it entered Islam, have been discussed here.

Keywords: Balkh Region, Hadith, Muhaddith.

ÖNSÖZ

İlim, tüm hayat boyu yapılan bir hakikat arayışıdır. İlim aynı zamanda insanoğluna emanet olarak verilen bu hayat serüveninde hayatı, insanı ve evreni anlamaya çalışmak, hayatına anlam katmak isteyen müdekkik araştırmacıların vazgeçemeyeceği bir anlam arayışıdır. Hakikate ulaşmak, talebelerinden üstün bir gayret ister. Nitekim bu anlam çabası sıkıntılı, zor ve yıpratıcı süreçleri bünyesinde barındırır. Bu bakımdan hakikat arayışı doğası gereği zorluklara karşı tahammüllü olmayı gerektirir. Bir başka ifade ile, sabır erdemini kuşanmak, ilim erbabı için kaçınılmazdır. Tıpkı gönderildikleri toplumlara hakikatin nasıl aranacağına ve ulaşılabileceğine dair yöntem öğretmeye çalışan peygamberlerin kuşandıkları sabır gibi, ilim talibi de sabrı kuşanmalıdır. Kendilerine ilim ve hikmet verilen ve böylece ilim-amel-ihlas dairesinde anlamlı bir hayat yaşayan ve bu yaşam tarzlarıyla ümmetlerine örnek olan kutlu elçilerin varisleri olan ilim ehli de onların yolunda gitmeye çalışan kesimi oluşturmaktadır.

Belh bölgesi, Nişabur, Herat, Buhâra gibi Horasan'ın büyük siyasî merkezlerinden biridir. Bu bölge gerek İslâm öncesi, gerekse İslâm sonrası dönemlere ait çok sayıda tarihî eserlere sahip olan bir bölgedir. İslâm Dini'nin yayılmasıyla hızlı bir değişim yaşamıştır. Nitekim ticaret yolları ve ipek yolu güzergâhı üzerinde bulunması sebebiyle önemli ve ünlü ticarî merkezlerden biri sayılmıştır “Ümmü'l-Bilâd” (Şehirlerin anası) olarak isimlendirilen bu bölgede başta hadis ve tefsir sahasında olmak üzere çok sayıda âlim yetişmiştir.

Belh bölgesinin merkezi Mezar-ı Şerif ve diğer şehirlerinde hadis ilminin geçirdiği tarihi süreç, bu bölgede yetişen hadisçiler ve buradaki ilmi faaliyetleri ele aldığımız bu çalışmamızın I. bölümünde bölgenin İslâm öncesi ve sonrası tarihî, coğrafyası, iktisadî ve siyasî durumu, Belh'te yetişen tefsir, fıkıh gibi ilmî durumları, Belh'te doğan veya yetişen âlim, sûfî, fıkıhçı, hadisçi, tahkikçi, coğrafyacı, şair, tarihçi, lider ve filozoflardan bahsedip bu konular hakkında bilgi vermeye çalıştık.

II. bölümde Belh bölgesinin ilmî ve kültürel durumu ile hadis ilmindeki yeri, Belh'e yapılan yolculuklar, Belh'e yerleşen hadis âlimleri, farklı asırlara göre hadis ilmi, Belh'te eğitim ve öğretim durumu, rivayet yöntemleri, medrese, ilim halkaları, hankâhlar konularını ele aldık. Ayrıca II. bölümde Belhli sahâbe, tâbiîn ve daha sonraki asırlarda yetişen Belhli hadisçileri ve rivayetlerini tesbit etmeye çalıştık.

Çalışmamızın ekler kısmında, Belh bölgesi ile ilgili resim ve haritalara yer verdik; tablo kısmında ise Belhli hadisçilerin isim ve vefat tarihini belirttik.

Çalışmamızın oluşmasında değerli bilim insanları ve kurumumuyun katkıları olmuştur. Türkiye’de öğrenimime başladığımdan beri bugünlere gelmemde büyük katkısı olan, çalışmalarım sırasında da istişarelerde bulunduğum ve her aşamada beni yönlendiren, yardımcı olmaya çalışan danışman hocam Sayın Prof. Dr. Muhammet YILMAZ’a, aynı şekilde hep bize yardımcı olmaya çalışan, bize yol gösteren hocam Sayın Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ’e, zaman ayırarak çalışmamızda Arapça kaynaklarda ve önemli katkılarda bulunan Afganistan’daki Salam Üniversitesi’nden kıymetli hocam Sayın Dr. Muhammed LEBÎB-ı BELHÎ’ye, ayrıca hep bize yardımcı olmaya çalışan, bize yol gösteren ve çalışmamızı okuma zahmetinde bulunup düzetmelerinde katkılarda bulunan değerli arkadaşım Sayın Hamdi ERSÖZ’e içtenlikle teşekkür etmeyi bir borç telakki ederim.

Son olarak beni eğitime hep teşvik eden Afganistan’daki aile, özel olarak değerli baba ve anneme, değerli dost ve arkadaşlarıma, maddî ve manevî her türlü desteği sağlayan Türkiye’deki aziz Türk milletine, bizim tüm imkânlarını seferber eden Türkiye Bursları’na candan ve sonsuz teşekkür etmeye borç bilirim.

Somayah İBRAHİMİ

Adana 2020

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
ÖN SÖZ	vi
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Önemi ve Amacı	1
2. Araştırmada Takip Edilen Yöntem.....	2
3. Araştırmanın Kaynakları	2

BÖLÜM I

BELH BÖLGESİ VE BELH BÖLGESİNDE İLMÎ HAYAT

1.1. Belh Bölgesi	4
1.1.1. Belh Şehri ve Coğrafyası	4
1.1.2. Belh'e Verilen İsimler	8
1.1.2.1. Belh'in Müslüman Fetihlerin'den Önceki İsimler	9
1.1.2.2. Belh'in Fetihlerle Sonrası Aldığı İsimler	9
1.1.3. Belh'in Tarihi	10
1.1.3.1. İslâm Öncesi Dönemde Belh	10
1.1.3.2. Zerdüştlük ve Budizm Dönemi	13
1.1.3.3. İslâmî Dönemde Belh	15
1.1.4. Belh'in Tarihi Yerleri	18
1.1.5. İktisadî Durumu	20
1.1.6. Siyasî Yapısı	21
1.2. Belh Bölgesinde İlmî Durumu	23
1.2.1. Tefsir İlmindeki Yeri	23
1.2.2. Fıkıh İlmindeki Yeri	24
1.2.3. Diğer İlmindeki Yeri.....	25

BÖLÜM II

BELH'İN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE BELHLİ HADİŞÇİLER

2.1. Belh'te Hadis İlmî	28
2.1.1. Hadis Rivayet'in deki Yeri	28
2.1.2. Hadis Dirayet'in deki Yeri.....	32
2.1.3. Belh Bölgesinde Hadis Eğitim ve Öğretimi	36
2.1.3.1. İlim Dalları.....	37
2.1.3.2. Belh'in Medrese ve Hadis Merkezleri	38
2.1.3.3. Belh'in Hoca ve Öğrencilerinin Dikkat Çeken Özellikleri.....	45
2.1.3.4. Belh Bölgesin'de Öğrenim-Öğretim Yöntemi.....	46
2.1.3.5. Belhliler'in Öğrenci-Hoca İlişkileri.....	47
2.1.4. Sosyal Durumu	50
2.1.5. Belhli Hadisçilerin Hadis İlmindeki Yolculukları.....	52
2.1.5.1. Belh'in İçindeki Yerlere Yapılan Hadis Yolculukları	52
2.1.5.2. Belh'in ve Civarına Yapılan Hadis Yolculukları.....	59
2.2. Belhli Hadisçiler	61
2.2.1. Sahâbe Tabakası.....	61
2.2.1.1. Belh'e Uğrayan Sahâbîler.....	63
2.2.1.2. Aslen Belhli Olan Sahâbîler	66
2.2.2. Tâbiûn Asrındaki Hadisçiler.....	69
2.2.3. Tabeu't-tabiîn Asrındaki Hadisçiler	80
2.2.4. III. Asırdan VII. Asıra kadar Hadisçiler	99
2.2.4.1. Vefat Tarihleri Belli Olan Hadisçiler.....	99
2.2.4.2. Vefat Tarihleri Belli Olmayan Hadisçiler.....	107
DEĞERLENDİRME VE SONUÇ	110
KAYNAKÇA.....	113
EKLER.....	122
ÖZGEÇMİŞ	136

KISALTMALAR

b.	: İbn/Bin (oğlu)
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
Ç.Ü.	: Çukurova Üniversitesi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İFD	: İlahiyat Fakültesi Dergisi
krş.	: Karşılaştırınız
m.	: Milâdi
M.Ö.	: Milattan Önce
MÜ.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Nâşir, neşreden
ö.	: Ölümü
(ra)	: Radiyallahu anh, anhâ
S.	: Sayı
s.	: Sayfa numarası
s.s.	: Sayfa sırası
(sav)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
şrh.	: Şerh eden
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
ts.	: Tarihsiz, baskı tarihi yok
vdğ	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Tarih ilmi, her dönemde varlığını devam ettiren ve neredeyse tüm bilimlerin araştırmalarında mihenk taşı olma özelliğini asırlardır sürdüren ve muhtemelen gelecekte de aynı şekilde sürdürecektir. Çünkü bir şeyin tarihini bilmek aynı zamanda o şeyin kendisini bilmektir. Bu anlayışla hemen her ana bilim dalının kendine ait tarihi oluşturulmuştur. Hadis ilmi de İslâm'ın doğuşundan itibaren başlayarak kendi tarihini oluşturmuştur. Hadis tarihi araştırmaları bazen bir dönemi, bazen bir bölgeyi, bazen de bir şahsın veya grubun hadis tarihi açısından önemini ortaya koymak suretiyle farklı boyutlarda yapılmıştır. Biz de günümüze kadar geçen sürede oldukça verimli bir bölge olup şimdiye kadar herhangi bir araştırmaya konu olmayan ve bu anlamda eksikliğini yaşadığımız Horasan'ın Belh bölgesinin hadis birikimini ve burada yetişmiş hadis âlimlerinin gün yüzüne çıkması ve ilmî literatürde Türkiye'de yerini alması için bu bölgeyi çalışmayı hedefledik.

Hangi bilim dalı olursa olsun tarihî gelişim evrelerini veya zaman içerisindeki değişiklikleri incelemek için ilmin neşvünema bulduğu bölgeler, tarihi dönemler ve o alanda çalışmış bilim adamları incelenir. Bunun sebebi ilmin hangi bölgede hangi tarihte nasıl ve ne aşamada başladığını, kimlerin yön verdiğini, kimin nereden alıp nereye getirdiğini, eksiklerinin ve hatalarının farkedilmesi açısından önemli bir konuma sahiptir. Bunların hepsini yanıtlamak için tarihte bilim adamları, dönemler ve bölgeler adım adım takip edilmiştir.

Kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynak olarak sünnet ve hadisin serdedilmesi bu alanın oldukça ilgi görmesini ve bu alan üzerine yoğunlaşılmasını sağlamıştır. Bu yoğunluk hadis ilminde çeşitli bölgelerde kıymetli hadisçiler ve birçok eser olarak karşılık bulmaktadır.

Biz de bu çalışmamızda birçok hadis âlimi ve öğrencisinin yetiştiği, birçok eserin verildiği, Belh bölgesini hadis ilmi açısından araştırmayı konu edindik. Bu konunun hadis ilmine katkı sağlaması ve günümüz araştırmacılara faydalı olmasını amaçladık.

Bu çalışmada ayrıca Belh bölgesi neresidir? Belh bölgesinin İslâmî geçmişi nedir? Bölgedeki İslâmî faaliyetleri kimler başlatmış ve devam ettirmiştir? Belh bölgesinden sahâbî ve tâbiîn var mıdır? İslâm, bölgeye ne gibi tesirlerde bulunmuştur? İslâmî ilimlerin

bu bölgedeki gelişim süreci nedir? Hadis ilminin gelişim süreci nedir ve nerelerde hadis eğitimi nasıl verilmiştir? Bu bölgedeki hadis âlimleri kimlerdir? Yine bu bölgeden dünya üzerindeki Müslümanları etkileyecek ve kendi dönemiyle birlikte günümüze kadar hangi âlimler adlarını duyurabilmiştir? Burada yazılan eserler nelerdir? gibi birçok sorunun cevaplanmasını amaçlamaktayız.

2. Araştırmada Takip Edilen Yöntem

Bu çalışmamızda ilk olarak Belh bölgesinin tarihî, coğrafi ve sosyo-kültürel yönden tanıtılması ve Belh'in İslâm öncesi ve İslâm sonrası tarihi ve İslâm'ın ne gibi değişikliklere neden olduğundan bahsedeceğiz. Daha sonra Belh'deki İslâmî ilimlerin gelişimi hakkında bilgi vererek asıl konumuz olan Belh bölgesindeki hadis ilmi hakkında bilgiler vereceğiz.

Son olarak bu bölgede bulunan hadisçiler ve hadis araştırmalarını vererek bitireceğiz. Araştırmamızı yaparken Belh bölgesinin tarihini ve ilmî birikimini araştırabileceğimiz tarih, tabakât ve terâcim eserleri taranarak, Belh bölgesi ve hadis âlimleri hakkında bilgiler toplanmıştır. Tespit ettiğimiz kadarıyla burada yetişen hadis âlimlerinin eserlerini inceleyerek ilmî disiplindeki anlayışlarını ortaya koymaya çalışacağız.

3. Araştırmanın Kaynakları

Bu tezin hazırlanması esnasında birçok kitaplara bakıldı ve birçok kaynaktan istifade edildi. Bunların bazısından kimi zaman yalnızca bir cümle veya bir ifade alındı. Kimi zaman ele aldığımız kaynaklardan bir söz, bize başka sözleri çağrıştırdı. Diğer bir kısım kaynaklardan ise daha çok istifade edildi. Bunların bir kısmı kitap, bir kısmı makale, bir kısmı yüksek lisans ve doktora tezi, bir kısmı da çeşitli kitaplara düşülmüş dipnotlardı. Kendilerinden doğrudan nakilde bulunduğumuz eserleri dipnotlarda gösterdik. İstifade ettiğimiz çoğu eserlerin artık bugün hayatta olmayan sahiplerini rahmet ve minnetle, bugün hayatta olanlarını da selamet ve afiyet niyazlarıyla anıyoruz.

Elbette ki bu eserlerin hepsini burada zikretmek mümkün olmayacaktır. Ancak özellikle misallerin seçiminde eserlerinden istifade ettiğim Vaîz Belhli Hoca Efendi merhumu burada anmak istiyoruz.

Bu doğrultuda giriştiğimiz araştırmada, yaptığımız bölümlleme ile mütenasip kaynaklar kullanılmaktadır. Bu bağlamda araştırmamızın birinci bölümünü oluşturan “coğrafya” ve “tarih” kısmında başta Ya‘kûbî’nin *el-Büldân*’ı, Yâkût el-Hamevî’nin *Mu‘cemü’l-büldân*’ı, Strange’nin *Buldânü’l-hilâfeti’ş-şarkıyye*’yi, Taberî’nin *Târîhu’t-Taberî*’yi olmak üzere İbnü’l-Esîr’in *el-Kâmil fî’t-târih*’i, Belâzürî’nin *Fütûhu’l-büldân*’ı, Makdisî’nin *Ahsenü’t-tekâsîm fî ma‘rifeti’l-ekâlîm*’i, Elbâr’ın *Afganistan min fethi’l-İslâmî ile’l-gazve er-Rûsî*’yi, Mes‘ûdî’nin *Mürûcû’z-zeheb* ve *Me‘âdinü’l-cevher*’i, Sâfî’nin *Afganistan ve Adabû’l Arabi İbarû’l-Usûr*’u ve Farsça kitaplardan Mümîn’in *cerîde-i Belh*’i, Vâiz Belhî’nin *Fezâil-i Belh*’i, Rancbar’ın *Horasan-ı büzürg*’ü sıkça başvurduğumuz kaynaklardandır. Bu konuda çağdaş kitapları, makaleleri, doktora ve yüksek lisans tezleri ve ansiklopedi maddelerini taradığımızı da ifade etmemiz gerekir.

Araştırmamızın esasını oluşturan ikinci bölümde Belh bölgesinin hadis ilmindeki yeri kısmın başında Hatîb el-Bağdâdî’nin *er-Rihle fî talebi’l-hadîs*’i, Leknevî’nin *el-Fevâidü-l Behiyye*’yi, Yarşatir’in *Mecmu‘âtü’l Bahesin*’i, Fuat Sezgin’in *Tarihu’t-Turasu’l Arabi*’yi, İbnü’s-Salâh’ın *‘Ulûmü’l-hadîs*’i, Mümîn’in *Cerîde-i Belh*’ı, Belhî’nin *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*’ı, Hanîf Belhî’nin *Fukahây-ı Belh*’ı, Mahrûs’un *Meşâyih*’ı Belh’i, Vâiz Belhî’nin *Fezâil-ı Belh*’ı, oldukça sık kullandığımız kaynaklardandır. İkinci bölümün ismi zikredilen Belhli muhaddislerin tam adları, doğum ve ölüm tarihleri, hayat bilgileri, hocaları, talebeleri ve hadis yolculuklarının tespitinde hadis ilmi bünyesinde kaleme alınan ricâl ve tabakât eserlerine müracaat edilmiştir. Bunlar arasında *el-İstî‘âb fî Ma‘rifeti’l-Ashâb*, *Üsdü’l-Gabe fî Ma‘rifeti’s-Sahâbe*, *el-İsâbe fî temyîzi’s-Sahâbe*, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, *Tezkiretü’l-huffâz*, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl* gibi doğrudan sahâbî, tâbiî ve diğer hadisçilerin biyografilerine hasredilenler yanında *et-Tabakâtu’l-Kübrâ*, *et-Târîhu’l-Kebîr*, *el-Cerh* ve *t-ta’dîl*, *Tehzîbü’l-kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, *Ricâlü Sahîhi’l-Buhârî*, gibi genel nitelikli çalışmaların ve *Tehzîbü’t-Tehzîb* gibi Kütüb-i Sitte’de rivayetleri bulunan ricâlin tanıtımına hasredilmiş kitaplar ve *Kitâbu’s-Sikât* gibi sadece güvenilir addedilmiş râvîlere ayrılan çalışmalar ön sıralarda bulunmaktadır.

BÖLÜM I

BELH BÖLGESİ VE BELH BÖLGESİNDE İLMÎ HAYAT

1.1. Belh Bölgesi

1.1.1. Belh Şehri ve Coğrafyası

Coğrafi terimlerde birçok şehir adıyla karşılaşırız. Bu şehirler bazen bildiğimiz bir âlimin doğum yeri, bazen devrinin medeniyet ve ilim merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu vilayetlerle aramızda bir bağ kurduğumuz halde, bugün nerede olduklarını bilemiyoruz. Tarihteki ismiyle sıkı bir bağımız olan Belh şehri de bunlardan birisidir.

İslâm bilim ve kültür tarihinin önemli merkezlerinden biri olan Belh, Horasan bölgesinin önemli şehirlerinden biridir. Belh, şu an bir kısmı Afganistan'a ve bir kısmı da Türkistan'a (Batı Türkistan) aittir. Türkistan eski bir addır ve bugünkü Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan, Güney Kazakistan Cumhuriyeti ve Kuzey Afganistan gibi ülkeler bu bölge içerisinde yer alır.¹ Bugün Mezar-ı Şerif vilayeti içinde Belh şehri, bölge olarak Semerkant, Buhâra ve Tirmiz'in güneyinde Türkistan coğrafyasında yer almaktadır. Afganistan-Özbekistan sınırını oluşturan Amuderya nehrinin 74 kilometre güneyinde, deniz seviyesinden 366 metre yükseklikte, Kûhibaba Dağı'nın eteğinde kurulmuş bir şehirdir. Önceleri şehrin merkezi Belh iken, 20. yüzyılın başlarında merkez Mezar-ı Şerif tarafına kaymıştır.² Şehir merkezinin değişmesinde Hz. Ali'ye (ra) atfedilen türbe etkili olmuştur.³ Bu türbenin manevi değeri, şehrin aynı zamanda ticaret merkezi haline gelmesine zemin hazırlamıştır. Bugün Mezar-ı Şerif Afganistan'ın geleceği en parlak şehirlerinden birisi olarak gösterilmektedir.⁴

¹ Rancbar, Ahmad, *Horasan-ı büzürg*, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1363, s. 325; Belhî, Muhammed İsmâil b. Muhammed Şerif, *el-Hadîs ve'l-muhaddisün fî Belh iberü'l-usûr* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pancâp Üniversitesi Kısmu'l-Ulûmu'l-İslâmî, Lahor 1996, s. 47-48; Bkz. Ek I: Resim 3.

² Bkz. Ek II: Resim 2.

³ Bkz. Ek II: Resim 3.

⁴ Kurtuluş, Rıza, "Mezari şerif", *DİA*, XXIX, s. 518, ss. 518-519, İstanbul 2004; Saray, mehmet, "Afganiatan", *DİA*, I, s. 401, ss. 401-408, İstanbul 1998.

Belh, Hindu Kuş Dağları ile Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Amuderya (batıda Oxus olarak da tanınır) arasında bulunan 2500 yıllık tarihi olan antik bir şehirdir. Coğrafi konum olarak Belh, Hindistan, Mâverâünnehir ve Türkistan'ı birbirine bağlayan ticarî yolların kesiştiği bir noktadadır. İslâm fatihler tarafından “*Ümmü'l-bilâd*” yani “*Şehirlerin anası*” olarak bilinen Belh, doğu ile batı arasında uzanan büyük İpek Yolu üzerinde yer almaktadır.⁵

Belh kuzeyden Ceyhun, güneydoğu ve güneybatıda ise yüksek Elburz dağlarıyla komşudur. Belh ve civarının iklimi kışın rüzgarlı ve soğuk, yazın ise sıcak ve nemlidir.⁶

Belh'in en önemli nehri, şiddetli bir akıntıya sahip olan Ceyhun/Amuderya Nehridir. Adeta bölgeye hayat veren bu nehir Belh'ten sonra ikiye ayrılır: Biri Harezmi'e diğeri ise Horasan ırmağıyla birleştikten sonra doğu Türkistan topraklarına ulaşır.⁷

Horasan binlerce senedir farklı inanç, kültür ve kimliklere ev sahipliği yapmış önemli bir medeniyet havzasıdır. Belh bölgesi ise bu bölgede doğu ve batının kültürel birikimini bir arada barındıran bir kültür beşiği olmuştur. Aynı zamanda bu birikimini tarih boyunca toplumsal etkileşimle zenginleştirerek farklı insan kitlelerine taşıyan bir köprü vazifesi de görmüştür. Belh tarihi Horasan'da olduğu gibi, bugünkü Afganistan'ın da en önemli şehirlerden biridir.⁸

Belh bölgesinin doğu ve batı arasında bir geçiş noktası olması stratejik açısından Belh'e çok büyük bir önem kazandırmıştır. İslâm öncesinde farklı din, kültür ve etnik kimliklerin havzası olan şehir, İslâm'ın bu bölgeye gelmesiyle de bu özelliğini sürdürmüştür. Tarihi süreçte İslâm ilim ve kültür tarihinde önemli katkılarda bulunmuştur. Coğrafi konumu nedeniyle birçok devlet ve hanedanlıklar tarafından işgal edilen şehir, bu nedenle çok yönlü tahribata uğramıştır. Bugün eski Belh'ten geriye sadece bazı kalıntılar kalmıştır. Şehrin yakınlarında inşa edilen Mezar-ı Şerif, onun bu tarihî birikimini ifade etmekten uzaktır.⁹

Belh ilinin coğrafi durumu ve ilgili bölgesi 15 ilçe ile 16,840 km² olup, Belh ilçesinin her bir alanı alt kutuda yüzde olarak gösterilmiştir:¹⁰

⁵ Saray, Mehmet, “Afganistan”, *DİA*, I, s. 401, ss. 401-408, İstanbul 1998.

⁶ Mahdi, Muhammed Yasir, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, *Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi SBE, İSTEM Dergisi*, Yıl. 9, S. 18, ss. 219-241, Konya 2011, s. 222; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisün fi Belh*, s. 46-47.

⁷ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 219-241.

⁸ Strange, Guyle, *Buldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye*, Müessesetü'r-Risâle, I-II, Beyrut 1405, s. 462; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisün fi Belh*, s. 48; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 219.

⁹ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 219.

¹⁰ Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisün fi Belh*, s. 46-47.

No	ilçe	Yönetim Merkezi	Nüfus	Açıklamalar
	Belh	Belh	97,055	
	Mezar-ı Şerif	Mezar-ı Şerif	375,181	
	Çahâh Bulak		69,975	
	Çahâh Kint		32,306	
	Çimtal		81,311	
	Devletâbad		79,638	
	Dihdâdi	Dihdâdi	66,009	
	Hulm		49,207	
	Kaldâr		17,932	
	Kişindih		49,083	005'te alt bölge
	Marmul	Marmul	9,510	
	Nahri Şahi		38,791	
	Şolgara		85,269	
	Çortepe		30,314	
	Zari		42,367	2005 yılında Kishindih ilçesi'nden ayrılmıştır

Belh'te İslâm kültür ve medeniyetinin başlangıcı Abbâsiler dönemine rastlamaktadır. Abbâsilerin Bağdat'ı başkent yapmasıyla Horasan'ın zengin maddi ve manevi birikiminden istifade edilmeye başlanmıştır. Belh'te yaşayan önemli ailelerden Bermekîler, Abbâsi davetine destek vererek onların iktidara gelmesi için çalışmışlar, daha sonra da bu devlette çeşitli görevler aldıkları süreçte İslâm medeniyetinin yayılmasına katkıda bulunmuşlardır.¹¹

Zamanla İslâm ilim ve kültürünün yayılmasıyla Horasan bölgesi (Belh, Nişâbur, Merv, Herat vb.) artık tam manasıyla İslâmî ilimlerin merkezi haline gelmiştir. İşte bu nedenle Belh'e Mirvarîd Şehri (Ümmü'l-Bilad-Şehirlerin Anası) denmiştir.¹²

Miladî V. asra kadar Horasan adıyla bilinen bölgenin adı, daha sonra¹³ “Aryânâ” olarak değiştirilmiştir. Zaman zaman bir bölgeyi de ifade eden Belh, yaklaşık olarak Horasan'ın dörtte birini oluşturmaktaydı. Bedehşan'dan Balamuğrab'a kadar uzanan bir

¹¹ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 220.

¹² Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 220.

¹³ Aryânâ ismi ilk olarak MÖ 3. Yüzyılda Yunan tarihçi “Eratosthenes” tarafından kullanılmıştır. Merkez'in yaşamın'a Bahtar'ı (Belh) tanıttı; Jubel, Muhammed Heyder, *Aryânâ nam'ı tarihi'yi keşver'i Afganistan ast*, Münteşer'ı da Kabil kalunî, Kabil 1332, s. 278.

coğrafya Belh olarak isimlendiriliyordu. Bu iki şehir arasında Bamyan, Gazne, Kabil, Pervan ve Penşir bulunmaktaydı ve aynı zamanda Merv, Nîşâbur ve Herat'ı da kapsıyordu. Uzun yıllar boyunca İpek Yolu'nun geçtiği bir güzergah olarak önemli bir konuma sahip olan Belh'in bu durumu, onun ticarî ve iktisadî açıdan gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.¹⁴

Ya'kûbî'nin, *Kitâbü'l-Büldân*¹⁵ isimli eserinde zikrettiği Belh şehrinin Babü'l-Nevbahâr, Babü'l-Hadîd, Babü'l-Yahûd, Babü'l-Yahyâ, Babu'r-Ruhbe, Babü'l-Hinduvân ve Bab-ı Şastbend olmak üzere 7 kapısı vardır.¹⁶

Makdisî ve bazı müellifler, Belh bölgesinin, önemi, geniş yolları, camileri, mescitleri ve saraylarından övgüyle bahsetmişlerdir.¹⁷

Belh, V. asra kadar güzelliğini korumuştur. Bir dönem Moğol saldırılarında yerle bir olan Belh şehri, birkaç asırdan sonra eski görkem ve hürmetine kavuşmuştur.¹⁸

Afganların Ahmedşah Abdali¹⁹ Devleti kurulduğu zamanda (h. 1161/1747)²⁰ Belh Belh'in ismi, küçük bir şehir olarak "Vazirabad" adıyla değiştirilmişti.²¹

Şu andaki Belh'in merkezi Mezar-ı Şerif'dir. Mezar-ı Şerif'in sınırları eski Belh'ten farklıdır; Bamyan, Bağlan eski Belhe bağlı iken, şu an kuzey yönünde Özbekistan'a bağlıdır ve ortada Ceyhun nehri vardır. Belh'in merkezinde, yani Mezar-ı Şerif'te İmam Ali'nin mezarı bulunduğu için bu şehir Mezar-ı Şerif adıyla ünlü olmuştur. Eski dönemlerde bu şehirde yaşayan insanlar, Hz. Ali'nin türbesinin orada olduğunu düşünüyorlardı. Ancak bir kısım insanlar bu düşüncenin doğruluğuna inanmamakta ve Hz. Ali'nin (ra) sadece oradan geçtiğini ve ayakkabısının orada düştüğünü düşünmekteledir.²²

Belh bölgesinin İslâm egemenliğine hangi tarihte girdiği tam olarak bilinmemekle birlikte şehir ve bölgenin İslâm hakimiyetine tam olarak girişi Muâviye dönemlerine

¹⁴ Mahdi, Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 221; Bkz. Ek II: Resim 8.

¹⁵ Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *el-Büldân*, nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., I, 117.

¹⁶ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s.

¹⁷ Makdisî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, Mektebetü Medbûlî, Kahire 1991, I, 302.

¹⁸ Lamb, Harold, *Zendeğî nâme Çengiz Han'ı Moğol*, trc. Reşid Yasemî, intişârât'ı Sepeh'râd, Tahran 1388, s. 199.

¹⁹ Ahmadhan b. Zamanhan, h. 1135 Herat'ta doğdu. Cesur ve yetenekli bir askerdi, Afgan bağımsız devletlerini kurmuş, sevenleri soyadını Ahmad Şah Baba olarak koymuşlardır. H.1186'da vefat etti ve Kandahar'da defnedildi. Gûbâr, *Ahmadşah baba Afgan* Mîr Gûlâm Muhammed, trc. Aminullah Derîz, Danîş Kitaphane, Peşaver 1377, s. 4.

²⁰ Bînavâ, Ebdur'Ra'ûf, *Da Afganistan Numyalai (Paştuca)*, İtilaât av Kültür Vizaret, Kabil 1353, III, 107.

²¹ Elbâr, Muhammed b. Alî, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, Daru'l-İlm, Cidde 1305, s. 391.

²² Gûbâr, Mîr Gûlâm Muhammed, *Afganistan der Mesir-i Târih*, Kabil Devlet Matbaası, Kabil 1967, s. 145.

rastlamaktadır. Belh 42/662-63 veya 43/664 yılında Kays b. Heysem veya Abdurrahman b. Semure tarafından fethedilmiştir.²³

Çeşitli devletlerin işgaline uğrayan şehir 1841’de Afganlılar tarafından ele geçirildi ve bundan böyle sürekli olarak onların elinde kaldı. Bugün küçük bir kasaba izlenimini veren Belh’in nüfusunu Özbekler, Türkmenler ve Tacikler oluşturmaktadır. 1964 yılında kurulan Belh eyaletinin yüzölçümü 11.833 km², nüfusu da 600.000’dir.²⁴

Belh’te ilmî açıdan hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen âlimler daha sonra Bağdat ve Dimaşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Bu yüzden şehir “Kubbetü’l-İslâm” ve “Dârü’l-fıkh” gibi isimlerle anılmaktadır. İslâm tarihinde adını duyurmuş olan Belhli birçok âlim arasında haklarında sonraki bölümlerde genişçe duracağımız tâbiînlerden Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Mukâtil b. Hayyân (ö. 135/752), Atâ b. Meysere (ö. 135/752), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Belhli meşhur sûfî İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778), İmam Ebû Hanîfe’nin talebelerinden kadı olan Ebû Mutî’ el-Belhî (ö. 197/812), hadisçi ve sûfî Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810), hadisçi Abdullah b. Muhammed el-Belhî (ö. 295/908), Sûfî Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö. 319/931), Mu’tezilî kelâmcılardan ise Ebû’l-Kâsım el-Belhî el-Kâ’bî (ö. 319/931), tanınmış coğrafyacı ve astronomlardan Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934), Mevlânâ’nın babası Sultânü’l-Ulemâ lakabıyla bilinen Bahâeddin Veled (ö. 628/1231) gibi kişiler sayılabilir.²⁵

1.1.2. Belh’e Verilen İsimler

Tarih boyunca Belh’e birçok isim verilmiştir. Verilen bu isimlerin bir çoğunu Belh şehrini öven isimler oluşturmaktadır. İslâm’dan önce ve İslâm’dan sonra olmak üzere Belh için kullanılan isimleri aşağıda göstermek istiyoruz.

²³ Gûbâr, *Afganistan der Mesir-i Târih*, s. 68; Yazıcı, Tahsin, “Belh”, *DİA*, V, 410, ss. 410-411, İstanbul 1992.

²⁴ Gûbâr, *Afganistan der Mesir-i Târih*, s. 77; Yazıcı, “Belh”, V, 410, ss. 410-411.

²⁵ Gûbâr, *Afganistan der Mesir-i Târih*, s. 77; Yazıcı, “Belh”, V, 410, ss. 410-411.

1.1.2.1. Belh'in İslâm'dan Önceki İsimleri

Dünyanın ikinci şehri ve Aryânâ'nın birinci başkenti olarak bilinen Belh,²⁶ üzerinde yaşayan kültür ve medeniyetlere göre farklı isimler almıştır.²⁷

Belh adı eski Yunan'da "Backtra" ve eski Farsça'da "Bahtriş" ya da "Backtris" olarak kullanılmıştır. Bartuld, kendi kitabında "Backtar" adını kullanmış²⁸ ve bununla beraber "Bahel" ve "Bakel"²⁹ ismini de kullanmıştır. Ahameniş döneminde (M.Ö. 550- M.Ö. 330) "Bactria"³⁰ ve bir zamanlar "el-Belhü'l-Behiyye"³¹ olarak bilinirdi.³² Avesta'da Belh için kullanılan "Bahdi (Bahdri)" ve Grekçe'de "Baktra", ismini Baktres'den alır.³³

Cahiliye zamanında bazı tarihî ve efsânevi hikâyelerde "Belh-ı Maşuge"³⁴ şeklinde de kullanılmıştır. İbn Esîr, *el-Kâmil* kitabında aldığı bir hikayede, Belh şehrinin "Hüsnâ" olarak isimlendirildiğinden bahsetmektedir.³⁵

Tarihçiler Belh isminin yanı sıra daha önce bu şehir için kullanılan İslâm'dan önce bazı isimlerden bahsetmektedirler. Kaynaklarda onun için "Belhu'l-Behiyye", "Hezar Şehir", "Fahr-i Ariya", "Mervarid-i Şark", "Serzemin-i Tillayi", gibi isimler kullanılmaktadır. Aynı zamanda "Buhdi" ve "Bakterya", "Bahtriş", "Belhek", "Balık", "Balek", "Buhdy", "Naw Bahar", Belh'e verilen en eski isimlerdendir.³⁶ Afganistan'ın kuzey tarafında bazı insanlar Belh için hâlâ "Buhdy" ismini kullanmaktadırlar.³⁷

1.1.2.2. Belh'in İslâm'dan Sonraki İsimler

Müslümanların Belh şehrini fethedip, İslâm'ın bu bölgeye girmesiyle, Belh için bir kısmı ilmî olan çok farklı isimler verilmiştir. İslâmî dönemde kullanılan en yaygın

²⁶ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 220.

²⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn fî Belh*, s. 59; Yazıcı, Tahsin, "Belh", V, 410, ss. 410-411.

²⁸ Barthold, Wilhelm, *Tezkire coğrafiyay-ı târîh-i Îrân*, Tahran 1308, s. 49.

²⁹ Kitapdâr, Mahmud b. Emîr Velî, *Belh*, Matbaa-i Academi Ulum'î Belh, Kabil 1360, s. 15.

³⁰ Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 388.

³¹ Mümîn, Muhammed, *cerîde-i Belh*, Müessesesi-i İntişârât-ı Beyhakî vizâretü'l İlâm, Kabil ts., s. 2.

³² Strange, Guyle, *Buldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye*, Müessesetü'r-Risâle, I-II, Beyrut 1405, s. 462.

³³ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 220.

³⁴ Rancbar, *Horasan-ı büzürg*, s. 95.

³⁵ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I-XI, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts. 538; İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-XI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987-2003, I, 197.

³⁶ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 221.

³⁷ Rancbar, *Horasan-ı büzürg*, s. 95.

ismi “Ümmü'l-Bilâd”dır. Belh halkının mütenasip vücuda sahip, güzel ahlâk sahibi, cömert, cesur, zeki, çalışkan, hak ve adalet peşinde koşan, nazik, terbiyeli ve en önemlisi de din ile ilme düşkün insanlar olduğunu bildirirler, bazı isimlerin sebepleri de bu sıfatlardan dolayıdır. Bunu yanı sıra şu isimler de zaman zaman kullanılmıştır:³⁸ Belhu'l-Hüsna, Dâru'l-İctihâd, Dâru'l İslâm, Dâru'l-Fukahâ, Dâru'l-Fıkh ve'l-Hadis, Hazâratu'l-Fıkh, Dâru'n-Ni'me, Marcî Âbâd, Mevzî'u's -Semâhe, Kubbetü'l-İslâm, Ümmü'l-Kurâ, Hayru't-Türâb, Kâidetü'l-Horâsân, Belh³⁹, Madânu'l-Mürüvve⁴⁰, Belh-i Bâmî⁴¹, Ehlü'l-Litâfe gibi.⁴²

1.1.3. Belh'in Tarihi

Belh şehri birçok kültürü ve medeniyeti bünyesinde barındıran kadim ve derin bir tarihe sahiptir. Bu bölümde, XII. yüzyıla kadar antik dönemin önemli şehirlerden olan Belh'in tarihçesinden kısaca bahsetmek istiyoruz. İslâm öncesinden başlayıp, sırasıyla Zerdüştlük ve Budizm dönemi, Belh Bermekîler dönemi ve son olarak Belh'in İslâmî dönemi ele alınacaktır.

1.1.3.1. İslâm Öncesi Dönemde Belh

Antik dünyanın tarihi ile ilgilenenlerin müstağni kalamayacağı Afganistan'daki Belh (Balkh) şehrinin tarihi M.Ö. 1500 yılına kadar uzanmaktadır.⁴³

Bölgeyi “Şehirlerin Anası” olarak adlandıran, Eski Pers inancı Zerdüştlüğün kutsal kitabı Avesta⁴⁴ ve Firdevsî'nin *Şahname*'sine göre Zerdüş'tün Belh'te doğduğuna ve burada öldüğüne inanan yerel halk, bölgenin mükemmelliğinin ve antikliğinin farkındadır.⁴⁵

³⁸ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 221; Mes'ûdî, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Huseyn, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, thk. Yusuf Es'ad Dâğır, I-IV, Dâru'l-Hicre, Kum 1984, I, 251; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 48-49,63.

³⁹ Gûbâr, *Afganistan der Mesir-i Târih*, s. 112; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 221

⁴⁰ Strange, *Buldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye*, s. 462-465.

⁴¹ Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 386-390.

⁴² Rancbar, *Horasan-ı büzürg*, s. 94-100.

⁴³ Bkz. Ek II: Resim 1.

⁴⁴ Muhsinî, Muhammed Rezâ, *Pân Türkism İran ve Azerbaycan*, İntişârât-ı Semerkand, İran 1382, s. 153-158.

⁴⁵ Vedâd, Farhâd, *Didgâh-ı Engârişi ber Şahnâme-yı Firdûsî*, Ferheng-ı Pejûhân-ı Daniş, İsfahan 1387, s. 55.

Nitekim bundan 40 sene öncesine yani 1979 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri'nin Afganistan'a saldırması öncesine kadar Zerdüştlar turist olarak Belh'e girmiştir. Zerdüş inancı daha sonra Sâsânî halklarının Devlet dini haline gelmiştir. Afganistan'ın eski adı ortaçağda Horasan⁴⁶ ve Eski Ahit'te Aryânâ idi⁴⁷. O zamanlarda Belh Aryânâ'nın başkenti ve bölgenin en zengin ve medeni şehirlerinden biriydi. Belh, eski Yunan kitaplarında *Aryânâ'nın İncisi* olarak geçmektedir.⁴⁸

Belh bölgesi, tarih boyunca Türk, Fars ve İslâmî yönetimleri arasında el değiştirmiştir. Bu bölge, sadece Türkler ve Farslar için değil, aynı zamanda Yahudilere ve Hintli tüccar topluluklarına da ev sahipliği yapmış olmakla beraber, şairleri akademisyenleri, din âlimlerini, hatta coğrafyacıları ve astronomi üzerine çalışan insanları barındırdı ve bununla birlikte diğer ünlü insanların mezarı da Belh'te bulunmaktadır.⁴⁹

Afganistan'ın tarihi boyunca bu şehir, Üzbekler, Safeviler ve sonunda Afganistan'ın Durrânî şahları tarafından yönetilmiş, ancak zamanla kendi önemini yitirmiştir.⁵⁰

Belh bölgesi'nin tam olarak ne zaman kurulduğu bilinmemekle beraber M.Ö. 1500-1000'lerde eski İran hükümdarlarından, kitaplarda nakledilmiş olan Keyumers (Kiyomers) ve Kaylohrasp (Lahrasp) tarafından kurulduğu iddia edilmiştir.⁵¹

Belh bölgesi stratejik açısından güzel yer ve merkeze sahip olması nedeniyle tarihi süreç içerisinde yirmiden fazla farklı hükümetlerin işgaline ve tahribe uğramıştır. İskender⁵², Horasan'ın siyasî ve Toharistan hükümetinin de dinî merkezi olan Belh'i işgal ederek burayı kendisine merkez olarak seçmiştir.⁵³

Zerdüştların Avesta adlı kitaplarında⁵⁴ Aryânâ'nın ilk krallarının "Paradata" olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca Paratada "ilk kral" anlamına gelmektedir. Farsça Lugat

⁴⁶ Bkz. Ek I: Resim 2.

⁴⁷ Bkz. Ek I: Resim 1.

⁴⁸ Vedâd, Didgâh-ı Engârişî ber Şâhnâme-yı Firdûsî, s. 88.

⁴⁹ Rancbar, *Horasan-ı büzürg*, s. 67.

⁵⁰ Vedâd, Didgâh-ı Engârişî ber Şâhnâme-yı Firdûsî, s. 88; <https://orhaajans.com/muhtesem-medeniyetlerin-baskenti-belh/>.

⁵¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I-XI, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts., I, 538; Züvârî, *Cografya-i târîh-i Belh*, s. 3; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 68-75.

⁵² İskender M.Ö. 356'yılında Makedonya'nın Pella şehrinde doğdu. M.Ö. 338 yılında Chaeronea Savaşı'nda babasının ordusundaki süvarilere komuta etti. 20 yaşında krallığa ulaştı, M.Ö. 334'te Pers seferlerini yönetmiştir. M.Ö. 323 yılında Babil Sarayı'nda ölmüştür; Azizullah Beyât, *İskender-i Mekdünî*, Vîbgâh'fer-i, İran ts., s. 1-4.

⁵³ Yazıcı, "Belh", V, 410, ss. 410-411.

⁵⁴ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 223.

kitaplarında Paradata veya Parazat, Belh kralları manasını da taşımaktadır. Avesta kitabından nakledildiğine göre ilk Paradata “Hoşang”dır. Belh’te ilk kanunları koyanın ve bu kanunları daha sonraki gelenlere de vasiyet edenin Paradata Hoşang olduğu rivayet edilmiştir.⁵⁵

Belh bölgesi dünya’da “*nevrurun başkenti*” olarak tanınmaktadır. Avesta kitabında nakledildiğine göre nevrüz bayramı ilk defa Belh padişahı Cemşid veya Yama tarafından kutlanmıştır. Bundan dolayı Nevruz Bayramı Afganistan’da medeniyet ve tarih simgesi olarak bilinmektedir. Afganistan’da her sene ilkbaharın birinci gününde coşkulu bir şekilde kutlanmaktadır.

“Araştırmacılara göre Belh bölgesin’in üç kalesi olup, sadece ikisinin yeri tespit edilebilmiştir. 12’şer kapısının olmasından hareketle bu kalelerin oldukça büyük olduğu anlaşılmaktadır. Belh’te bugün hala ayakta olan kalelerden birisi olan Hinduvâne kalesi, Ebû Müslim Murozt adlı bir mimar tarafından yaptırılmıştır. Bu kalenin içinde bu gün dahi yaşayanlar vardır. İstila ve tahribatlardan nasibini alan bu kale, daha sonra bir kaç defa yıkılıp tekrar inşa edilmiştir. Bu kale bugünkü Belh’in doğusunda yer almaktadır. Kaleye yakın bir yerde bulunan Mescid-i Sebz ve medrese bu güne kadar varlığını devam ettirebilmiştir”.⁵⁶

Yukarıda zikrettiğimize göre Belh bölgesinin kalesinin ilk dönemlerden Nevbahâr, Rehbeta, Hadid, Hunduban, Yahu-i Şestbend ve Yahyâ isimleriyle anılan kapılara sahip olduğu kaydedilmiştir.⁵⁷ Bu şehre giriş ve çıkışların bu kapılardan sağlandığı ve kapıların her birinin çok özel mimarî yapıya sahip olduğu belirtilmiştir. Belh bölgesinde yaşadığı tahmin edilen Vedî Medeniyeti M.Ö. 2500’lü yıllarda Afganistan’da yaşamış olan Aryânîler’e dayandırılmıştır. Bu şehirde yaşayan insanlar beyaz tenli, iri yapılıdır. Burada bulunan kişiler Amuderya’nın kuzey tarafında göçebe olarak yaşamışlardır. Nüfusları çoğalınca Amuderya’nın güney ve Bahter (Bakhtar) bölgesine doğru yayıldılar. Daha sonra Hind alt kıtasına doğru genişleyen bu topluluk büyük bir medeniyet kurmayı başarmışlardır. Bu medeniyete ait bilgiler dört eski kitapta (Vedî) yer almakta, dolayısıyla da Vedî medeniyeti şeklinde isimlendirilmiştir.

⁵⁵ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 220.

⁵⁵ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 220.

⁵⁶ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 223.

⁵⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 49.

Afganistan’da yaşayan bazı kabilelerin isimleri bu eski kitaplar sayesinde tespit edilebilmiştir.⁵⁸

1.1.3.2. Zerdüştlük ve Budizm Dönemi

Zerdüşť tarafından kurulduğu kabul edilen Zerdüşťlük, İran’ın tanınmış bir din sayılmıştır. İran kaynaklarına göre Zerdüşť, bakire bir anneden doğmuştur. Zerdüşť’ün doğduğu yer eski Aryânâ ülkesi (Belh civarları) olarak bildirilmiştir. Tarih kitaplarında Zerdüşťlüğün kutsal kitabı Zend-Avesta olarak bilinmektedir.⁵⁹

Belh tarihine baktığımızda, çok açık bir şekilde anlıyoruz ki, Belh’te çeşitli kültür ve medeniyetler vardı. İslâm’dan önce de çeşitli ve çok sayıda dini bünyesinde barındırıyordu. Zerdüşť dininin merkezlerinden biri Belh bölgesidir, Belh’te savaşlar olmasına rağmen bina ve dinî eserleri hala ayaktaadır.

Tarihçiler, bu şehrin İskender (M.Ö 356-324)⁶⁰ ve hatta o zamandan daha öncesi⁶¹, Belh b. Belah b. Saman b. Sam b. Ham b. Nuh⁶² zamanına kadar ulaştığını kaydetmiştir..

Zerdüşťilik, M.Ö. 600 ile M.S. 650 yılları arasında Pers İmparatorluğu’nun resmi dinî olmuştur, Dinin kutsal kitabı, Zerdüşť’ün yazdığı “Gatalar” denen dörťlüklerinin toplandığı Avesta’dır.⁶³ Tarih kitaplarında Zerdüşť’ün hayatı hakkında pekçok bilgiler vardır. Zerdüşť İran’ın Spitama’ya mensup olan ünlü ailelerindendir. Genel olarak tarihçiler, Zerdüşť’ün M.Ö. VII-IV yüzyıllar arasında yaşadığını kabul edilmektedir. M.Ö. 640 yılın civarında inzivaya çekilen Zerdüşť, 10 sene sonra M.Ö. 630’ yılında kendisini bir Peygamber olarak tanıtılmıştır. Zerdüşť, düşüncelerini yaymaya başladığı zamanda, eski gelenekler ve ona bağlı insanların direnişleri ile karşılaşmıştır. M.Ö. 618 yılında İran hükümdarı Keygeştasp (Virtasp) ile tanışmıştır, onun himayesinde 35 sene dinîni yaymaya çalışmıştır. Bu arada Zerdüşťlük, Keygeştasp Devletinin resmi dinî

⁵⁸ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 45-47; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 223.

⁵⁹ Mes’ûdî, *Mürücû’z-zeheb ve me’âdinü’l-cevher*, I, 252- 253; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 224; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 68-75.

⁶⁰ İskender (M.Ö. 356-323) Makedonya’daki Pella kasabasında doğdu ve künyesi Makedonî’di, Babil’de vefat etmiştir.

⁶¹ Mes’ûdî, *Mürücû’z-zeheb ve me’âdinü’l-cevher*, I, 253.

⁶² Mahrûs, Muhammed Abdüllatif, *Meşâyih’ı Belh min el-Henefiye va mâ inferidû behi min el-Mesâilü’l fıkhiye*, Maktebü’l-Vataniyye, Bağdâd 1979, s.48.

⁶³ Şehristanî, Ebu’l-Feth Muhammed b. Abdülkerim, *el-Milel ve’n-Nihal*, Darü’l-Marife, Beyrut 1993, I, 159-160; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 224.

olarak tanınmıştır. M.Ö. 583 yılında Turan hükümdarı Efresyab'ın, Belh bölgesine saldırdığında Kerş-i Tûrânî adında ateşgede bir Türk tarafından, 77 yaşında öldürüldüğü ileri sürülmektedir.⁶⁴

“İslâmlaşan İran’da Zerdüş’tün inançları kültür ve edebiyat içinde varlığını sürdürmeyi devam ettirmiştir. Bunun yanında Zerdüştlük, Azerbaycan ve Hindistan gibi ülkelerde bugün dahi varlığını devam ettirmektedir. Diğer taraftan Budizm, Horasan coğrafyasına yayılmaya başladığında Belh’e de sirayet etmiştir. Çünkü Belh, Horasan’ın en önemli yeri ve merkezini teşkil ediyordu”.⁶⁵

Belh bölgesinde Budizm dininin varlığının en önemli görüntüsü dinî eserler ve çoğu eski tarihlere dayanan Nevbahâr (Navasanghara veya Nevavihara) Ateşgedesidir. Belh bölgesi Budizm’in başlangıcını teşkil etmiştir.⁶⁶ Nevbahâr Ateşgede, Belh’in en eski Ateşgedelerinden biri olarak tanınmaktadır. Bu Ateşgede Belh bölgesinin güney tarafında yer almıştır. Belh’in eski bir hükümdarı tarafından yapılmış olduğu rivayet edilmiştir. Nevbahâr Ateşgede’nin güney avlusunda Buda’nın leğeni, dişi, süpürgesi ve kıymetli süs eşyaları bulunmakla beraber, kuzey tarafında bulunan elmas ve kıymetli taşlarla süslenmiş olan kubbenin 200 fit (yaklaşık 60 m.) yüksekliğinde olduğu bildirilmiştir.⁶⁷

Mesûdî⁶⁸ *Murûcû’z-Zeheb* isimli eserinde Nevbahâr Ateşgedesi ile ilgili bu şekilde bilgi vermiştir: “Nevbahâr Ateşgede’nin yapısı (binası) güçlü ve istikametlidir, bu Ateşgede’nin tepesinde ipekten yeşil bayraklar uzunca mızrakların üzerinde dalgalanıyor. Ateşgede’nin çevresindeki duvarlar da gerçekten yüksek ve kalın idi.”⁶⁹

“*Kitâbü’l-Büldân* sahibi el-Hamevî’nin görüşüne göre “Nevbahâr Ateşgedesi büyük ve geniş bir alanı kapsıyordu. Çevresinde ise 360 oda (hücre) vardı ve Kabil ile Çin hükümdarları bu Ateşgede’nin ziyaretine geliyorlardı. Bu Ateşgede’nin içerisinde büyük bir Buda heykeli bulunuyordu ve Ateşgede gelenler de buna tapıyorlardı.”⁷⁰ Çünkü Nevbahâr Ateşgedesi putperestlerin Ateşgedesiydi”.⁷¹

⁶⁴ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 224; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 71; Bkz. Ek II: Resim 14-15.

⁶⁵ Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA*, XVIII, s. 234, ss. 234-241, İstanbul 1998.

⁶⁶ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 64.

⁶⁷ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 224.

⁶⁸ Ebû’l-Hasen Alî b. el- Hüseyin b. Alî el-Mes’ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956), *Mürûcû’z-zeheb* adlı eseriyle tanınan tarih ve coğrafya âlimidir; Avcı, Casim, “Med’ûdî, Ali b. Hüseyin”, *DİA*, XXIX, s. 353, ss. 353-355, Ankara 2004.

⁶⁹ Mes’ûdî, Ebû’l-Hasen Ali b. el-Huseyn, *Mürûcû’z-zeheb ve me’âdinü’l-cevher*, thk. Yusuf Es’ad Dâğır, I-IV, Dâru’l-Hicre, Kum 1984, II, 228; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 225.

⁷⁰ Bkz. Ek III: Resim 1-4.

⁷¹ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh, *Mu’cemü’l-büldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, V, 307; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 225.

İskender'in fetihlerinden sonra Belh, Yunan Bakteriyel, Kushanian ve Eftalitler'in merkezi oldu. Tapınağın başı olan Bermekîler, görünüşe göre şehir üzerinde siyasî kontrol sahibi birisiydi.⁷²

1.1.3.3. İslâmî Dönemde Belh

Belh bölgesin'in İslâm tarih ve kültüründe ehemmiyeti haiz bir yeri vardır. Bu şehirde hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya sahasında birçok âlim yetişmiştir. Yetişen âlimler daha sonra Bağdat ve Dımaşk (Şam) başta olmak üzere İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Şehir bu özelliğiyle tarihte "Kubbetü'l-İslâm" ve "Dâru'l-fıkıh" adıyla ünlenmiştir.⁷³

Afganistan'ın İslâm ile tanışması Hz. Osman'ın halifeliği (644-656) zamanına rastlamaktadır. Temim-i Ensârî ve Cübeyr-i Ensârî diye bilinen iki sahâbînin bu bölgeye gelmesiyle bölge İslâmiyet ile müşerref olmuştur. Bu sahâbîlerin kabr-i şerifleri halen Kabil'dedir.⁷⁴

Emeviler ve Abbâsiler dönemlerinde Müslümanların bu coğrafya ile alakaları devam eder. Özellikle Gazneli Mahmud (998-1030) zamanında Müslümanların bu bölgedeki tesiri artmaktadır. Zamanla bu bölgede Semerkant, Buhâra, Tirmiz gibi ilim merkezleri oluşmuş ve buralarda pek çok âlim yetişmiştir. Bu şehirlere paralel olarak, coğrafi yakınlığı sayesinde Belh şehri de çok büyük bir ilim ve medeniyet merkezi haline gelmiştir.⁷⁵ Belh bölgesinin en çok tanınan âlimleri, herkesin duyduğu, menkıbelerini anlattığı meşhur muhaddis Şakîk-ı Belhî'dir. Mezarı Tacikistan'ın Feyzabat nahiyesinde bulunan Hatem-i Esam da Belh bölgesindendir. Mezarında Belh'ten geldiği yazılıdır. Yine Belh bölgesinin en meşhurlarından birisi de, İbrâhîm b. Edhem'dir. Horasan hükümdarının oğlu olması hasebiyle sarayda yetişmiştir. Birçok imkâna sahip olan İbrâhîm b. Edhem, ileride devletin başkanı olması muhtemel iken dervişliğe niyet etmiş, Bağdat'a giderek ilim okumuş ve birçok ilim merkezinden istifade etmiştir.⁷⁶

Bu âlimlerin dışında tabîinden Dahkak b. Müzahim, Atâ b. Meysere, Ebû Hanîfe'nin talebelerinden Kadı Mutî el-Belhî, Muhaddis Abdullah el-Belhî, Muhammed b. Fazl el-Belhî, coğrafyacı ve astronomi âlimi Ebû Zeyd el-Belhî, Mevlana'nın babası

⁷² Mes'ûdî, *Mürücü'z-zehab ve me'âdinü'l-cevher*, II, 228.

⁷³ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 45; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 65-66.

⁷⁴ Yiğit, İsmail, "Osman", *DİA*, XXXIII, s. 410, ss. 438-443, İstanbul 2007.

⁷⁵ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 225.

⁷⁶ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 225.

Sultanü'l-Ulema Bahâeddin Veled gibi meşhur birçok âlim yetişmiştir. Yine Mevlana Celaleddin Rumî'nin doğum yeri de Belh şehridir⁷⁷. Doğduğu ev halen Belh'tedir. O günün şartlarında topraktan yapılan ev, Güneydoğu Anadolu bölgesi'ndeki kümbet şeklindeki toprak evlere benzemektedir. Belh bölgesi Konya şehrine benzeyen bir şehirdir, bölgenin yakınında Kunduz, Faryab gibi Afganistan'ın belli başlı vilayetleri bulunmaktadır. Bu bölgelerin Kabil ile bağlantıları sadece Salang geçidinden sağlanmaktadır. Geçidin yüksekliği 4500 metre, ancak Belh'in bulunduğu yer bir nevi Konya ovasını andırmaktadır.⁷⁸

Hiz. Ömer, 21/642 yılında Nihavend Zaferi'nin ardından İran içlerine doğru yolculukların başlatılması emrini verdi. Bu amaç ila Ahnef b. Kays'ı Horasan'ı fetih ile görevlendirildiği bilinmektedir. Son İran Kısrası adı olan Yezdüc'd'in İslâm ordusu önünden kaçarak bölgeye gitmesi Müslümanların bölgeye doğru fetihlerini ortaya çıkarttı. Ahnef b. Kays onu takip ederek bölgeye gelmiştir ve önce Merv er-Rûz'u ele geçirmiştir. Bu olaylardan sonra Belh'e sığınan Yezdüc'd, buranın halkını Müslümanlara karşı kışkırtmıştır. Nitekim sonrasında Herat'ı ele geçiren Müslümanlar, önce Belh'i sonra da Nîşâbur ve Toharistan'ı fethetmişlerdir. Ahnef b. Kays bu fetihleri mektupla Hiz. Ömer'e bildirmiştir.⁷⁹

Ayrıca Faryab'ı alan komutan Belh'e dönmüş ve şehrin girişinde bir ordugah inşa ettirmiş. Hiz. Ömer, Ahnef b. Kays'a bir mektup yazarak Ceyhun Nehri'ni aşmamasını ve oradaki illeri muhafaza etmesini tavsiye etmiştir. Bu arada Türklerden yardım ve destek alan son İran Kısrası, Yezdüc'd'in büyük bir orduyla Belh'e geldiğini gören Müslümanlar, orayı terkederek Merv er-Rûz'a çekildiler. Nitekim sonraki günlerde ise Yezdüc'd'e destek veren Türklerin oradan ayrıldıkları, yine bölge halkının da ondan desteğini çektikleri bilgisi nakledilmiştir. Ahnef b. Kays, bir mektupla Hiz. Ömer'e (ra), bölgedeki bütün bu olaylar ve gelişmeleri bildirmiştir ve bu mektubu alan Hiz. Ömer (ra): "Horasan ila aramızda ateşten bir deniz bulunmasını çok isterdim" deyince Hiz. Ali (ra): "Neden ey Müminlerin Emiri?" diye sordu. Hiz. Ömer (ra) şu şekilde cevap vermiştir: "Çünkü Horasanlılar ahidlerini üç kez bozacaklar, üçüncüde helak olacaklardır. Fakat onların bu halleri o günkü Müslümanların hallerinden bana biraz daha sevimli gelir."⁸⁰

Hiz. Ömer (ra) vefat ettikten sonra Horasan ve Belh halkı 31/651 yılında imzaladıkları anlaşmayı bozarak isyan ettiler. Hiz. Osman'a (ra) bu bölgenin halkının

⁷⁷ Öngören, Reşat, "Mevlana Celaleddin-i Rûmî", *DİA*, XXIX, s. 441, ss. 441-448, İstanbul 2004.

⁷⁸ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 225.

⁷⁹ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 225.

⁸⁰ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 225.

mürted oldukları ve isyan çıkardıklarına dair haber gelince o, Basra Valisi olan Abdullah b. Âmir'e bir mektup yazarak ordusuyla bölgeyi tekrar itaat altına almasını istedi. İbn Âmir'in bölgeye dönük fetihlerinde ilk olarak 31/651 yılında Gor bölgesi fethedildi. Nitekim sonra sırasıyla farklı bölgeler, Nîşâbur, Herat ve Mervîşahcan ele geçirilmiştir. Devam eden süreçte Ahnef b. Kays eliyle Toharistan, Rustak ve Savencerd fethedilmiştir ve Merv er-Rûz'adaki isyan bastırılmıştır. Ayrıca Talekan ve Faryab'ı da fetheden Ahnef b. Kays Cûzcân bölgesini de ele geçirip Belh'e geçmiş ve Belh'i tekrar kontrol altına almıştır.⁸¹

Nitekim Emeviler döneminde de Mâverâünnehir bölgesindeki fetihlerde bir garnizon görevi üstlenen Belh bölgesi, devam eden süreçte kabileler arası mücedele ve zaman zaman yaşanan iç huzursuzluklardan nasibini almıştır. Bu süreç aynı zamanda Belh'in ilmî ve ekonomik yükselişini de temsil etmektedir. Abbâsi ihtilalinin bölgeye getirdiği hareketlilik Belh'i de etkilenmiştir ve Abbâsi Devletin'in kurulduğu ilk yıllarda yapılan vali değişiklikleriyle beraber bölge kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Halife Harun er-Reşid döneminde doğu eyaletlerinde çıkan isyanların en tehlikelisi Horasan merkezli Rafî b. Leys'in ayaklanması olmuştu. Bu hareket Ali b. İsa b. Mahan'ın yaklaşık on yıl devam eden valiliği sırasında ortaya çıkmıştır. Rafî b. Leys h. 191/806-807 yıllarında Belh bölgesinden Merv'e kadar olan bölgeyi ele geçirmiş ve kısa bir süreçte bütün Mâverâünnehir'i kontrol altına almıştır. Giderek tehlikeli bir durum alan bu isyanı bastırmak için bizzat harekete geçen Harun er-Reşid, Tus'a geldiğinde vefat etmesinden sonra sefer yarıda kalmıştır. Bu isyan artık Horasan bölgesinde Belh ve Maveraünnehir'de bir değişimin göstergesi olmuştur. Bu tehlikeli durumlardan sonra Horasan bölgesinde gücünü kaybeden Abbâsî etkisinden sonra burada bağımsız devletler kurulmaya başlamış ve farklı isimler altında çeşitli hanedanlıklar kurulmuştur.⁸²

Belh bölgesinin 1220 yılında Moğolların hükümdarı Cengiz Han'ın istilası sonucunda harabeye çevrildiğini İbn Battuta *Seyahatname* kitabında bahsetmiştir. Ona göre, Cengiz Han, camiler ve diğer binalar da dahil, bu şehrin üçte birini yerle bir etmiştir.⁸³ 1300'lü yıllardan itibaren Belh bölgesinde İslâmî hakimiyet kuran Timurluların idaresinde Belh'in nasıl bir şekil aldığı ve neler yaşandığı konusunda kaynaklarda fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu süre içerisinde bölgede yaşayan sanatkar, âlim, tarihçi ve edebiyatçılara iyi davranıldığı bilgisi verilmektedir. Belh'in ele

⁸¹ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 226.

⁸² Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 226-227.

⁸³ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 229.

geçirilmesinden sonra Timur, 10 Nisan 1370 yılında kendisini hükümdar ilan ettirmiştir. Horasan'ın diz çöken beyleri yanında altın tacı başına koyup imparatorluk kuşağını bizzat kendisi kuşanmış, kendini emir ve bey ünvanıyla takdim etmiştir ve hükümdarlık merkezi olarak Semerkand'ı seçmiştir.⁸⁴

1.1.4. Belh'in Tarihi Yerleri

Belh şehri savaşlar ve uğradığı istilalar nedeniyle büyük tahribatla karşı karşıya kalmıştır. Bundan dolayı tarihi Belh bölgesine yakın bir yerde XX. yy. başlarında Hz. Ali'ye (ra) atfen bir türbe inşasıyla kurulan ve zaman içerisinde hızla gelişen Mezar-ı Şerif şehri bölgede bir eyalet merkezi konumuna gelmiştir. Kaynaklar 1884 yılında Belh'te 60 dükkan ve 500 ev bulunduğunu haber vermektedirler. Bugünkü Belh bölgesinin içerisinde olduğu eyalet merkezini oluşturan Mezar-ı Şerif ile Belh arasında her türlü ulaşım vasıtası bulunmaktadır. İki şehir, Şibirgan ve Mezar-ı Şerif yolu ile birbirine bağlanmaktadır.⁸⁵

Bugüne kadar, kısmen ulaşan mimari eserlerden biri Mescid-i Hoca Piyade⁸⁶ veya Nuhgûmbad⁸⁷ Camii'dir. Bu caminin kalıntıları Belh'in 2 km. güneyinde yer almaktadır. İslâmiyet'in Belh'e yayılışından sonra 140/757 yılında inşa edildiği iddia edilir. Bu cami Belh bölgesi ve aynı zamanda Horasan havzasının ilk camii olma özelliğini de taşımaktadır.⁸⁸

İbn Battuta VIII. yüzyılda Belh bölgesini ziyaret ettiği sırada *Seyahatnamesi*'nde bu camiden bahsetmiştir. Buna göre, halife Belhlileri bir hareketlerinden ötürü ağır para cezasına tabi tutmuştur. Bu parayı almak üzere bir memur göndermiştir. Belh emirinin eşi, yoksul halkın para cezası olarak mücevher ile süslü değerli elbiselerini memura vermiştir. Halife, kadının cömertliği karşısında küçük düşmemek için elbiseyi geri gönderip para cezasını da kaldırmıştır. Kadın da elbiseyi satarak sözü edilen Mescid-i Nuhgûmbad ile bir zaviye ve bir ribat yaptırmıştır. İbn Battuta'ya göre, bu ribat sağlam ve ayaktadır. Cengiz Han istilas sırasında bu caminin sütunları zarar görmüştür. Geri kalan

⁸⁴ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 229.

⁸⁵ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 230.

⁸⁶ Bkz. Ek II: Resim 4.

⁸⁷ Bkz. Ek II: Resim 5.

⁸⁸ Erkin, Şafîqullah, *İslamlaşma sürecinde Belh şehri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demir Üniversitesi SBE, Isparta 2005, s. 87.

kısmı olduğu gibi bırakılmıştır ve camiden kalan kısımların duvar süslemeleri Bedaḥşan'dan getirilen lacivert taş boyası ile nakışlı olduğundan da söz edilmektedir.⁸⁹

Diğer bir mimarî eser ise Hoca Ebû Nasr Parsâî Velî Camii'dir. Bu cami aynı zamanda Mescid-î Belh⁹⁰ ve Mescid-i Sebz (Yeşil Camii)⁹¹ adlarıyla da anılır. Caminin yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak kaynakların verdiği bilgi, caminin inşasının h. XI. yüzyılda olabileceği yönündedir. Bu cami Belh bölgesinin merkezinde yer almaktadır. Caminin avlusunda Hoca Parsa-i Veli'ye ait olduğu iddia edilen bir türbe bulunur. Bölgenin ünlü şairlerinden olan Rabiay-ı Belhî'nin mezarı da bu caminin avlusunda yer almaktadır. Hoca Parsa-i Veli h. IX. yüzyılda Horasan'ın en önde gelen muhaddis ve fakihlerindendir. H. 865 yılında vefat ettiği iddia edilmektedir. Bu eserlerden günümüzde ayakta kalan sadece girişinde bulunan orta kubbedir.⁹²

Müslümanların yaşadıkları bölgelerde eğitim-öğretim, mescid ve medreselerde faaliyetleri yapılmıştır. Birçok tarihî kaynaktan önce Belh bölgesinde dört yüz tane medrese bulunduğu belirtilmiştir. En eski medreselerden biri sayılan "Medrese-i Zindan" Horasan Valisi Ca'fer b. Muhammed b. el-Eş'as zamanında yapılmıştır. Diğer mevcut olan medreselerden en önemlisi de "Medrese-i Haliliyye" (Haliliyye Medresesi) dir.⁹³

Belh'te mezarı bulunan sahabeden biri Ukkâşe b. Muhsin Esedî'dir. Ukkâşe adıyla da bilinen bu zatın türbesi Belh, Hoca Parsay-ı Veli Camii'nin bir km doğusunda yer almaktadır. Yapılış tarihi bilinmemekle birlikte bu yapının mimarîsinin Timur dönemine ait olduğu iddia edilmektedir. Türbenin büyük bir kısmı harabe halinde olup tek ayakta kalan yeri, giriş kapısıdır. Türbe tamamıyla tuğlayla yapılmıştır. Yer yer alçı da kullanılmıştır.⁹⁴

Hoca Pir-î Nizamettin Türbesi, Hoca Ukkâşe Veli Türbesi'nin 200 m güneyinde yer almaktadır. Hoca Pir-î Baba olarak bilinen bu zat, büyük şeyhlerdendir. 8 Receb 1036 yılında vefat etmiştir. Büyük ölçüde ayakta olan türbe, sade bir yapıya sahiptir. Tuğladan inşa edilmiş olup iç tarafı sıvayla örtülmüştür. Türbede herhangi bir süsleme kullanılmamıştır.⁹⁵

⁸⁹ Erkin, *İslamlaşma sürecinde Belh şehri*, s. 87.

⁹⁰ Bkz. Ek II: Resim 9.

⁹¹ Bkz. Ek II: Resim 13.

⁹² Erkin, *İslamlaşma sürecinde Belh şehri*, s. 87.

⁹³ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 232.

⁹⁴ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 232.

⁹⁵ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 232.

İslâmiyet'in yayılışından sonra Horasan Havzası ve Belh'te camilerden başka birçok saray ve medrese de inşa edilmiştir. (171-173/788-789) yılları arasında Ca'fer b. Muhammed b. el-Eş'as Horasan valisiyken, hapishanesi de bulunan bir saray ile bir medrese inşa edildi. Medreseler başlangıçta İslâm aleminin doğu bölgesinde kurulmuştu. Batı İran'da ve hilafet merkezi olan Bağdat'ta ancak XI. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlanmıştır. Bu medreselerin özellikle Belh ve civarında çok olması da Budizm tesirini göstermektedir. İslâm aleminde medrese yapımının Budistlerden esinlenerek inşa edildiği ileri sürülmektedir. Edinilen bilgilere göre X. yüzyılda yalnız Horasan havzası ve Mâverâünnehir'de mevcut olan medreseler, o bölgelerde İslâmiyet'i yaymak için en kuvvetli vasıta olmuştu. Bu dönemde devlet ile münasebeti olmadan müstakil olarak Türkistan ve Horasan'da mevcut olan medreseler ve ribatların (zaviyeler) X. yüzyılda İslâmiyet'in Türkler arasında yayılmasına büyük hizmeti olmuştur.⁹⁶

Diğer önemli tarihî yerleri de şunlardır:

Nevbehâr yangın bölmesi⁹⁷, Bellâ Hesâr, Zadiyan Münarı, Hâce Ebû Nasr Parsa Mescidi, Sübhan Gölîham Medresesi⁹⁸, Sültan Bahâeddîn Medresesi,⁹⁹ Hâce Ukkâşe Ziyareti, Cihannumâ Bahçesi, Ahmed Hıdravî Belhî Mezarı, Fatima Belhî Mezarı, Ayaran Kulesi¹⁰⁰, Sultanu'l Ulema Bahâeddîn Medresesi, Rabîa Belhî Mezarı, Rüstem Tahtı, Hz. Ali'nin Türbesi, Ravak Tangî Şadîan, Mevlânâ Celâlüddin Belhî hânegâhı, 50 tane de Abkada ve ibadet yeri bulunmaktadır.¹⁰¹

1.1.5. İktisadî Durumu

Dünya ticarî alanlarda Belh bölgesini ticarî bir yer olarak tanımaktadır. Belh kendi zamanında ticaret merkezi olduğundan, doğu ile batı arasında bağlantılı bir yolu vardı. Çin ve Hindistân malları, Afgan ticarî mallarına ek olarak, oradan batıya doğru yollarına devam ediyorlardı.¹⁰² Bundan dolayı Çin, Hint ve batı bilim çevrelerinde ünlü bir şehir olarak tanınmış ve sonra "Ümmü'l-Medâin" olarak adlandırılmıştır.¹⁰³

⁹⁶ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 232.

⁹⁷ Bkz. Ek II: Resim 6-7.

⁹⁸ Bkz. Ek II: Resim 11.

⁹⁹ Bkz. Ek II: Resim 13.

¹⁰⁰ Bkz. Ek II: Resim 10.

¹⁰¹ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 232.

¹⁰² Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, s. 78.

¹⁰³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 115-116.

Belh bölgesi ticarî açısından bir taraftan Horasan ve Hindukuş Dağları'nın eteklerinden Türkistan'a ve Çin'e uzanan, diğer taraftan ise Ceyhun'un sol kıyısından Hindistan ve Afganistan'a ulaşan doğu-batı ana ticâret yollarının geçtiği önemli bir kavşakta yer almaktaydı.¹⁰⁴

Belh bölgesi Kûhibaba'dan Amuderya'ya doğru gelen önemli ticaret yollarından birinin üzerinde kurulmuştur. Bu sayede tarihinin her döneminde olduğu gibi Selçuklular döneminde de önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Belh bölgesi ayrıca konumu itibarıyla Hindistan'la yapılan ticaret açısından da büyük önem taşımaktadır. Dolayısıyla bölge'nin Hindistan'la ilişkilerini sağlayan kapılardan biri Hindûvân olarak anılır. Belh bölgesi Hindistan'dan bitkisel ilâçları, şeker, çeşitli değerli ev eşyası, Türkistan'dan ibrişim, kumaş, değerli taşlar, kıymetli madenler, cariyeler ve köleler ithal ediyordu. Belh bölgesindeki nehirlerin sulama dışında ticaret amacı ile de kullanıldığı anlaşılmıştır. Özellikle Hindistanla yapılan ticarî işlerde bu nehirler taşımacılık amaçları ile de kullanılırdı. Belh bölgesinde ticaretin en önemli unsuru hiç kuşkusuz paradır. Nitekim önemli ticarî merkezlerde darphane mevcuttur.¹⁰⁵

1.1.6. Siyasî Yapısı

Belh'in Aryânâ'lılar Devleti'nde bulunduğunu ve Ariyan, Zerdüş ve Budist dönemlerinin dini aşamalarının geçtiğini belirtmiş ve Nevbahâr ile ünlü tarihi tapınakta ilk günlerinden beri ünlü olduğundan bahsetmiştik. İslâmî dönemde de bilim adamları ve ilahiyatçılar için yaklaşık 360 oda içermekteydi.¹⁰⁶ Belh bölgesi İslâm'dan sonraki dönemde daha çok bilimsel konumu ile tanınmaktadır.

İslâmî dönemde Belh bölgesinin siyasî yapısı Hulefâ-ı Râşidîn döneminde başlamaktadır. İslâm ordularının doğu ülkelerini fethi Sâsânîler'in ortadan kaldırılmasıyla başlamıştır. Yaklaşık olarak 571-590 yılları arasında Bizans ile bitmek bilmeyen bir mücadelenin içine girmiş olan Sâsânîler, karşılıklı istilâlar yüzünden iyice gücünü kaybetmiştir. İslâm orduları Hz. Ömer (ra) devrinde yapılan Nihavend Savaşı (20-21/641-642) ile Nu'man b. Mukarram el-Muzenî komutanlığında Sâsânîler'e karşı büyük bir zafer kazanmıştır. Bu yenilgiden sonra Sâsânîler bir daha kendilerini toparlayamadılar

¹⁰⁴ Piyadeoğlu, Cihan, "Horasan'ın doğu bölgesi: Kübbetü'l-İslam Belh (Büyük Selçukluların Dönemi)", *Tarih Dergisi*/ 49, ss.1-25 İstanbul 2010, s. 20.

¹⁰⁵ Piyadeoğlu, "Horasan'ın Doğu Bölgesi: Kübbetü'l-İslam Belh (Büyük Selçukluların Dönemi)", s. 20-21.

¹⁰⁶ Sâfi, Muhammad Amân, *Afganistan ve Adabü'l Arabi İbarû'l-Usûr*, Maktabatü'l-Selefiyye, Kahire 1988, s. 250.

ve Müslümanlar bu savaşa “Fetihler’in Fethi (Fethu’l-Futuh)” adını vermişlerdir. Bu savaştan itibaren Müslümanlar doğunun kapısını açmış oldular.¹⁰⁷ Belâzûrî *Fütûhu’l-Buldân* adlı eserinde, Nihavend’in tarihini (19-21/640-642) yılları arasında işaret edip, “Bu savaştan sonra Sâsânî hükümdarı olan Yezdücerd’in Belh bölgesine ve Ceyhun’a doğru kaçtığını vurgular.¹⁰⁸ Bu savaştan sonra birtakım mahallî güçler ile İslâm orduları arasında zaman zaman çarpışmalar olmuştur. Lakin İslâm’ın tek amacı barış ve huzur olmuştur”, diye zikretmiştir.¹⁰⁹

Hiz. Ömer (ra) vefat ettikten sonra Horasan ve Belh bölgesinin halkı 31/651 yılında imzaladıkları anlaşmayı bozarak isyan etmeye başladılar. Hiz. Osman’a (ra) bu bölge halkının mürted oldukları ve isyan çıkardıklarına dair haber geldikten sonra, hemen Abdullah b. Âmir’e ordusunu toplayıp isyanları bastırması için emirnâme yazıp göndermiştir. Bu arada kaçak yaşayan Yezdücerd, Merv’e sığınmak için geldiğinde, burada bir değirmenci tarafından öldürülmüştür.¹¹⁰

Emevîler döneminde ise Belh’te iktidar kavgaları ortaya çıkmıştır. Emevî hilafetinin kurucusu olan Muaviye b. Ebû Süfyân (ra) 41-60/661-680 seneleri arasında büyük bir teşkilatçılığıyla temayüz etmiştir. Muaviye, merkezî bir idarenin kurulmasına çaba sarf etmeye çalışıyormuştu.¹¹¹ Emevî hilâfeti, Hulefâ-i Râşidîn dönemini takip ederek, 14 halifenin idaresiyle 89 sene sürmüştür. Bu sırada İslâm Devletinin genişlemesi devam etmiştir. Buranın artık tam bir Müslüman Devleti şekline dönüştüğü söylenebilir. İslâm fetihleri diğer ülkelerde olduğu gibi Horasan, Belh bölgesi ve Toharistan’da da devam etmiş ve Emevî Devleti’nin bütün geleneklerinde baştan başa Müslüman olduğu, hilâfet, valilik ve komutanlık gibi mevkilerin Müslümanların elinde bulunduğu görülmektedir.¹¹² Muaviye hilafete geçince 41/661 yılında Abdullah b. Âmir’i Horasan Valisi olarak atamıştır. Abdullah b. Âmir de Abdullah b. Hâzim’i Horasan Valisi olarak göndermiştir. Hâzim Herat, Belh ve Kabil bölgelerine ilerlemiştir. Emevîler’in siyaseti paraya, mala dayanıyordu ve kişileri para ile elde tutuyorlardı. Bu siyaset ile

¹⁰⁷ İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ İsmâ’il b. Ömer, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, Dâru Hicr, Byy. 1997-1999, X, 111; Belâzûrî, *Fütûhu’l-buldân*, s. 428; Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu’t-Taberî*, thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm, I-XI, Dâru’l-Me’ârif, Kahire ts., IV, 135.

¹⁰⁸ Belâzûrî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu’l-buldân*, nşr. Ömer Enîs et-Tabbâ’, Müessesetü’l-Me’ârif, Beyrut 1987, s. 424 ; Erkin, *İslamlaşma sürecinde Belh şehri*, s. 41.

¹⁰⁹ Akbarî, Amîr, “Feth-ı Horasan ve Mohâcirat-ı Kabâil-ı Arab be İran”, *Danışgah-ı Azâd İslâmî, Vahid-ı Becneverd*, Pejuhişnâme-ı Tarih, S. 17, ss. 1-18, İran 2009, s. 2.

¹¹⁰ Taberî, *Târîhu’t-Taberî*, IV, 294; Erkin, *İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri*, s. 44-45

¹¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-nihâye*, XI, 148.

¹¹² Erkin, *İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri*, s. 46.

düşmanlarının gönlünü almada son derece muvaffakiyet kazanmışlardır.¹¹³ Muaviye hastalığından dolayı vefat ettikten sonra oğlu Yezid b. Muaviye 60/679 yılında halife tahtına geçmiştir.

Emevî Devleti bir saltanat şeklinde tam bir Arap milliyetçiliği kurmuştu. Bu özelliğinden dolayı özellikle Acem bölgelerinde idareye karşı açık bir direniş oluşmuştu. H. 96 senesinde Belh bölgesinde ciddi bir huzursuzluk yaşanmıştır. Belh bölgesinde Abbasiler, Gazneliler, Selçuklular, Hârizmşahlar, Gurlular ile Cengiz Han, Timur ve benzeri hükümdarlar seneler içinde mücadele etmişlerdir ve bu dönemlerde Belh'in önemi de artmıştır.¹¹⁴ Belh bölgesin'in İslâm orduları tarafından ne zaman fethedildiği ve siyasî yapısı konusunda kaynaklarda farklı bilgiler ve rivayetler yer almaktadır. Kaynakların çoğunda Belh bölgesinin siyasî durumunda genel olarak Horasan içinde ayrıntı verilmeden ele alınması güçlükler neden olmaktadır. Belh bölgesi yukarıda saydığımız devletlerin bir çoğuna başkentlik etmiş, ayrıca onların din, ilim ve kültür merkezi de olmuştur.¹¹⁵

1.2. Belh Bölgesinde İlmî Durum

İslâm tarihi boyunca adını duyurmuş Belhli birçok âlim, şair ve bilim adamları vardır. Belh'in ilim ve medeniyet tarihindeki seçkin yeri ve önemi birçok yazarı bu konuda eser yazmaya sevk etmiştir, Ancak bu eserlerin büyük bir bölümü günümüze ulaşmamıştır.¹¹⁶ Bilindiği gibi Bağdat halifelerinin vezirleri olan Bermekler Belh'ten çıkmıştır. Arap ilim tarihinde ün kazanmış âlimlerin Belh ile doğrudan ilişkisi olduğu gibi İran'ın medeniyet tarihi bakımından da Belh'in önemi ve yeri büyüktür.¹¹⁷

İslâmî döneminde eğitim denildiğinde akla ilk olarak medreseleri gelmektedir. Şüphesizdir ki ortaçağ, bilhassa Selçuklar döneminde İslâm dünyasının en önemli eğitim kurumları olan bu medreselerin kuruluş amacı, özellikle Horasan bölgesinde etkin durumda bulunan diğer fırkalara karşı sünniliği güçlendirmektir. Bundan dolayı Gazneliler ve son olarak Selçuklular daha çok medrese kurmuşlardır.¹¹⁸

¹¹³ Erkin, *İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri*, s. 46.

¹¹⁴ Erkin, *İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri*, s. 49.

¹¹⁵ Erkin, *İslamlaşma Sürecinde Belh Şehri*, s. 106.

¹¹⁶ Yazıcı, Tahsin, “Belh”, *DİA*, V, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1992.

¹¹⁷ Yazıcı, “Belh”, V, s. 410, ss. 410-411.

¹¹⁸ Piyadeoğlu, “Horasan'ın Doğu Bölgesi: Kübbetü'l-İslam Belh (Büyük Selçukların Dönemi)”, s. 18.

1.2.1. Tefsir İlmindeki Yeri

Afganistan miladi VII. asırda İslâm dini ile müşerref olmuştur. İslâm dinini kabul etmekle yetinmeyip dine dair ilmi çalışmaların yapılmasına da önem vermiştir. Kısa bir süre içerisinde kendi coğrafyasında içerisinde fıkıh, hadis, kelam, tasavvuf, felsefe vb. ilimler gibi tefsir ilmi alanında da birçok âlim yetişmiştir. Nitekim bu türden bir eylemin gerçekleştirilmesinde özellikle Belh, Gazne ve Herat bölgelerdeki camiilerde oluşturalan ilim halkalarının önemi ve değeri oldukça büyüktür.¹¹⁹ Afganistan sınırları dahilinde gerçekleştirilen eğitim ve öğretimin sonucunda birçok tefsir aliminin yetiştiği bilinen bir gerçektir. Onlardan, Ebû Ali Gâfî b. İbrahim b. İsmail el-Gaznevî el-Belhî (ö. 582/1187), Haleb'te tahsil ettiği ve tefsir âlimlerinden biridir. Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Müfessir, hadisçi ve fakih gibi özelliklere sahip bir zattır. Mukâtil b. Süleymân *et-Tefsîru'l-Kebîr* adlı esere sahiptir. Mukâtil b. Hayyân (ö. 135/752), imam Ebû Hanîfe'nin sohbetinde bulunmuş bir müfessirdir.¹²⁰

1.2.2. Fıkıh İlmindeki Yeri

İslâm dininin Afganistan'ın bölgesi olan Belh'te kabul edilmesiyle beraber, diğer dinî ilimlerde olduğu gibi fıkıh ilminde de önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak birçok fıkıh âlimi yetişmiştir. Değişik mezhepler bölgede yaşam fırsatı bulsa da en yaygın olan Hanefî mezhebi olmuştur. Bundan dolayı Belh bölgesinde yetişen âlimlerin büyük bir kısmını da Hanefî fıkıh alimleri oluşturmaktadır. Tarihte bu coğrafyada hüküm süren Sâmânîler, Gaznelîler ve Nizâmü'l-mülk dışındaki Selçuklular Hanefî mezhebine intisab etmiştir. Bu siyasî otoriteye bağlı olarak Hanefî mezhebi söz konusu coğrafyada yayılma ve güçlenme fırsatı bulmuştur.¹²¹

Belh bölgesi, Gazne ve Herat gibi beldeler sahip oldukları fırsatları değerlendirerek birer ilim merkezi haline gelmiştir. Bölgede diğer hadis, tefsir ilimler gibi fıkıh ilminden de uzak kalmamıştır ve buralarda yapılan ilmi çalışmalar sonucunda birçok meşhur âlimler yetişmiştir. Belh'te fıkıhçılar önemli bir yeri sahip olduğuyla beraber I. asırlarda fıkıh bölümünde büyük İslâmî merkezlerinden biri ve fıkıhçıların

¹¹⁹ Furkânî, Mehterhân, *Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Alimleri*, Aksaray Üniversitesi İslam İlimler Fakültesi, *İslam Hukuku Araştırma Dergisi*, S. 28 , ss. 327-355, Aksaray 2016, s. 229.

¹²⁰ Furkânî, *Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 334.

¹²¹ Furkânî, *Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 237.

kaynakları olarak sayılmaktaydı.¹²² Bölgedeki fıkıh yüksek bir seviye olması sebebiyle ve gerçekleştirilen başarılı eğitim sonucunda Belh bölgesi, fıkıh ilminin merkezi haline gelerek kendisine Dâru'l-fekâhe, Dâru'l-fikh adı verilmiştir.¹²³ Fıkıh alanında başarı gösteren Belh bölgesi, bu bölgede Hanefî mezhebinin yaygınlık kazanmasından dolayı, Hanefî mezhebinin de merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹²⁴

Belh'in fıkıh medreseleri İslâm tarihinde ünlüdür. Bu şühret sadece Horasan' da değil belki Mâverâünnehir ve diğer şehirler'e kadar Belhli fıkıhçıların etkisi uzatmıştır. Ayrıca "Hanefî mezhebinin de önemli merkezlerinden biri haline gelen Belh bölgesi yetişmiş olduğu âlimler içerisinde Hanefî mezhebine mensup olanların birçok meselelerde kendilerine özgü fikirler ortaya koymuş olmaları bakımından, farklılığını bir başka şekilde göstermektedir".¹²⁵ Bazı meselerde ayrı görüşlerini sahip olduğundan dolayı diğer beldelerin ilim merkezleri "Belhli fakihçilerin görüşü" olarak bilinmiştir.¹²⁶

Onlardan Ebû Ca'fer el-Hinduvânî (ö. 362/973) gibi fıkıh ve ictihat alanında ünlü olmuştur. Onun fıkıh ilminde güçlendiği ve fıkıh görüşlerinde ince bakışlarından dolayı küçük Ebû Hanîfe olarak tanınmaktadır.¹²⁷ Diğer örnek ise Mukâtil b. Hayyân (ö. 135/752), Ebû Ubeydullah b. İsmail b. Süleymân (ö. 140/757), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Ya'kûb el-Kârî (ö. 163/780)'dir.¹²⁸

Fıkıh alanında fetvâ verenlerden, Müftî Tûre Kûl, Damlâ Mîr Mahmud, Mevlevî Ayşân, Mevlevî Rahmettullah sayılabilir.¹²⁹

1.2.3. Diğer İlimlerdeki Yeri

Belh'in coğrafi konumu Belh medreseleri üzerinde özellikler elde etmede önemli bir etkiye sahiptir, Büyük Horasan'ın merkezinde yer aldığından ve Orta Asya'daki Buhâra, Semerkand ve diğerleri gibi Mâverâünnehir ve İslâm ülkelerinin ötesinde bir bağlantıya ve sınırlara sahiptir. Ayrıca ilim ve rivayetlerin merkezini bozduktan sonra ve

¹²² Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 92.

¹²³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 92.

¹²⁴ Furkânî, *Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 238.

¹²⁵ Furkânî, *Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 238.

¹²⁶ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 92.

¹²⁷ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 15; Mahrûs, *Meşâyih'ı Belh*, s. 37.

¹²⁸ Furkânî, *Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 334-335.

¹²⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 92-94; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 87.

Afganları rahatsız ettikten sonra hâlâ mevcut Afganistan şehirlerinden veya eski Horasandan uzaklaşmadık.¹³⁰

İslâm tarihinde adını duyurmuş Belhli birçok tarihçi, coğrafyacı, bilim adamlar, şair, sûfî vardı, “Belh bölgesinin ilim ve medeniyet tarihindeki seçkin yeri ve önemi birçok yazarı bu konuda eser yazmaya sevk etmiştir. Ancak bu eserlerin büyük bir bölümü günümüze ulaşmamıştır. Bilindiği gibi Bağdat halifelerinin vezirleri olan Bermekîler Belh’ten çıkmıştır. Arap ilim tarihinde ün kazanmış âlimlerin Belh ile doğrudan ilişkisi olduğu gibi İran’ın medeniyet tarihi bakımından da Belh’in önemi ve yeri büyüktür.”¹³¹ Şimdi Belh’te dünyaya gelen veya burada yetişen âlim, şair, sûfî, tarihçi, filozof, coğrafyacı, bilim adamlarını kısaca tanıtmak istiyoruz.

Tarihçilerden biri olan Ebû Huzeyfe İshâk b. Bişr b. Muhammed b. Abdullah b. Sâlim (ö. 206/821), *el-Mübtede* adına tarih sahasında iki ciltlik bir eser ve *Kitâbü’l-Fütûh*, *Kitâbü’l-Cemel*, *Kitâbü’l-Elviye*, *Kitâbü’r-Ridde*, *Kitâbu Sıffîn* gibi eserlere de sahiptir.¹³² Belhli âlimlerinden coğrafyacı ve astrolog ilminde tanınmış olan, Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl el-Belhî (ö. 322/934), ünlü Bilgin el-Kindî ile felsefe okumuştur.¹³³ “Bir nevi dünya coğrafyası demek olan *Kitâbu’l-Mesâlik ve’l-Memâlik* adlı eseriyle klasik İslâm coğrafya yazıcılığının kurucusudur.”¹³⁴ Nitekim İslâm âleminde tanınan coğrafyacılarından el-İstahî ve İbn Havkal da zikredilmektedir.¹³⁵

Şair, Arap dili (sarf, nahiv), Matematik, Astronomi ve diğer müspet ilimleri döneminde bilen ünlü Belhli Hakim Nâsır-ı Husrev-i Belhî (ö 431/1052-469/1078)’dir. Kur’ân’ı ezberlemiştir ve fıkıh, hadis, tefsir ve diğer dini ilimleri İbni Hasan eş-Şeybânî hocasından öğrenmiştir. Farsça ve Arapça dilinde şiirleri vardır. Ona ait Sefernâme, Divan-ı Eşâr, Divan-ı Nasîe Husrevîn bir cildi, Zâdü’l-Müsâfirîn, Ruşanâî Nâme, Vech-i Din, Huvân İhvân, Güşâyîş ve Rihâyîş, Ruşnâ-i Nâme Be Nasr, Âsâr-i Mensub, Sa’âdetnâme, Kelam-ı Pîr, Câmi’l-Hikmetiyyin, Der Bâre-i Emir-i Bedehşân’ı, eserleri sayılabilir.¹³⁶

¹³⁰ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 115.

¹³¹ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 233.

¹³² Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 19; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 234.

¹³³ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 235.

¹³⁴ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 178; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 235.

¹³⁵ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 178; Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 235.

¹³⁶ Mahdi, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, s. 236.

Mantık, astonomi, fıkıh, tefsir alanında tanınan bir âlim olan, Şeyda-î Belhî (ö. ?) de önemli kişiliklerden biridir.¹³⁷

İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu, Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi ve yetiştirdiği âlimlerden biri Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ el-Belhî¹³⁸ (ö. 428/1037)¹³⁹, büyük şairlerden olan, Üstad Ebü'l-Kâsim el-Hasan b. Ahmed Unsurî (ö. 431/1052) de bu dönemde yetişmiş ünlü simalardandır. Sultan Mahmud'un maiyetinde daima 400 civarında şair bulunurdu, bunların başındaki kişi Unsurî idi. Sultan Mahmud'un savaşlarını, zafarlerini ve fütuhâtını nazm halinde yazmıştır ve onun hakkında 180 beyite yakın uzun bir kasidesi vardır. Firdevsî *Şehnâme*'sinde onu çok övmüştür. Divânı 30.000 beyitten oluşmaktadır.¹⁴⁰ Nitekim Reşidü'd-Dîn Vatvat (ö. 573/1177)¹⁴¹ ve Râbia-ı Belhî (ö. 329/941) de büyük Belhli edip ve şairlerdendir.

¹³⁷ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 236.

¹³⁸ EK: İbn Sînâ el-Belhî'nin Rusya'da antropolojik araştırmalara dayanılarak 1978'de yaptırılan portresi; Alper, Ömer Mahir, "İbn Sînâ", *DİA*, X, s. 319, ss. 319-322, İstanbul 1999.

¹³⁹ Alper, "İbn Sînâ", s. 319, ss. 319-322; Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 237.

¹⁴⁰ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 237.

¹⁴¹ Zirikli, Hayreddin b. Mahmûd, *el-A'âm*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, VII, 25.

BÖLÜM II

BELH'İN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE BELHLİ HADİSÇİLER

2.1. Belh'te Hadis İlmî

İslamiyet'in bu bölgeye yayılmasıyla birlikte en büyük ilim merkezlerinden biri olan Belh şehrinde, fıkıh, tefsir, dil, coğrafya, astronomi, tıp ve benzeri ilimler gibi hadis ilmi de özel ve iyi bir konuma sahip oldu ve dünyanın çeşitli bölgelerinden ilim almak ve hadis dinlemek için yola çıkanların sıklıkla uğradığı bir yer haline geldi. İslam'ın yayıldığı Doğu bölgesinin en uzak kesiminde yer almış olmasına rağmen bu bölge hadisçilerin uzun bir süre yaşadığı bir yer olmuştur. Bölgedeki, sadece hadisçilerin sayısı ilk beş yüzyıl boyunca 100'den fazla olmuştur.¹⁴² Farklı dönemlerdeki hadisçilerin sayısı ile hadis ilimlerinin artışının ikinci yüzyılda başladığı ve güçlendiği görülebilir. Bu durum, dördüncü yüzyıla kadar olan dönemde hadisçilerin sayısı düşünüldüğünde oldukça dikkat çekicidir. Bununla birlikte, Belh'in hadis geleneği hareketinin beşinci yüzyılda sona erdiği belirtilmiştir.

2.1.1. Hadis Rivayet'indeki Yeri

Belhli hadisçiler hadis ilmini tahsil etmek için büyük bir çaba sarfetmişlerdir. Hadisçiler, "İnsan hadislere yiyeceklerden ve içeceklerden daha fazla muhtaçtır"¹⁴³ diyen İbn Mehdî'nin bu meşhur sözünden hareketle, Hz. Peygamber (sav)'in hadislerini tüm hayatı tanzim eden en temel ve vazgeçilmez bir unsur olarak görmektedir.¹⁴⁴ Belhli hadisçiler kendilerine gelen rivayetleri çok iyi bir şekilde ezberleyerek, râvilerin ve rivayetlerin durumuna gerçek manasıyla hâkim olarak âlimlerin ve hafızların öncülerinden olmuştur.¹⁴⁵

¹⁴² Navâbî, Gûlâm Habîb, *Hafâd Meşâyih-ı Belh*, Müessese intişârât'î el-Ezher, Kabil 1389, s. 16.

¹⁴³ Ebû Nu'aym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh, *Hilyetü'l-evliyâ*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, IX, 4.

¹⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 581.

¹⁴⁵ Khalifaîd, Ahmed Mohamed, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2019, s. 48.

Hadis ilimlerine vâkıf olduğunu iddia eden, Ebû Cafer Muhammed el-Hinduvânî (ö. 363/974)¹⁴⁶dir. Büyük bir şöhrete sahip olmasından dolayı kendisine küçük Ebû Hanîfe (Ebu Hanîfe es-Sağîr) denilmiştir.¹⁴⁷ Ayrıca Ebû Cafer Muhammed el-Hinduvânî “Eğer İmam Ebû Hanîfe’nin bütün kitapları, Ebû Yüsûf’un *el-Emâlî* kitabı, İmam Muhammed b. Hasan’ın *en-Nevâdir* ve *ez-Ziyâdât* kitabı yansa ve hiçbirisi o kitapları tekrar yazamasalar bile ben hepsini hafızamdan yazabilirim” demiştir.¹⁴⁸

Yine İmam Ahmed b. Hanbel’in arkadaşı, güçlü bir hafızaya sahip olan, İmam Ebû Ömer Davûd b. Hasan, hadislerin çoğunun metnini, şerh ve ahkamlarıyla birlikte ezberlemiştir.¹⁴⁹ Aynı şekilde birçok alim, Resulullah (sav)’in hadislerini ezberleyerek bu alanda büyük çaba sarfetmişlerdir. Buradan da Belhli hadisçilerin mesmuâtının genişliği anlatılmış olmaktadır.

Belhli hadisçiler farklı bölgelere yerleşmiş olan sahabe, tabiîn ve diğer alimlerden hadisleri rivâyet etmişlerdir. Böylelikle İslâm aleminin farklı merkezlerine de hadisler ulaşmış olmaktadır. Diğer İslâmî bölgelerde olduğu gibi Belhli hadis talipleri de farklı hadisleri almak ve rivayet amacıyla Mekke, Medine, Kufe, Basra, Şam gibi bölgelere yolculuk yapmışlardır. Bazen bir hadis almak için aylarca yolculuk yaptıkları da olmuştur.¹⁵⁰

Rical kitaplarına baktığımızda Belh’te yaşamış olan büyük hadisçileri görebilmekteyiz. Örnek olarak hadis kitaplarında rivayetleri mevcut olan sahabeden Sefine’nin (ra) (ö. 80/ 699) Hz. Peygamber’in sohbeti ile müşerref olması sayılabilir.¹⁵¹ I. asırda yaşayan tâbiînden ve Hz. Ali’nin arkadaşlarından biri olan Atâ b. Sâib es-Sekafî (ö. 136/753) de, Hz. Ali’den rivâyette bulunmuştur.”¹⁵² Bu alimlerin dışında tabiînden

¹⁴⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 299-310; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 220.

¹⁴⁷ İbn Kutluboğa, Ebû’l-Adl Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü’t-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dâru’l-Kalem, Dımaşk 1992, I, 264; h. IV. Asırda Belhli hadisçiler hadis ilminin yanında fıkıh, ahkâmın istinbatı ve fıkıh ile ilgili ilimleri toplamışlardır. çoğu Belhli hadisçilerin aynı zamanda fıkıh ilminde hoca olduklarını görmekteyiz. Örnek olarak Ebû Ca’fer b. Muhammed b. Abdullah el-Hinduvânî bu dönemin Belhli hadisçi ve ünlü fıkıhçılarından.

¹⁴⁸ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 7; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 129.

¹⁴⁹ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 7; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 130..

¹⁵⁰ Şeref, Kerime, Hadis İlmi İle Diğer İslâmî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2007, s. 15.

¹⁵¹ İbnü’l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu’avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994, II, 296; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe*, II, 415; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XI, 204; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî temyizi’s-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu’avviz, I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1995, III, 111.

¹⁵² Mahrûs, *Meşâyih’ı Belh*, s. 50; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 105.

Dahhâk b. Müzâhim, Saîd b. Ebî Saîd el- Makbûrî, Atâ b. Meysere, Mütevekkil b. Hümrân, Cüveybir b. Saîd gibi Belhli alimler sahâbelerden hadis rivayet etmişler.¹⁵³

1. Hadis Rivayetindeki Titizliği

Belhli hadisçiler tasnif kitaplarından rivâyet ederken çok dikkat ederlerdi. Hadisleri nakleden râvilerin yer aldığı hadisin isnâdı, metni ile birlikte kaydedilirdi. Râvilerin adâlet ve zabt sıfatlarını hâiz olmasına rağmen rical tenkidine, zayıf râvilerin araştırılmasına ve hadis rivayetinin sebebine önem vermişlerdir.¹⁵⁴

Belhli hadisçiler kendi memleketleri dışındaki alimlerden de hadis dinlemek için yolculuklar yapmışlardır. O hadisleri dinleyerek, râvinin ismi, baba ismi, rivayet ettiği yerini, yazarak kayıt altına almışlardır. Örnek olarak, Ali b. Muhammed b. Âsâm Merv'deki, İbrâhim b. Yûsuf Rey'deki, Heysem b. Halef Bağdâd'taki, Ebü'l-Abbâs el-Becelî Kûfe'deki alimlerden hadis rivayet etmiştir.¹⁵⁵

Bu alandaki yoğun çabası ile ilgili olarak Muhammed b. Abbân b. Vezîr el-Belhî hakkında birtakım bilgiler şu şekildedir:

Buhârî, *el-Câmi 'u's-sahîh* kitabında ondan bahsetmiştir.¹⁵⁶ Onun hakkında Abbân “Bin seksen hadisi parmaklarıyla yazmıştır” şeklinde rivayetler de vardır.¹⁵⁷

2. Hadis Hâfızlığı

Belhli hadisçiler Hadis ilminin tahsilini herşeye tercih etmişlerdir. Hadis ezberlemesi onlar için adeta bir meleke haline gelerek Hadis tahsilinden zevk almışlardır. Bu konuyla ilgili olarak İbn Mehdî'den nakledilen “Hadis ehli, hadisin kokusuyla yetinir” sözü, hadisçi hadisin bir kısmını duyduğu zaman hemen o hadisi bilir ve akrabasıymış gibi tanır anlamına gelmektedir.¹⁵⁸ Belhli alimler, Hadislerin ezberlenip kitaplara kaydedilmesinde ve kuşaktan kuşağa aktarılmasında Hadis hafızlarının büyük emekleri olduğunu vurgulayarak, Hadis hafızlarının bugünün insanını hayrete düşüren ezber yeteneklerinin, sadece bir rivayet ve iddiadan ibaret olmadığını, belki zaman zaman

¹⁵³ Mahrûs, *Meşâyih 'ı Belh*, s. 50; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 105.

¹⁵⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 135; Ayrıca bkz. Aktepe, İshak Emin, *Hadis İlmine Giriş*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2018, s. 231.

¹⁵⁵ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 134.

¹⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 423; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 134.

¹⁵⁷ Kitapdâr, *Belh*, s.116.

¹⁵⁸ Khalifaîd, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 50.

abartılmış olsa bile, onların bu durumunun hadise karşı gösterdikleri alakanın boyutlarını göstermesi açısından kayda değer olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁵⁹

Teknik konularda derin bilgilere sahip olmaları ve hafızalarının da güçlenmesinden dolayı tefsir, fıkıh, felsefe ve diğer ilimlerle birlikte hadis alanında da gayretler göstermişlerdir.

Belh'te âli isnadlara sahip rivâyetleri bilen ve bunları ezberlemiş uzman hadis alimleri bulunmakla birlikte, fıkıh, ictihâd ve istinbâtu'l-ahkâm ilmine nüfuz etmiş ünlü alimler de vardı.¹⁶⁰ Örnek olarak şunlar zikredilebilir:

Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Abdülmecîd b. İsmâil el-Belhî (ö. 344/956).¹⁶¹ El-Kâdî, eş-Şehîd el-Belhî olarak meşhurdur. Leknevî *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fî terâcümü'l-Hanefiyye*'de onun, fakih ve muhaddis olduğu ve Hz. Peygamber'in (sav) 60 bin hadisini ezberlediğini zikretmektedir. İmam Ahmed b. Hanbel'den de hadis rivayet etmiştir.¹⁶² Bununla beraber *el-Müstedrek* adlı eseriyle tanınan Ebû Abdullah Hâkim en-Nîsâbü'rî (ö. 405/1014)'nin öğrencisi olduğu ve İmam Muhammed'in kitabını düzenlendiği zikredilmektedir.¹⁶³

Yine hadis ilmini Buhârâ'dan tahammül ve eda etmiş olan, Ebû Hûzeyfe İshâk b. Beşîr b. Muhammed el-Belhî'nin (ö. 206/822) ¹⁶⁴ binlerce hadis içeren bir defter bırakması ve İmam Ebû Hanîfe'nin arkadaşı olan, Ebû Esmâ Asâm b. Yûsuf b. Meymûn b. Kudâme el-Belhî'nin de (ö. 215/830)¹⁶⁵ hadis rivayet etmesi onların hadis ilmindeki seviyesini ortaya koymaktadır.

Nitekim Ebû Saîd Halef b. Eyyûb el-Âmirî hakkında (ö. 210 /826),¹⁶⁶ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*'te, 42 hadis ezberlediğini zikretmiştir.¹⁶⁷ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*'de onu: “bilgili, çalışkan ve dindardır” diye tarif etmiştir.¹⁶⁸ Ayrıca Tirmizî

¹⁵⁹ Avcı, Şehit, *Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri*, SÜİFD, S. 20, ts., s. 157.

¹⁶⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 118.

¹⁶¹ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 16-18.

¹⁶² Leknevî, Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâ'idü'l-Behiyye fî terâcümü'll-Hanefiyya*, thk. Mahammad Badr'el-dîn el-Na'sânî Helebî, Matba'a-i el-Sa'âde, Mısır 1324, s 185.

¹⁶³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 118.

¹⁶⁴ Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 443; Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 20.

¹⁶⁵ İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, VII, 87; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, V, 436; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 186; İbrâhim b. Yûsuf b. Meymûn b. Kudâme el-Belhî'nin (ö. 215/830) erkek kardeşidir; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvân Arkasûsî vdğ., I-V, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009, III, 75, (No: 5345).

¹⁶⁶ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 607, (No: 2419).

¹⁶⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 5.

¹⁶⁸ Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 607, (No: 2419).

Câmiî'sinde ondan “Şu iki özellik asla münafıkta bir araya gelmez: Güzel ahlak ve dinde anlayış, kavrayış” hadisini rivâyet etmiştir.¹⁶⁹

3. Hadisleri Anlama Çabası

Belhli hadisçiler, hadis rivâyetinde titiz davranmışlar ve hadisleri naklederken hem lafzen ve hem de manen rivâyet yöntemini takip etmişlerdir.¹⁷⁰ Belhli hocalar, talebelerini hadis tahsillerinin başından itibaren bu ilmi öğrenmeye teşvik etmişlerdir. Hadis'in anlam ve manasını çıkarak, ahkâmın türetilmesi (istihrâcû'l Ahkâm), fikir çalışmaları (‘Îmâlû'r-Raî), ve ictihâdları konularında çaba göstermişlerdir.¹⁷¹ Bu konu ile ilgili Muhammed b. Beşşâr büyük bir alim olan İbn Mehdî'nin bu konu ile ilgili şu sözünü nakletmiştir: “*Zaman geri gelse idi önceden yazdığım her hadisin yanına, ilim tahsil ettiğim hocaların kitaplarına bakarak onların manalarını yazardım.*”¹⁷²

2.1.2. Hadis Dirâyeti'ndeki Yeri

Tahammül ve edâ: Belh'te ilk dönemdeki hadisçilerin Hz. Peygamber'in (sav)'in hadislerini ezberlemekle birlikte yazdıkları da anlaşılmaktadır. Sonrasında da hadisler birtakım yollarla (turuk) öğrenilip (tahammül) öğretilmektedir. Şimdi de tahammül ve edâ ile ilgili bilgiler verilerek usul konularına devam edilecektir.¹⁷³

Zabtu's-sadr: Belhli hadisçiler zabtu's-sadr'ı “râvinin kuvvetli hafızası dolayısıyla önceden duyduğu bir hadisi istediği zaman kolayca hatırlayıp, hocadan duyduğu şekliyle rivâyet etmesi” olarak tarif etmektedir.¹⁷⁴

Zabtu'l-Kitâb: Nitekim Belhli hadisçiler Zabtu'l-Kitâb yoluyla, hocalarından duyduğu hadisleri defterine geçirip yazmaktadır. Hadisçi bu defterin emniyeti için onu güvenmediği hiçkimseye vermezdi, eğer güvenilir bir kişiye emanet edecek olursa da

¹⁶⁹ Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, İlim 42,V, 49, (Hn: 2684).

¹⁷⁰ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Nüzhetü'n-nazar fî tavidhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî, Matba'atü Sefîr, Riyad 2001, s. 215

¹⁷¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 129.

¹⁷² Khalifaeid, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 51.

¹⁷³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 129.

¹⁷⁴ El-Lehyânî, Yusuf b. Haşim b. Âbid, *Kavâidü's-sübût m'a usûl fî ilmü'l-cerh ve ta'dîl ve ilelü'l-Ehâdis*, 1421, s. 19; Khalifaeid, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 66.

istinsah işlemi bitene kadar defterin başından ayrılmazdı.¹⁷⁵ Yazma eğitim sisteminde ilmin zayi olmaması ve kendilerinden sonraki asır ve nesillere güvenle aktarılabilmesi amacıyla hadis ilmini yazarak kaydetmeye büyük önem vermişlerdir.

Belhli hadisçiler âlî isnâdı elde etmek için rıhle denilen ilmi seyahatlere çıkmışlar ve o dönemlerde maddî imkansızlıklardan dolayı kağıt ve kalemde tasarruf etmek ve zamanı daha iyi kullanmak için sened zincirinde sık geçen rivayet sîgalarında kısaltmalar yapmak sureti ile hadisleri yazdıkları görülmüştür.¹⁷⁶

Ayrıca Belhliler, hadis imlâ meclislerinde, hocalardan rivayet ettiği hadisleri dinleme, ezberleme ve yazmayla beraber, râvinin ve mecliste bulunan diğer kişilerin isimleri, rivayet tarihi, rivayet mekanını da kaydetmişlerdir. Bu şekilde imlâ meclislerinde yazılan bütün metinlerin ilmi birer belge olması da sağlanmıştır.¹⁷⁷

Kıraat: Hadisçiler Saîd b. el-Kattân ve hocası Şu'be gibi güvenilir şeyhlere hadislerini dinletmenin, hocalarından hadisi dinlemekten daha sağlam bir yol olduğunu düşünüyorlardı. Çünkü arz sayesinde öğrencinin ders esnasında kaçırdığı veya unutup yarıldığı hadisler şeyhi tarafından düzeltilmektedir. Bu yol hadislerin tahammülü esnasında vukû bulabilecek hataları düşük seviyeye indirme anlamına gelmektedir.¹⁷⁸

Hadisçiler meseit, camii ve ilmi merkezlerde müzakere halkaları kurup birbirinden soru sorarak hadislerin fihhi meselelerini veya ilmi problemlerini çözmeye çalışıyorlardı.¹⁷⁹

el-Cerh ve't-Ta'dîl: Belhli hadisçilerden el-Cerh ve't-Ta'dîl ve Ma'rifetü'r-ricâl gibi hadis ıstılahları konusunda özel yetenek ve bilgiye sahip olanlar da bulunmaktaydı. Abdullah b. Muhammed b. Tarhân el-Belhî (ö. 333/ 945) hadis ezberleyen, rivâyet eden ve Ma'rifetü'r-ricâl konusunda bilgi sahibi bir hadisçidir, kendi döneminde de el-Cerh ve't-Ta'dîl ilminde özel bir yeteneğe sahiptir.¹⁸⁰

Nitekim Belhlilerin hadis yöntemlerinden birisi de, bir hadisin sıhhat derecesini tanımadır. Onlar sıhhatini, sened ittisâlini, râvisini ve râvilerinin vefat tarihlerini öğrenmeden hiçbir hadisi almıyorlardı. Şüphesiz tarih bilgisi, hadislerin sıhhatinin

¹⁷⁵ El-Lehyânî, Yusuf b. Haşim b. Âbid, *Kavâidü's-sübût m'a usûl fi ilmü'l-cerh ve ta'dîl ve ilelü'l-Ehâdis*, s. 19; Khalifaîd, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 66.

¹⁷⁶ Şeref, *Hadis İlmi İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 130; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 134.

¹⁷⁷ Şeref, *Hadis İlmi İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 130; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 134.

¹⁷⁸ Khalifaîd, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 69.

¹⁷⁹ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Salâhuddîn, *'Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nûreddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1986, s. 239; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 134.

¹⁸⁰ Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 432; Kitapdâr, *Belh*, s.115; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 130.

tespitinde önemlidir. Bundan dolayı Belhli hadisçiler, subutu'l-isnâd ve Ma'rifetü'l ilel'ül hadis konusunda vefat tarihlerine çok dikkat etmişlerdir. Abdullah b. Muhammed el-Belhî ve Ebû Mûtf' gibi tarih ve ilel alanında binlerce yetenekli hadisçi bulunmaktadır.¹⁸¹

Tedvîn: hadis ilminin temel aşamalarında ana hatlarıyla isnat, ezberleme, yazma (kitabet), tedvin ve tasnif yer almaktadır.¹⁸² “Bu aşamalardan her biri rivayet tarihî açısından farklı bir sürece işaret etmek ile beraber, hayatın sosyal gerçekliği içerisinde ele alındığında, kesin bir zaman kaydı düşerek birini diğerinden ayırmak isabetli değildir. Çünkü Peygamber (sav) döneminde hadisler şifahî rivayetinin yanında kısmî düzeyde de olsa bile yazıyla zabtedildi. H. II. Asırda tedvin faaliyetleri sonrasında, özellikle hadisin altın çağı olan III. asırdaki sistematik hadis koleksiyonları ortaya çıktı. Burada, her bir aşamanın tarihî ve sosyal açıdan tahliline girecek değiliz. Belirtmek istediğimiz husus, şifahî rivayetinin yoğun olduğu h. I. asırdan başlayarak hadisin altın çağı III. Asra kadar, rivayet işleminin giderek daha sistematik bir hâl almış olmasıdır. Hangi sosyal gerçekliğe ve zorlayıcı nedenlere bağlı olursa olsun, hadis koleksiyonlarının ortaya çıkışı rivayet sürecinin gittikçe daha sistemleşmiş olmasının bir göstergesidir”.¹⁸³

Takvâ ve Dindârlığı: Dindâr kelimesi farsçadan gelen bir sözcüktür. Anlamı ise dine sahip olma, dini benimsemedir. Böylece dinin gereğini kabul eden ve bir dine mensup olan herkes sadece bu manaya göre dindar sayılabilir. Öte yandan bir kutsala inanan, inançları gereği işler yapan ve dinî bir grubun üyesi olan kimse dindârdır.¹⁸⁴

Belh bölgesi muhaddisleri ve alimlerinin göze çarpan özelliklerinden biri de dindar olmalarıdır. Belh medreselerinde okuyanlar, Kur'ân ve Sünnete uygun sahih bir itikada sahip olmakla beraber İslâm ahlakı ile ahlaklanmışlardır. Bu kişiler nefis tezkiyesine ve ahlaklarını geliştirmeye çok önem vermişlerdir. Bu nedenle bu bölgede yetişen birçok âlim dindarlık, züht ve takvaları ile ünlü olmuşlardır. Böyle bir hayat yaşamaları onları hadis, tefsir ve benzeri ilimlerle ilgilenmekten alıkoymamıştır.¹⁸⁵

Tasavvuf konusunda da hatırlatılması gerekir ki, onların tasavvufu gerçek tasavvuftu, yani, o sûfîlerin gerçek hayatta, sabır, güleryüz, merhamet, insanlara iyilik yapma ahlakıyla temayüz etmiş insanlar olarak anlatılan şeyh, derviş ve müridler gibi bu ahlaktan nasibi vardır. “Tasavvufufla ilgili çok çeşitli tarifler yapılmıştır, Tasavvufun

¹⁸¹ Kitapdâr, *Belh*, s.115; Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, II, 44; Belhî, *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 131.

¹⁸² Doğanay, Süleymân, *Hoca-Talebe İlişkisi Bağlamında Sened Mukayesesi ve sorunları*, Erciyes Üniversitesi İFD, ss. 163-186, Kayseri 2007, s. 163.

¹⁸³ Doğanay, *Hoca-Talebe İlişkisi Bağlamında Sened Mukayesesi ve sorunları*, s. 163.

¹⁸⁴ Dihhodâ, *Lügatname-i Dihhodâ*, VII, 60.

¹⁸⁵ Belhî, *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 124.

mânevî bir hayat tarzı olarak özelliklerini, Kitap ve Sünnet’le irtibatını, kulun Allah’la ve mâsivâ ile ilişkilerini, kalp temizliği, nefis terbiyesi, güzel ahlâk gibi işlevlerini, sûfinin niteliklerini ve görevlerini belirten bu tariflerin 1000’e kadar çıktığı söylenmektedir. Tanımların çeşitliliği önemli ölçüde tanıımı yapan sûfinin o anki mânevî hali ve mertebesiyle ilgilidir”¹⁸⁶ ve Belhî Süfîler de bu mânevî hayattan nasiplerini almışlardır. İlmin güneşleri ve zâhid şeyhlerden örnek olarak birkaç kişiyi zikretmek istiyoruz:

Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr el-Belhî (ö. 161/778), kendi zamanında zahîd, sûfî ve muhaddistir.¹⁸⁷ İbn Hacer onu el-Ecelî, et-Temîmî, Ebû İshâk el-Belhî olarak zikretmiştir.¹⁸⁸ “İbrâhîm b. Edhem’in çeşitli kerametler gösterdiğine inanılması, hayatını ve kişiliğini efsaneleştirmiş; bu efsaneler tasavvufî kitaplarda dile getirilerek bir dinî heyecan kaynağı oluşturmuştur. İbrâhîm b. Edhem’in bilhassa Allah sevgisinin mal ve evlât sevgisinden üstün olduğunu göstermesi, Hızır’la arkadaşlık yaptığına inanılması, yaşadığı dönemde başta Ebû Hanîfe olmak üzere birçok kişiyle yakın dostluk kurması, kendi el emeği ve alın teriyle geçimini sağlaması, menkıbesinin halk arasında yaygınlık kazanmasına sebep olmuştur”.¹⁸⁹ İmrân b. Müslim, Mansûr b. Mu’temir, Hişâm b. Hassân’dan hadis rivaet etmiştir.¹⁹⁰ 161/778 yılında¹⁹¹ veya 162/779 yılında vefat etmiştir.¹⁹²

Ebû Abdullah Muhammed b. Fazl b. el-Abbâs el-Belhî es-Sûfî (ö. 319/932), Belh bölgesinde doğup ve orada yaşadıkdan sonra Semerkand’a seyahat etmiş ve orada vefat etmiştir. Horasan’ın ünlü şeyhlerinden biri olan Muhammed b. Fazl, döneminin büyük alimlerinden hadis ve diğer ilimleri almıştır. Kuteybe b. Saîd’ten hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Hadraveyh’in ¹⁹³ müridi ve arkadaşıydı. İbrâhîm el-Hevâs gibi yetenekli hocaların öğrencilerindendi.¹⁹⁴ 319/932 ya da 331/943 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁵

Ebû Muhammed Vesîm b. Camîl b. Tarîf b. Abdullah el-Sekafî el-Belhî (ö. 186/802), zahid ve muhaddis olan Vesîm b. Camîl, Kuteybe b. Saîd’in amcası ve Sekîf

¹⁸⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 290; geniş bilgi için bkz. Öngören, Reşat, “Tasavvuf”, *DİA*, XL, s. 119, ss. 119-126, İstanbul 2011.

¹⁸⁷ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 124.

¹⁸⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 87.

¹⁸⁹ Öngören, Reşat, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, XXI, s. 295, ss. 295-296, İstanbul 2000.

¹⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 87.

¹⁹¹ Öngören, Reşat, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, XXI, s. 295, ss. 295-296, İstanbul 2000.

¹⁹² İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 87; İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Sıfatü’s-safve*, thk. Ahmed b. Ali, I-II, Dâru’l-Hadîs, Kahire 2009, II, 334.

¹⁹³ Ahmed b. el-Hızır, İbn Hadraveyh el-Belhî olarak meşhur olmuştur. Künyesi Ebû Hamîd, 142 yılında vefat etmiştir. Detaylı bilgiler için bkz. İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, II, 241.

¹⁹⁴ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 125.

¹⁹⁵ İbnü’l-Cevzî, *Sıfatü’s-safve*, II, 342.

el-Belhî'nin hizmetçisi idi¹⁹⁶. Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd el-Ezdî (ö. 130/748), Abdulcebbâr b. Mûsâ el-Basrî (ö. ?)'den hadis rivayet etmiştir. Halid b. Hidâş ve Kuteybe b. Saîd de Vesîm b. Camîl'den hadis rivayet etmişlerdir.¹⁹⁷ Muttasıl bir senedle Ebû Hanîfe yoluyla Hz. Peygamber'den (sav) hadis rivayet etmiştir.¹⁹⁸

Belhli alimlerden rivayet edildiğine göre, Belh'in en ünlü zahidleri üç kişidir. Bunlar, Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd el-Ezdî (ö. 130/748), İbrâhîm b. el-Edhem (ö. 161/778), Vesîm b. Camîl (ö. 186/802) dir".¹⁹⁹

Ebû Ali Ömer b. Meymûn er-Remâh el-Belhî'nin (ö. 171/787) muhaddis, fakih, zahid olduğu²⁰⁰, Belh bölgesinde 20 sene kadılık yaptığı, ilim, hilm, salih, anlayış sahibi olarak meşhur olduğu ve Mekketü'l-Mükerreme'ye yerleştiği nakledilmektedir.²⁰¹

Hatîb el-Bağdâdî *Târihu Bağdâd*'ta Ömer b. Meymûn'un hayatının sonunda kör olduğunu zikretmiştir. Suheyl b. Ebû Sâlih, Dahhâk b. Müzâhim, Kesîr b. Ziyâd el-Ezdî, Halid b. Meymûn'dan hadis rivayet etmişlerdir. Ömer b. Meymûn'den rivayet edenler ise şunlardır: Yahyâ b. Âdem, Ebû Yahyâ el-Hamânî, Şebâbe b. Sevâr, Zeyd b. el-Hubâb, Yahyâ b. Ebû Bekr, Yûnus b. Muhammed el-Mueddîb, Hasan b. Mûsâ el-Eşîb, Sureyc b. Numân, Davud b. Amr el-Zebî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Gazvân el-Hezâyî.²⁰²

Burada zikrettiklerimiz haricinde hadis ve tefsir ilmine gönül veren, Kur'an ve Sünnet'e tabi olan, zühd ve takvayı bütün hayatına tercih eden daha birçok Belhli alim bulunmaktadır.

2.1.3. Belh Bölgesinde Hadis Eğitim ve Öğretimi

Belh tarihi bölümümüzde okuduğumuz gibi ve içindeki hadis medreseleri hakkında yaptığımız araştırmalar sonucunda bu bölgenin bilim açısından en öne çıkan yerlerden biri olduğu görülmektedir. Afganistan'daki medreselerin diğer modern dini

¹⁹⁶ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il, *et-Târihu's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyd, I-II, Darü'l-Marife, Beyrut 1986, II, 219.

¹⁹⁷ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1952, IX, 46.

¹⁹⁸ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 126.

¹⁹⁹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 181; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 126.

²⁰⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 126.

²⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XIII, 7.

²⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XIII, 7.

okullar ve medreselerden daha çok avantajları ve özellikleri bulunmaktadır. Aşağıda bunlarla ilgili bilgiler sunulacaktır.

2.1.3.1. İlim Dalları:

Belh bölgesi, coğrafya, astronomi, tıp, dil, doğa bilimleri, fıkıh, tefsir, hukuk, vb. diğer bilimlere ek olarak, hadis ilminde de önemli ve özel bir konuma sahiptir.²⁰³ Belh şehri İslâm medeniyetinin parlak devirlerinin yaşandığı bölgelerden biridir. Şehir M.Ö. 1500 yıllarına kadar uzanan uzun bir tarihe sahiptir. Bu bölümde Belh bölgesinin hadis alanında yapılan ilim yolculuklarında çekim merkezi olmasının nedenleri ve medreselerin özelliklerinden bahsedilecektir.

Bu dönemde ilimler iki kısma ayrılmaktadır:

1. Tefsir, kıraat, hadis, fıkıh, kelam, dil ve edebiyât, beyân gibi nakli ilimler.
2. Felsefe, mühendislik, astroloji, müzik, tıp, kimya, coğrafi, doğa bilimler, hukuk, gibi akli ilimler.²⁰⁴

Bu dönemde mevcut olan ilim dallarının temeli Arapça ile atılmıştır. Belhli alimler açısından çocuklarına düzgün bir eğitim vermek çok önemliydi. Medreselerde eğitim-öğretim faaliyetinin başından itibaren müfredat bu şekilde düzenlenmiştir. Dersler ve bu derslerle ilgili okutulan kitaplardan bazıları şu şekildedir: Okuma ve yazma öğrenme; *Penc Kitab- Çâr kitab- Divân-ı Hafız- Divan-ı Bîdel- Gülistan-ı Sâdi* dir. Kuran'ı Kerim'in tamamını öğrenme (zeki öğrenciler için ezberleme). Sarf ve Nahiv öğrenme; Nureddin Abdurrahmân b. Nizâmiddîn el-Cami'nin *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye* isimli eseridir.²⁰⁵ Fıkıh öğrenme; ünlü fıkıhçı Burhâneddin el-Mergînânî'nin *el-Hidâye* isimli eseridir.²⁰⁶ Usûlü'l-fıkıh öğrenme; Ebû Ali eş-Şâfi'nin eseri adı *Usûlü's-Şâfi*²⁰⁷, *Nûrû'l-Envâr*, *Hüsâmî*, *Tevzihü't-Telvîh* gibi kitaplardır. Mantık öğrenme; Hadis ilmi öğrenme; *Kütüb's-Site*, *Sünen-ı Dârimî* ve tefsir kitaplarını öğrenmek.²⁰⁸

²⁰³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 103.

²⁰⁴ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 304; Khalifaeid, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 39.

²⁰⁵ Eser hakkında bilgi için bkz. Okumuş, Ömer, "Câmî, Abdurrahman", *DİA*, VII, s. 94, ss. 94-99, İstanbul 1993.

²⁰⁶ Eser hakkında bilgi için bkz. Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, s. 471, ss. 471-473, İstanbul 1998.

²⁰⁷ Eser hakkında bilgi için bkz. Pekcan, Ali, "Şâfi", *DİA*, XXXVIII, s. 367, ss. 367-368, İstanbul 2010.

²⁰⁸ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 134-136

2.1.3.2. Belh'in Medrese ve Hadis Merkezleri

Belh bölgesinin medreseleri, hadis ilmi ve gelişmesi konusunda en önemli medreselerden sayılmaktadır. Belh bölgesi inşa edilmesi ve Resûlullah'ın (sav) hadisleri ile müşerref olmalarından itibaren, sika ravilerin hadislerini rivayet etmişler ve bu şekilde hadis rivayeti hususunda âli isnadları elde etmeye çalışmışlardır. Belh'teki ilmi merkezlerin çeşitleri çoktur. Büyük ve küçük medreseler olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Binlerce öğrencinin mezun olduğu medreselerde ve mahalli olarak mescit ve cami çevresinde dersler verilmektedir.²⁰⁹ Biz bu bölümde bütün ilmi merkez ve medreseleri tanıtmaya çalışacağız.

A. Belh Medreseleri:

Bu bölümde büyük medrese ve ilim merkezlerinden bahsedilecektir. Şehirleri tanıtan Büldan tarzı kitaplarda Belh'te bulunan birçok medreseden söz edilmektedir. Bunlar haricinde kitaplarda geçmeyen daha nice ilim merkezlerinin de bulunduğu bilinmektedir. Öte yandan Belh'te bugüne kadar birçok medrese ayakta kalmaya devam etmiştir.²¹⁰

1. Zindân Medresesi

Zindân Medresesi en eski medreselerden biridir. H. II. asırda Abbâsî halifelerinden Hârunu'r-Reşîd döneminde Belh şehrinde inşa edilmiştir. Bu medreseyi Horasan Valisi Ca'fer b. Muhammed b. el-Eş'as inşa ettirmiştir. Vali, Kunduz şehrinde "Ca'fer Âbâd" adını verdiği bir köyde önce bir mescid inşa ettirmiştir. Abdülaziz el-Makberî kendi evini bu mescidin yanına inşa ettirmiş, daha sonra bu evi ve yakınında bulunan yerleri valiye hibe etmiştir. Vali de buraya saray, hapishane ve yakınına da bir medrese yaptırmıştır. Adını da "Zindân" koymuştur.²¹¹ Farsça'da Zindân "hapishane" anlamına gelmektedir. Bugüne kadar bu medresenin nerede olduğu bilinmemektedir.

²⁰⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 304.

²¹⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 306; Birişik, Abdülhamit, "Medrese", DİA, XXVIII, ss.333-338, Ankara 2003.

²¹¹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 36.

2. Halîfiye Medresesi

Bu medrese Belhliler tarafından h. V. Asrın ilk yarısında Ebû Saîd Halîl b. Muhammed b. İsmâîl el-Kâdî es-Seczî adına inşa edilmiştir. Hadis, fıkıh ve diğer ilimlerin okutulduğu bu medrese Belhliler için çok önemli bir merkezdir. Bu medrese Nizâmiye medresesi gibi işlev görmüştür.²¹²

3. Belhîyye Medresesi

Bu medrese Belhli alimler tarafından Şam'da kurulmuştur. İlim uğruna çeşitli bölgelere seyahat eden Belhli hadisçilerden Şam'a gelen alimler kendi memleketlerinin adını taşıyan bu medreseyi inşa etmişlerdir.²¹³

4. Rûsâfe Camii

Bağdâd'ın doğu tarafında kurulan bu camii önemli ilim merkezlerinden biridir. Yakut el-Hamevî, bu cami dışında çevresindeki yapıların tamamının yok olduğunu bildirmiştir. Oldukça büyük olan bu camii Belhlilerin ilim aldıkları uğrak yerlerden biriydi. Örnek olarak, Belhli hadisçilerden biri olan Ebu'l-Fadl Abbâs b. Muhammed el-Belhî'nin, 311/923 yılında Rûsâfe Camii'nde hocalardan hadis aldığı zikredilmiştir.²¹⁴

5. Ebû Nasr Parsa Medresesi

Belh şehrinde inşa edilen bu medrese ilmi konumu itibarıyla en önemli medreselerden biridir. Kuruluş tarihi bilinmeyen bu medresenin h. X. Asırda oldukça etkin bir şekilde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. (h. 950/1543) yıllarında yaşamış Abdülhâdî ez-Zahid, ve (h. 988/1580) yılında vefat eden Mevlana Abdullah bu medresede eğitim alanlardandır.²¹⁵

Medreseye Ebû Nasr Parsa isminin verilmesi Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Selâm el-Belhî'nin (ö. 305/917) türbesi bu medresenin yakınında olduğu içindir. Yoksa onun tarafından inşa edilmemiştir. Hadis ve diğer ilmi alanlarda bu çok

²¹² Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 332.

²¹³ Mahrûs, *Meşâyih'ı Belh*, s. 46.

²¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 45; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 307.

²¹⁵ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 31-32.

nl ve önemli medreseden, farklı alanlarda birçok uzman ilim adamları mezun olmuşlardır.²¹⁶

6. Mft Tre Glhn Medresesi

Bu medrese Mft Tre Gl b. Mull Asadullah el-Marmulî (. 1296/1879) el-Belhî'ye nispet edilmektedir. Bu medrese Mezar'ı-şerif –Belh'in başkenti- şehrinde inşa edilen ünlü bir medresedir. H. XIV. Asra kadar çok etkili olan bu medrese, daha sonra yerle bir edilmiş ve şuanda hiç bir eseri kalmamıştır. Onun yerine binalar ve mağazalar ve ticarî yerler kurulmuştur. Kendi zamanında en önemli ve ünlü medreselerinden biri olan bu medreseye yurt içi ve yurt dışı her taraftan öğrenciler akın ediyorlardı.²¹⁷

7. Res Baş Medresesi

Halen aktif olan bu medrese Belh şehrinin ortasında yani Mezar-ı şeriftedir. Büyük bir caminin içerisinde bulunan medresenin içinde Dâru'l-Kur'ân bulunmaktadır.²¹⁸

8. Esediye Medresesi

Bu medrese devlet tarafından yapılmış resm bir medresedir. Bu da Belh'in merkezinde, yani Mezar-ı şerifte 1330 yılında kurulmuştur. Daha sonra siyasi ve sosyal nedenlerle medresenin yeri değişmiştir.²¹⁹

9. Cuğdek Medresesi

Dinî bir medrese olarak kurulan bu medrese, Mezar-ı şerif şehrinden 6 Km uzakta bulunan Cuğdek bölgesindedir. İlim taliplileri çoğu uzak ve muhtelif yerlerden bu medreseye ders almak için gelmişlerdir.²²⁰

²¹⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 273.

²¹⁷ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 55.

²¹⁸ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisn f Belh*, s. 309.

²¹⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisn f Belh*, s. 306-307.

²²⁰ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 58-59.

10. Marmul Medresesi

Kuruluşu yüz yılı aşkın olan bu medrese oldukça büyük bir medresedir. Mezar-ı Şerif şehrinin güney doğusunda, Marmul köyünde bulunmaktadır. Marmul medresesindeki en ünlü hocalardan bazıları şunlardır: Mevlevî Mahdum, Mevlevî Muhammed Şerif, Mevlevî Abdülvahid, Mevlevî Muhammed Kurbân, Mevlevî Abdullah vb.²²¹

11. Nizâmiye Medresesi

Gazneli Mahmud'un veziri olan Ebü'l-Abbas Fazl b. Ahmed el-İsferâyînî (ö. 404/1013)²²² Belh bölgesinde Nizâmülmülk'ün medresesine çok benzeyen bir medrese yaptırmıştır. Nizâmiye medresesi kendisinden sonra gelen medreselere öncülük etmiştir. Musul, Bağdat, Merv ve Basra'da Nizâmiye medresesi örnek alınarak pek çok medreseler yapılmıştır. Belh ve Merv, h. V. yüzyılda bilim ve eğitim açısından en parlak dönemini yaşamıştır.²²³

B. Belh'in Mektep (Küttâb) ve Hânkâhları

Mektepler (dini ilimlerin öğretildiği ilkokul) ve hankahlar (sûfilerin ibâdet yeri) geçmişten bugüne kadar varlığını sürdürmektedir.²²⁴

1. Mektepler

Kelime olarak yazı yazılacak yer anlamına gelen mekteb, ıstılâhi olarak okul anlamında kullanılmaktadır. Mekteb ya da diğer adıyla küttâb çocukların okuma-yazma gibi temel eğitimlerin verildiği okuldur. Bu mektebler genellikle kurucusu ve aynı zamanda orada hocalığını yapan alimlerin ismiyle anılmaktadır. Belh'te mekteplerin sayıları çok fazla olmakla birlikte, Belh'in kurulduğu zamanlardan bugüne kadar mekteplerin varlığı bilinmektedir. Belh'te kurulan mekteblerin bazıları şunlardır:

²²¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 311.

²²² Vusûkî, Muhammed Ali, *Fazl b. Ahmed el-İsferâyînî, mürebî ve nühistîn vezir-ı mehmud-ı gaznevî, Kitâbdar-ı Tüs*, Tahran 1391, s. 132.

²²³ Mahdi, "Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri", s. 232.

²²⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 313.

1- Ebü'l-Kâsım Dahhâk b. Müzâhim Mektebi

En fazla öğrenci barındıran bu mektepte yaklaşık 3 bin öğrenci eğitim görmekteydi. Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) günümüzde herhangi bir eseri kalmayan bu mektebin kurucusu ve hocalarındandır.²²⁵

2- Ebü'l-Kâsım Halef b. Ahmed Mektebi

Yaşça büyük öğrencilerin de ders gördüğü bu mektebe aynı zamanda medrese de denilmiştir. Ebü'l-Kâsım Halef b. Ahmed el-Belhî'nin (ö. 515/1121) öğretmenlik yaptığı bu mektep Belh'in ortasında bulunmaktadır. Bugün bu mektepten hiçbir eser kalmamıştır.²²⁶

3- Ebu'l-Feth Ahmed el-Belhî Mektebi

Ünlü mekteplerden biri de Ebu'l-Feth Ahmed el-Belhî mektebidir. Hicri 6. asra kadar aktif bir şekilde kullanılan bu mektep, Belh şehrinin ortasında bulunmaktaydı. Bugün bu mektepten de hiç bir eser kalmamıştır.²²⁷

4- Şâdiyân Mektebi

Şâdiyân, Şâhî Nehrinde Mezar-ı Şerif'in güney tarafındadır. Diğer mekteblere oranla Şâdiyân mektebi en meşhur ve en büyük mekteplerden biridir. Asırlar boyu aktif olarak eğitim veren bu mektebe birçok kişi hocalık yapmıştır. Son dönemlerde ise bölge halkından biri olan Eminullah Hoca ders vermektedir.²²⁸

5- Ca'fer b. Muhammed b. Ali ve Ebu Abbâs el-Belhî Mektebi

İkisi ayrı mektep olmakla birlikte, iki hocanın da ismi beraber anılarak meşhur olmuştur.²²⁹

6- Mescitler

İslâm'ın doğduğu zamanlardan beri mescitler dinî ve ilmî eğitim mekanı olmuştur. Belh'te de henüz sayıları bilinmeyen çoklukta mescit bulunmaktadır. Mescitler, diğer ilmi faaliyetlerin yanı sıra mektep görevi de görmekteydi.²³⁰

7- Köy Mektepleri

Belhî'n eski dönemlerinde her köyün bir tane mektebi bulunmaktaydı. Özellikle küçük köylerde her mescidde mektep bulunmaz, aksine ortak bir mescid seçilir ve orası mektep olarak kullanılırdı.²³¹

²²⁵ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 314.

²²⁶ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 60.

²²⁷ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 60.

²²⁸ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 315.

²²⁹ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 58.

²³⁰ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 62.

²³¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 316.

2. Hankahlar:

Hangâh, hânegâh ya da hânigâh Farsça'da, bir tarîkatın merkez durumundaki tekkesi demektir. Farsça'da *Han*, ev; *Gah* ise yer demektir. Terim olarak hankah, dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, bir süre ikamet ettikleri, bazen de inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanılır. Belh'te hankah fakir insanların yeri ve sûfilerin ibadet mekanıdır.²³²

Belh'teki bazı hankahlar şunlardır:

1- Şerefüddîn Hankahı

Belh kabristanının yakınına inşa edilmiş olan hankah, Şerefüddîn Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hasenî mescidi olarak bilinir. Meşhur olan bu mescid, 6. asrın sonuna kadar fakir, miskin, sûfi, öğrenci ve alimlerin kaldığı yerdir.²³³

2- Hâce Parsay-ı Velî Hankahı

Şu anki Belh şehrinin ortasında ve şehrin pazara yakın bir bölgesindedir. Çok dindar ve zahit biri olan Hâce Parsa adı ile zikredilen bu mescit, Belh şehrinde hâlâ mevcuttur ve insanlar dua ve namaz kılmaya gitmektedirler. Bu hankahda çocuklara da ders verilmektedir.²³⁴

3- Şeyh Mergînânî Hankahı

Bu hankah medrese ve camiye bünyesinde barındırmaktadır. Belh merkezinin Mezar-ı Şerif'teki en büyük mescidi olan Ravza Mescidi'nin giriş kapısında batı tarafında olan bu hankahta beş vakit ve cuma namazları da kılınmaktadır. Geçmiş yüzyılı aşan bu eğitim kurumu siyasî ve sosyal değişikliklere rağmen hâlâ aktiftir.²³⁵

4- Şeyh Semerüddîn Hankahı

Belhte mevcut olan en büyük ve en meşhur hânkahlardan biridir. İçinde büyük bir cami ve medreseler bulunmaktadır. İçerisinde ayrıca öğrencilerin kaldığı odalar ve mescidin ortasında bir havuz da bulunmaktadır.²³⁶

Bu sayılanlardan başka bazı küçük şehir ve köylerde de hankahların varlığı bilinmektedir.

²³² Uludağ, Süleymân, "Hankah", *DİA*, XVIII, s. 42, ss. 42-43, İstanbul 1997; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 313.

²³³ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 351; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 317.

²³⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 318.

²³⁵ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 318; Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 63.

²³⁶ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 318-319.

C. Diğer Eğitim Mekânları

Medrese ve cami gibi eğitim yapılan büyük mekanların dışında bazı küçük yapıları mekanlarda da eğitim öğretim faaliyetleri yapılmaktadır. Bunlardan birkaçı şunlardır:²³⁷

- 1- Mukâtil b. Süleymân Halkası²³⁸
- 2- Mevlânâ Abdülvâhid Halkası²³⁹
- 3- Belh Camii İmla Halkası²⁴⁰
- 4- Şemsü'l-Eimme es-Serahsî'nin İmla Meclisi²⁴¹
- 5- Ebû Ebbâs el-Kalânîsî'nin İmla Meclisi²⁴²
- 6- İbn Ri'yân Mescid Halkası²⁴³
- 7- Ziyâuddîn Bistâmî Halkası²⁴⁴
- 8- Nuhgûmbad Mescidi²⁴⁵
- 9- Atîk Mescidi²⁴⁶
- 10- Bulûriyân Mescidi²⁴⁷
- 11- Burûkân Camii²⁴⁸
- 12- Harb Mescidi²⁴⁹
- 13- el-Mescidü'l-Câmi'²⁵⁰
- 14- Ravzatu'l-Kebîr Câmi'²⁵¹
- 15- Hâl Kel Mescidi²⁵²

²³⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 320-323.

²³⁸ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 93.

²³⁹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 46.

²⁴⁰ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 332.

²⁴¹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 325.

²⁴² Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 236.

²⁴³ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 181.

²⁴⁴ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 363.

²⁴⁵ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 32.

²⁴⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 35.

²⁴⁷ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 18.

²⁴⁸ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 22.

²⁴⁹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 45.

²⁵⁰ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 35.

²⁵¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 323.

²⁵² Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 323.

2.1.3.3. Belh'in Hoca ve Öğrencilerinin Dikkat Çeken Özellikleri

Belh bölgesinin coğrafi olarak büyük Horasan'ın merkezinde olması, bu bölgedeki ilim adamlarının diğer şehirlere nispetle daha çok olması ve buna bağlı olarak da eğitim-öğretim faaliyetlerinde metotlarının sağlam olması, Afgan öğrencilerin yanı sıra diğer şehirlerden de öğrencilerin hadis almak ve dinlemek için rağbet ettikleri bir yer olmasını sağlamıştır. Muhaddis ve ilim adamları Gazne, Badahşân, Baglân, Herât ve benzeri şehirlere rıhle yapmışlardır. Belh, tarihi boyunca birçok alim için çekim merkezi haline gelmiş ve vatan olarak bu şehri benimseyen alimler burada eğitim ve öğretim ile meşgul olmuşlardır. Öyle ki, Belh'te doğmadığı veya Belhli olmadığı halde Belh'i vatan olarak benimsemiş nice âlim bulunmaktadır.²⁵³ Örnek olarak:

1. Ebû Ma'ser Hüseyin Muhammed es-Sindî (ö. 275/889), hadis ilminde Vekî' b. Cerrâh'in (ö. 197/812)²⁵⁴ öğrencilerindendir. Bağdâd'tan Horasan'a yolculuk yapmıştır. Belh'te vefat ettiği için Belhî olarak meşhur olmuştur.²⁵⁵

2. Ebû Marre İbn Ebû Sâib (ö. 80 /699), Hz. Ali'nin arkadaşlarından. Tabiîn arasında, Hz. Osman (ra) döneminde (644-656) Belh'e ilk gelenlerdendir. Sıffin savaşına (37/657) katıldıktan sonra Belh'e dönmüş ve vefat edene kadar Belh'te yaşamıştır.²⁵⁶

3. Ebû Bekr Muhammed b. Ömer el- Varrak, kitap istinsahı ile uğraşmasından dolayı Varrak künyesi ile meşhur olmuştur. Aslen Tirmiz'li olan Ebû Bekr, ilim öğrenmek için Belh bölgesinde yaşamayı tercih ederek vefat zamanına kadar Belh'te yaşamıştır.²⁵⁷

4. Ebû Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî el-Belhî (ö. 375/ 986)²⁵⁸, meşhur müfessir, büyük muhaddis ve yetenekli bir fakihtir. Belh bölgesinde yaşamış ve Ebû Ca'fer el-Hinduvânî el-Belhî gibi kişilerden hadis almıştır.²⁵⁹

5. İmam Ebû Saîd Halil b. Muhammed b. İsmâil el-Kâdî (ö. 481/1088), aslen Belhli olmayan Halil b. Muhammed'in Belh'te yaşadığı ve hadis ilmi ile diğer ilimleri

²⁵³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 121-123; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 207.

²⁵⁴ Ebû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh er-Ruâsî, Muhaddis ve fakihtir; Özafşar, Mehmet Emin, "Vekî' b. Cerrâh", *DİA*, XLIII, s. 8, ss. 8-9, İstanbul 2013.

²⁵⁵ Razâkî, Şahid Hüseyin, *İlm'ul Hadis mi bâk ve Hind ka hisat'ul Urdiye*, trc. Muhammed İshâk, Tab İdare'ye Sekâfet'ul İslami, Lâhûr 1976, s. 240.

²⁵⁶ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 121; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 208.

²⁵⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 122; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 208.

²⁵⁸ Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 435.

²⁵⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 122; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 209.

buradan aldığı rivayetlerde anlatılmaktadır. Fıkıh ve hadis ilminde meşhur olduktan sonra kendi memleketine dönmüştür.²⁶⁰

2.1.3.4. Belh Bölgesin’de Öğretim-Öğretim Yöntemi

“Okul, aileden sonra çocuğun eğitim ve öğretimi ile birinci derecede meşgul ve mes’ul olan eğitici bir kurumdur. Denilebilir ki, belli bir yaştan sonra, eğitim-öğretim konusu aileden de önemlidir. Hocalar, siyasi, sosyal, ekonomik, tüm yönleriyle geleceğin mimarlarını yetiştiren özel ustalar ve sanatkarlardır. Gelecek nesiller elbette onların eserleri olacaktır. Öğrenciler, anne ve babalarının öğretmenlerine havale ettikleri göz bebekleri nadide emanetleridir; bir milletin geleceğidir. Doğal olarak kalp ne kadar düzgün olursa ondan çıkacak olan nesne de o derece düzgün olur. Eğri ağacın gölgesinin düzgün olduğunu bugüne kadar kim görmüş?”.²⁶¹

Belh bölgesinde dönemin hadislerle ilgili eğitim anlayışına baktığımızda göze çarpan ilk nokta, eğitimin devletin koruyuculuğu, gözetimi ve denetiminde değil, daha çok bu işe gönül vermiş ilim erbabının nezaretinde gerçekleşmiş olmasıdır. Bu dönemde hadis ilmi yüksek bir seviyede öğretilmiş ve bu bölge büyük ilmi merkezlerden biri sayılmıştır. Bu dönemde sistemli bir eğitim programı olmadığından her alim kendine has bir metoda sahipti. Halifeler, krallar ve zengin insanların yardımları dışında bu dönemde eğitime devlet tarafından bir bütçe ayrılmadığı ve bundan dolayı maddi durumu iyi olmayan alimlerin ihtiyaçlarını karşılamak için borç almak zorunda oldukları da görülmektedir.²⁶²

Belh bölgesinde eğitim-öğretim faaliyetleri bir sistem dahilinde yürütülmediği için öğrenciler ve hocalar kendi kişisel imkanlarıyla eğitim görmekteydi.

Hocaların çoğu öğrencilerinden para almayıp sadece Allah’ın rızası için ders vermekteydi. Medrese ve ilmi mekânların eğitim metodu kişiye göre farklılık arz etmekteydi. Hocaların çoğu, başlangıçta medreseye (küttâba) katılırlar, sonra istediği gibi şiir, hadis, tefsir, Kur’ân veya kelim ilmini tam anlamıyla öğreninceye kadar ders meclisinden ayrılmazlardı. Bu şekilde farklı yöntemler, öğrencinin isteğine ve hocanın düşüncesine bağlı idi.²⁶³

²⁶⁰ Mümîn, *ceride-i Belh*, s. 53; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisîn fî Belh*, s. 122-123.

²⁶¹ Duman, *Kur’ân-ı Kerîm’de Âdâb-ı Muâşeret*, s. 333.

²⁶² Emin, Ahmed, *Duha’l- İslâm*, Müessesetü’tu Hindâvî, Kahire 2012, s. 162

²⁶³ Khalifaeid, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri*, s. 43-44; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 228.

Belhli hadisçilerin, hadis ilmi için çaba göstermelerinin ve öğrenim-öğretim faaliyetlerinin amacı Hz. Peygamber (sav)’in hadislerini başka sözlerle karıştırılmadan, değiştirilmeden, bozulmadan ve iftiraya uğramadan korumaktır.

Hz. Peygamber’e (sav) nispet edilen sözün gerçekten ona ait olup olmadığı bu ilmin kurallarıyla anlaşılabilir. ²⁶⁴ Başka bir ifade ile “Rivayetlerin sahih ve doğru olanlarını sahih ve doğru olmayanlarından ayırmak, Hz. Peygamber’in (sav) söylemediği bir sözü ona söyletmemek, yapmadığı bir işi ona yaptırmamak, yani sünneti asli berraklığı içinde korumaktır. Böylece Hz. Peygamber (sav) bütün yönleri ile tanınmış ve onun kıyamete kadar bütün nesiller tarafından en güzel örnek olarak kabul edilmesi sağlanmış olur”. ²⁶⁵

İslami eğitim yöntem ve metodları okuma ve yazma ile başlamıştır, Hz. Peygamber’e (sav) inen Kur’ân-ı Kerîm ayetlerinin kaybolmaması için yazdırılmasına önem vermiştir, yazı yazma konusunda kendisine güvendiği Müslümanları görevlendirilmiştir. ²⁶⁶ Hz. Peygamber (sav) vafat etmeden önce Müslümanların doğru yoldan ayrılmamaları için mektup yazmayı düşünmesi onun hadis yazımına karşı olmadığını göstermiştir. Bu sebeplerden dolayı hadisçiler, Hz. Peygamber’in (sav) yazarak kayıt altına almış ve korumuşlardır. Aynı şekilde hadisçiler, zaman içerisinde dikkatsiz râvilerin hadisi yanlış ya da eksik aktarmaları neticesinde Hz. Peygamber’in (sav) sözlerinin kaybolmaması için hadisleri yazmışlardır. ²⁶⁷

Belhli hadisçiler Allah’ın ve Peygamber’in (sav) sözlerini duyarak hayatında yaşamışlar, hatta ilmi yaşantılarında o sözleri rehber edinmişlerdir. Yüce Allah’ın “Allah içinizden iman edenleri ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir” ²⁶⁸ ayetini hayatlarında düstur edinerek, bu alanda büyük çaba sarfetmişlerdir.

2.1.3.5. Belhliler’in Öğrenci-Hoca İlişkileri

Bir hadisçinin hadis ilminde hıfz, ezber, müzâkere ile uzun yıllarını harcaması gerekmektedir. Belh bölgesinde kullanabilecek ve etkili bir eğitim almak için tek bir yolu takip etmemişlerdir, faklı metodlar ile yapabileceği kadar kaliteli bir eğitimi

²⁶⁴ Şeref, *Hadis İlmi İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 24.

²⁶⁵ Şeref, *Hadis İlmi İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 23.

²⁶⁶ Şeref, *Hadis İlmi İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 14; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 232.

²⁶⁷ Şeref, *Hadis İlmi İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 15.

²⁶⁸ Mücadele, 58/11

sağlamışlardır. Onlardan soru-cevap metodunu, tartışma metodu gibi kullanabilmişlerdir. Belh bölgesinin medreselerinde Semâ yoluyla nakledilen hadislerin talebelere yazdırılması ile oluşan meclislere İmlâ meclisi adı verilmiştir. Bu meclislerde hadis dinlemek veya yazmak maksadıyla toplanan tâliplere hadis yazdıran muhaddise “mümlî” hocanın sözlerini uzaktakilere duyurmak için görevlendirilmiş, kimselere “müstemlî”, bu yolla elde edilen hadislerin toplandığı kitaplara da “emâlî” denmektedir. Belh bölgesinin İmlâ meclislerinde hadis yazan talebelere de “müstemlî” denilmektedir. Bazı Belhli mhaddislerin meclislerinde onbinlerce talebe aynı anda hadis imlâ ettikleri için bu meclislerde sesi uzaktakilere duyurabilmek amacıyla müstemlîler görev almışlardır.²⁶⁹

En yaygın ilim merkezleri ve Belh medreselerinde ders yöntemi imlâ (yazım) metodudur. İmlâ metodu bütün ilimlerde kullanabilen ama daha çok hadis gibi özel ilimlerde kullanılan yaygın ve faydalı bir metod olarak kabul edilmektedir.²⁷⁰

İmlâ (Yazım) metodunu, öğretim yöntemlerinde kullanmış Saîd b. Mansûr el-Belhî büyük hadisçilerdendir. Ebû Hâtim tercümesinde ve İbn Hacer *Takrîbü't-Tehzîb*'te onun hakkında “Saîd b. Mansûr el-Belhî güvenilir bir musanniftir” demektedir. Harb el-Kirmânî de onun hakkında, 10 bin hadisi ezberleyerek yazmıştır, demektedir.²⁷¹

Belh bölgesinde de hadis öğrencisi veya öğreticisi yıllardan beri uygulaya geldiği esaslar çerçevesinde kendini geliştirmiş olmaktadır. Belhliler sağlam bir eğitim sistemi kurmak ve eğitimin seviyesini yükseltmek için çalışmışlardır. Bununla ilgili önemli kurallarından birkaç tanesi şu şekildedir: Hoca ve öğrenci Allah rızasını gözetmeli ve sünnete riâyet etmelidir. Belli bir plan ile yemek, uyku saatlerini ayarlaması gerekmektedir. Bütün hadis öğrencileri hadis meclisine girmeden önce dış görünüşünü düzeltmelidir, mesela temiz elbise giymeli, renkli elbiseler yerine beyaz elbisesini tercih etmeli, saçlarını düzeltmeli, dikkat çekecek derecede eski veya lüks elbise giymemeli, güzel ve hoş koku sürünmelidir. Onlar büyük hadisçileri kendilerine örnek alarak, onlar gibi davranılmasını hoş görmekteydiler. Mesela İmam Mâlik hadis rivayet etmek istediğinde abdest alırdı, güzel koku sürünürdü, en güzel elbisesini giyerdi, iki rekat namaz kıldıktan sonra kürsüye otururdu.²⁷²

²⁶⁹ Şeref, *Hadis İlmî İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 42.

²⁷⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 132.

²⁷¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 241 (No: 2399); Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 132.

²⁷² Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 237; Şeref, *Hadis İlmî İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 61.

Belh'te hadis hocaları, öğrencilerine iltifat ederek, onları Allah Resulü'nün vasiyetlikleri olarak görmüşlerdir. Öğrencilerine kendi çocukları gibi muamele ederek, güzel isimler ile hitap etmişlerdir. Maddî ve manevî problemlerini çözmeye çalışmışlardır.²⁷³ Belh'in hadis medreselerin önemli kurallarından birtanesi de hoca ayakta, yatarken, yürürken veya abdestsiz hiç bir hadisi rivayet etmemelidir. Hocalar hadis dersi esnasında yüzünü öğrenciye dönmelidir, herkes ile göz teması kurmaya çalışmalı ve sesini cemaatin duyabileceği kadar yükseltmelidir. Öğrenciler ve hocalar meclise ara verildiğinde Allah'ı zikir ile meşgul oluyorlardı. Hocanın herhangi bir kayda dayanmadan, yani mesnetsiz okuması makbul kabul edilmemiştir. Kitaptan rivayet etmesi tercih edilmiştir.²⁷⁴

“Hadis yazım konusunda gerekli önemi vermeyen, rivayet kurallarını bilmeyen, bid‘atlara uyan, bir işi güzel göstermek için hadis uyduran, bilgisi az, kibirli, hocalarına saygı, öğrencilerine sevgi göstermeyen, sened zincirindeki ravilerin yerlerini ve isimlerini değiştiren sözde hadis alimleri, muhaddisler tarafından eleştirilmiş, bu kişilerin en şerefli ilim olan hadis ilminin kıymetini takdir edemedikleri belirtilmiştir”.²⁷⁵

Belhli hocaların eğitim alanlarında genel kuralları vardır, o kurallardan önemlileri şunlardır: Hoca ilmi ile âmil olmalıdır. Öğrencilerini evladı gibi bilmelidir. Öğrencilerine toplumun emaneti gözüyle bakmalıdır. Anlatırken öğrencilerin seviyesine inmelidir. Öfkesine hâkim olup, öğrencilerine rıfk ile muâmele etmelidir. Bilmediği konularda “bilmiyorum” diyebilmelidir. Öğrencilerini minnet altına sokmamalıdır. Öğrencilerine sevecen yaklaşmalıdır. Allah rızası için öğrencilerini takva ve tezkiyeye davet etmelidir. Hoca her hâli ve sözü dikkatle takip edildiği için hareketlerinde kusur olmamalıdır. Kendini Kur’ân ve Sünnet ahlâkı ile süslemelidir.²⁷⁶

Hadisçi öğrenci yıllarından beri uygulayageldiği esaslar çerçevesinde kendini geliştirmiş olmalıdır. Belh bölgesinde öğrencilerin de eğitim alanlarında kendilerine ait kuralları vardır. Hocasını can kulağıyla ve aktif bir şekilde dinlemelidir. Hocasına karşı mütevazı olmalıdır. Sorma ve sorgulama konusunu bilmelidir. Hocaların sözlerini not almalıdır.²⁷⁷

²⁷³ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 237.

²⁷⁴ Şeref, *Hadis İlmî İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 62.

²⁷⁵ Şeref, *Hadis İlmî İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, s. 64.

²⁷⁶ Duman, *Kur’ân-ı Kerîm’de Âdâb-ı Muâşeret*, s. 335-348; Belhî, *el-Hadis ve’l-muhaddisün fî Belh*, s. 132.

²⁷⁷ Duman, *Kur’ân-ı Kerîm’de Âdâb-ı Muâşeret*, s. 349.

2.1.4. Sosyal Durumu

İslâm'ın Belh ile ilk karşılaşması Hz. Ömer'in (ra) döneminde, büyük fatihimiz Ahnef b. Kays elleriyle olmuştur. Belâzurî'nin²⁷⁸ aktardığına göre ise Belh ile ilk teması Ahnef b. Kays, Hz. Osman (ra) döneminde yapmıştır. Abdullah b. Âmir b. Kureyz Horasan'da Belh ve Taharistan'a saldırdı. Bununla birlikte Belh, Hz. Muâviye zamanına kadar fethedilememişti. Abdullah b. Âmir h. XLII. yılında Kays b. Heysem'i Horasan Devletine atadı ve o da Abdurrahman b. Semure'yi Horasan ve Sistan'a gönderdi. O, Belh'i ve görünüşe göre Kabil'i fethetti. Belhliler barış anlaşmasını bozdular. Sonunda h. LI. yılında Rebî b. Ziyâd tekrar Belhe saldırdı, ve Kuteybe b. Müslim Belh'te yerleşmiştir.²⁷⁹

Tarihî açıdan h. I. asırlarda birçok savaş, barış anlaşması, ve yapılan anlaşmaların ihlal edilmesi gibi karışık olaylardan dolayı Belh'te hadis ilminin çok geliştiği söylenemez²⁸⁰ ama güvenli bir ortam oluştuktan sonra hadis ve diğer ilimler gelişmeye başlamıştır. Dönemler arasında Belh şehri hadis ilmi ve hadisçiler açısından uzak kalmamıştır. Dolayısıyla Belh, İslâm'ın bu bölgeye girdiği ilk günlerden beri Hz. Peygamber (sav) hadisleri ile hemhal olmuştur. Tespitlerimize göre Belhlilerden sahâbe makamına erişen tek kişi Hz. Peygamber'in (sav) mevlası, Belhlilerin kabile ve kervan imamı olan Sefîne, Hz. Peygamber'in (sav) meclislerinde bulunmuştur. H. I. Asırda Belh açısından dikkat çeken bu kişiler dışında pek bir bilgi bulunmamaktadır. H. II. Asra geldiğimizde ise hadis ilmi ile meşgul olan kişilerin gözle görülür bir şekilde arttığına şahit olmaktadır. Öyle ki bu kişiler içerisinde kendi medreselerinde yetişmiş ünlü ve pek mühim İslâm âlimleri kendilerini dünyaya tanıtmışlardır.²⁸¹

Abbâsiler döneminde II. asrın ilk zamanlarında Belh'te ilmi binalar, göz alıcı mescitler kurulmuş, yüzlerce medrese ve büyük eserler bina edilmiştir.²⁸² II. Asırda Belh'in hadis ilmi o derece gelişmişti ki, çoğu hadis merkezinin merkezi ve hadis rivayetlerinin kaynağı haline gelmişti. Bununla birlikte, fıkıh, fıkıh usûlü, kelâm ilmi, felsefe gibi diğer ilimler hâlâ kurulmamıştı.²⁸³

²⁷⁸ Belâzurî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, nşr. Ömer Enîs et-Tabbâ', Müessesetü'l-Me'ârif, Beyrut 1987, I, 567.

²⁷⁹ Yarşatir, İhsan, *Mecmu'âtü'l-Bahesin*, Daîrat'ul Mûarif İslami, Dar'ul Marifah, Beyrut 1354, I, 75.

²⁸⁰ Belhî, el-*Hadîs ve el-Mühadisün fi Belh*, s. 104; Mustevfî, Hamdullah Gazvînî, *Tarih-ı Güzide*, Müessese intişârât'î Emîr Kebîr, Tahran 1363, s. 89.

²⁸¹ Belhî, el-*Hadîs ve'l-muhaddisün fi Belh*, s. 105; Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 90.

²⁸² Dihhodâ, Ali Ekber, *Lûgatname-i Dihhodâ*, Sazmân-ı mudiriyyet ve barnâmerizîy-ı keşver, Tahran 1341, II, 156-157.

²⁸³ Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 388.

Belh kısa zamanda geniş ve büyük fırsatlara tanık olmuştur ki, sahâbeyi ziyaret edip onlarla sohbet eden çoğu tabîin burada yaşıyordu ve Hz. Peygamber'in (sav) hadislerini dinleyip rivayet ediyorlardı.

Bu dönem hadisçileri h. I. asırda yaşamış tabîinin ders halkalarında yetişmiş ve onlardan ders almışlardı. Böylelikle hadisçilerin sayısının artmasına bağlı olarak medrese ve ilmi hadis halkaları da gelişme göstermiştir. Bu dönemde hadisin gelişme şekli ve durumu h. I. asırdan daha iyiydi.²⁸⁴

Gittikçe gelişim gösteren hadis ilmi, h. III. asırda Belh şehrinde daha çok büyüyüp gelişmiştir. Yine aynı şekilde bu dönemde hadisçilerin sayısı da önceki asırlardan daha çok artmıştır. Bu dönemde hadis ilmi o kadar mesefe katetmiş ki, diğer şehir ve ülkelerden birçok insan buraya akın etmişlerdir. Yine bu dönemde şehir, “Kubbetü'l-İslâm” ve “Dâru'l-Hadis” adı ile ünlü oldu. Bu asırda Horasan'ın şeyhi olarak ünlenen Mekkî b. İbrâhim (ö. 214/829)²⁸⁵, Saîd b. Mansûr el- Belhî (ö. 227/842), Kûteybe b. Saîd Ebû Ricâ el-Sakafî (ö. 214/829)²⁸⁶ gibi kişiler yetişmiştir. İmam Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Buhârî'nin de ondan hadis rivayet ettiği bilinmektedir.²⁸⁷

Bu şekilde binlerce Belhli hadisçi h. III. asırda yaşamıştır ki yetiştirdikleri öğrencileri ve aktardıkları rivayetleri onların en büyük işaretidir. Belhliler bu şekilde Hz. Peygamber'in (sav) hadislerini tahammül ve eda etmiş, hadis ilmine büyük önem vermişlerdir. Netice olarak hadis tarihinde Belh şehri önemli şehirlerden biridir ve Belh, Horasan'ın büyük bir medeniyetidir ki yukarıda ifade ettiğimiz üzere çoğu hadisçiler ve âlimler oradan çıkmıştır.

Belh'in tarihi ve hadis rical kitaplarında tespit ettiğimiz kadarıyla bu üç asırda (IV. V. VI.) hadisçiler, hadis ilminden geri durmamışlardır. İlk üç asırdaki gibi gelişimini sürdürememekle birlikte bu dönemlerde birçok sika hadisçinin varlığı bilinmektedir. Örnek olarak:²⁸⁸

1. Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Şuayb el-Belhî (ö. 309/921).²⁸⁹

2. Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Hasan el-Belhî (ö. 314/926), Belhli müelliflerden biridir ve hadis ilminde kitapları mevcuttur.²⁹⁰

²⁸⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 106; Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 92.

²⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XV, 143.

²⁸⁶ Kûteybe b. Saîd b. Cemil b. Tarîf b. Ebdullah el-Sakafî Mevlâhûm el-Beglânî Behlî, Künyesi Ebu Ricâ, Ramazan'ın h. 214 yılında vefat etti. İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, thk. Abdullâh el-Leysî, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987, II, 115.

²⁸⁷ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 71; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 106-107.

²⁸⁸ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 108; Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 90.

²⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, IX, 38.

²⁹⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 16.

3. Abdullah b. Muhammed b. Tarhân (ö. 333/945). el-Cerh ve't-Ta'dîl âlimlerindendir.²⁹¹

4. Ubeydullah b. Ahmed, AbdülKâsim. İbn Belh olarak bilinir.²⁹²

Bu dönem ile alakalı iki konuya işaret etmek istiyoruz:

Birinci konu, Belhli alimler büyük medreseler kurmuştur.

İkinci konu, bu dönemdeki hadis ilmi için yapılan yolculuklar ile alakalıdır. Çoğu Belhli hadisçi, yolculuklarına yakın memleketlerden başlamışlar ve bilhassa Bağdâd, Kufe, Basra'ya seyahat etmişlerdir. Bu yolculukların temel amacı hadis hocalarından hadis dinlemek içindir. Şüphesiz hadis yolculukları hadisleri toplama ve hadis ilmini geliştirmeye çok faydalı olmuştur. Ancak şu gerçeği de ifade etmek gerekir ki, hadis alanındaki ilmi gelişmeler IV. ve V. asırlarda diğer asırlara nispeten daha azdır. VI. asrın sonu ve VII. başlangıcında İslâm dünyasında meydana gelen siyasi değişiklikler, ihtilaflar ve diğer siyasi olaylar ilmi faaliyetleri olumsuz etkilemiştir.²⁹³

2.1.5. Belhli Hadisçilerin Hadis Yolculukları

Rihle (hadis elde etmek için yolculuk yapmak) Hz. Peygamber (sav) döneminden itibaren başlamıştır. Belh bölgesinden hadisleri toplamak için diğer memleket ve şehirlere yolculuk yapanlar olduğu gibi, diğer şehirlerden Belh'e ilim almak için gelenler de vardır. Yolculukların sebepleri ve asırlara göre yolculukların değişimleri bu bölümde anlatılacaktır.

2.1.5.1. Belh'in Dışındaki Yapılan Hadis Yolculukları

İncelediğimiz bu bölüm, Belhli hadisçilerin ilim merkezleri olan Buhârâ, Semerkand ve diğer Mâverâünnehir'e yaptıkları yolculuklarıdır. Bu dönem Belh bölgesi için İslâm medeniyetinin ve ilmin zirveye ulaştığı bir devreyi kapsamaktadır. Mâverâünnehir kelimesi, "Nehrin ötesi" anlama gelen Arapça bir kelimedir. Farsça da ise bu kelime, "Par-Deryâ", İngilizce'de "Transoxania" şeklinde kullanılmaktadır. Bu kelimenin Türkçe

²⁹¹ Mahrûs, *Meşâyih'ı Belh*, s.261; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 108.

²⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 355.

²⁹³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 109-110.

karşılığı henüz mevcut değildir.²⁹⁴ III. yüzyılın ortasında gelişmekte olan İslâm medeniyeti iki merkezden neşet etmiştir biri Basra ve diğeri ise Mâverâünnehir'dir.²⁹⁵ Bu bölge Buhârâ, Semerkand, Soğd, Şaş (Taşkent), ve Uşrûsene gibi şehirlere sahiptir. Müslümanlar bu bölgeyi fethettikten sonra, Mâverâünnehir adını vermişlerdir.²⁹⁶

Buhârâ bu dönemde, Mâverâünnehir'in en büyük ve güzel şehirlerden biriydi. Bu bölgenin büyük ve ünlü bir yerleşim yeri olmasıyla beraber, aynı zamanda ilim ve ticaret merkezlerinden biri olduğu da belirtilmektedir. Kaynaklardaki ifadelere göre Buhârâ kendi döneminde kalabalık bir nüfüsü barındırması ve farklı ilimler alanında ve sanatta ün yapmış insanların yaşadığı bir bölge olmuştur. Eski zamanlarda Buhârâ "Bumickeş" adıyla anılırdı. "Binaları, ahşap ve ağ şeklinde yapılmış tahta yapılarıydı. Bu yapıların etrafında saraylar, bahçeler ve birbirine değişik yollarla bağlı köyler vardı. O kadar güzel ve şahane binalar yapılmıştı ki, cadde ve sokaklarda ne bir çukura ne de bir harabe yapıya rastlayabilirdiniz. Ne Horasan ne de Mâverâünnehir'in diğer şehirlerinde Buhârâ'daki kadar yoğun iskan yoktur".²⁹⁷

Buhârâ İslâmî dönemlerde büyük ilim merkezlerinden bir olmuştur. Buhârâ Asya'daki Müslümanların arasında cömertlikleriyle, yüce ahlaklarıyla, adaletleriyle, kahramanlıklarıyla, dinin emirlerine sıkı sıkıya bağlılıklarıyla, kendi bölgesindeki de dahil olmak üzere bütün din alimlerini yüceltmeleriyle ve onlara saygı göstermeleri ve ilmi teşvik etmeleri vb. sıfatları ile meşhur olmuştur.²⁹⁸

Buhârâ da çok medrese kurulmuştur. Bu örnek medreseler, Asya'daki diğer İslâm merkezlerinde de benzerlerinin yapılmasına öncülük etmiştir. Bu sebeplerden dolayı Buhârâ bölgesi, gerek alimler için gerekse toplumun seçkin kültürlü tabakası için vazgeçilmez bir yer olmuştur. Bu bölgeye, farklı memleketlerden, dünyanın farklı şehir, kültür ve ilim merkezlerinden ziyaret ve ilim öğrenmek için geliniyor olması, bölgenin önemini göstermektedir.²⁹⁹

Belhli muhaddislerin biyografilerinin yazıldığı kitaplarda zikredildiğine göre çoğu Belhliler hadis almak ve dinlemek için Buhâra'ya gidip hadis hocalarından hadis

²⁹⁴ Yılmaz, Ferhat, "IX-XV. Yüzyıl Arasında Mâverâünnehir'de Yetişen Bazı Arap Dili Alimleri", *Ç.Ü. İFD. SBE*, c. III, S. 2, ss. 253-284, Adana 2003, s. 253; Mustevfi, *Tarih-ı Güzide*, s. 95.

²⁹⁵ Emin Şen, Mehmet, VII. Yüzyılda Türklerin İlmî Durumunun Tespitine Farklı Bir Bakış: Basra, Mâverâünnehir Örneği, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*, Batman Üniversitesi Fen Edebiyet Fakültesi, c. III-VII, ss. 2393-2407, Ankara 2012, s. 2394.

²⁹⁶ Yılmaz, "IX-XV. Yüzyıl Arasında Mâverâünnehir'de Yetişen Bazı Arap Dili Alimleri", s. 253; Mustevfi, *Tarih-ı Güzide*, s. 95.

²⁹⁷ Yılmaz, Ferhat, "IX-XV. Yüzyıl Arasında Mâverâünnehir", s. 254.

²⁹⁸ Yılmaz, "IX-XV. Yüzyıl Arasında Mâverâünnehir", s. 255.

²⁹⁹ Yılmaz, "IX-XV. Yüzyıl Arasında Mâverâünnehir", s. 254-255.

almışlardır. Bazıları vefat ettiği zamana kadar Buhâra'da yaşamış ve diğer bir kısmı da hadis ilmini aldıktan sonra kendi memlektine yani Belh'e dönmüşlerdir. Buhâra'da kalan Belhlilerden bazıları hâkimlik yapmışlardır.³⁰⁰

Belh bölgesinde doğup yetişen Ebû Hüzeyfe İshâk b. Bîşr el-Belhî (ö. 206/821), Buhâra'ya yerleştirmiştir, Bağdâd ve diğer memleketlere de yolculuk yapmıştır ancak sonunda tekrar Buhâra'ya gelmiş, Buhâra'da vefat etmiştir.³⁰¹

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed el-Kâdî eş-Şehit el-Mervezî el-Belhî (ö. 344/955), Buhâra'nın kâdîilerindendi. Hadis dinlemek için Merv, Nîşâbur, Rey, Bağdâd, Mekke, Buhâra, Horasan'a yolculuk yapmıştır. Hafız olduğu ve altı bin hadis ezberlediği nakledilen Ebü'l-Fazl şehit makamıyla vefat etmiştir.³⁰²

İmam Hâfiz Ebü'l-Velîd el-Hasan b. Muhammed b. Ali el-Belhî (ö. 456/1064), Hz. Peygamber'in (sav) hadislerini dinlemek için çoğu İslâmî şehirlere yolculuk yaparak, Bağdâd, Şam, Buhâra, Mâverâünnehir, İskenderiye gibi şehirlerin büyük hocalarından hadis duymuştur. Çok hadis rivayet edenlerden biriydi. Müftî Nur Gûl el-Marmulî Belhî (ö. 1296/1879), Belh'in Marmul mahallesinde doğdu. Temel ilimleri aldıktan sonra Buhâra'ya gitti ve Sıkât'ul İsbât ilimlerini aldı. Belh'e geri döndüğünde öğretmen olarak çalışmıştır ve burada vefat etmiştir.³⁰³

Burada sayılanlar dışında Buhâra'ya ilim için yolculuk eden daha pek çok isim vardır. Nitekim Buhâra döneminin en önemli ve değerli ilim merkezlerinden biriydi. Malum olduğu üzere İmam Buhârî, Zekerîyya Abdurrahim b. Ahmed el-Buhârî gibi büyük ilim adamları buradan çıkmışlardır.³⁰⁴

Semerkind'a³⁰⁵ yapılan yolculukların amacı Buhârâ'ya yapılan yolculuklarda olduğu gibi, ilim tahsil etme ve hadisi duymak içindi. Belhli hadisçiler Semerkand'a hadisin yanında diğer ilimleri de aldıktan sonra kendi memleketlerine geri dönüyor ve aldığı dersleri diğer öğrencilere öğretiyorlardı.³⁰⁶

Ebü Büstâm Mukâtil b. Hayyân el-Belhî, hadisçi ve tefsirci ve sika (güvenilir, sağlam) bir tarihçi olarak zikredilir. Kendisi Belh'te valî olarak çalışmış, sonra

³⁰⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 283; Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 96.

³⁰¹ Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, I, 294; Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. Ali, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, XVII, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 2001, VII, 338.

³⁰² Mahrûs, *Meşâyih'ı Belh*, s.70.

³⁰³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 283.

³⁰⁴ Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 92.

³⁰⁵ Semerkand ya da Arapçada Samrân, ünlü bir şehirdir, Zul Karnein Mâverâünnehirde kurulmuştur, bu şehir bilim merkezlerden biriydi.

³⁰⁶ Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 120.

Semer kand'da kâdî olarak çalışmıştır ve Belh'in bir mahallesinde (135/752) yılında vefat etmiştir.³⁰⁷

Ayrıca Ebû Abdullah Muhammed b. Fazl ez-Zahid, Belhli hadisçilerden Hoca Hadraviye'nin arkadaşlarından biriydi. Aslen Belhliydi ancak Semer kand'a yerleşmiş ve orada yaşamıştır. (h. 319/931)'de burada vefat etmiştir.³⁰⁸

Ebü'l-Mehâsın el-Kadî Selmân b. Ali b. Ahmed el- Belhî, Belh'in hadisçilerindendir. Semer kand'da yaşamış ve Cuma günü (h. 509/1115)'te vefat etmiştir.³⁰⁹

Bunlara ek olarak hadis almak ve hocalardan dinlemek için Semer kand'a yolculuk yapan âlimler pek çoktur. Bunlardan bazıları³¹⁰:

- 1- Selmân b. Muhammed b. Fazl.
- 2- Şakîk b. Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Belhî.
- 3- Sahib b. Selam el- Belhî.
- 4- Abdullah b. Muhammed el-Abîd el-Belhî.
- 5- Abdullah b. Muhammed b. Fazl el-Belhî.
- 6- Abdullah b. Muhammed el-Sidalanî el-Belhî.
- 7- el-Fazıl b. Muhammed Ebü'l-Kasm el-Belhî.

Belhli hadisçilerin Mâverâünnehir'deki yolculukları³¹¹ Fergana,³¹² Tirmiz, Nesef, Hocend ve diğer bazı şehirlere olmuştur. Hepsi olmasa da, bu yolculukların bazıları hadis için değildi, ticaret gibi başka sebepler dolayısıyla seyahat etmek veya gitmek zorunda kalmışlardır. Örnek olarak Ebû Muâz Halid b. Süleymân Belhî'nin hikayesi burada zikredilebilir. Ebû Muhammed A'meş el-Kadî rûku ve secdede yüksek sesle dua edince, Ebû Muâz, onu Ali b. İsâ'ya şikayet etmiş, sonra kâdî onu kırbaçlatıp Fergana şehrine sürgün etmiştir.³¹³

Aynı şekilde âlimlerin güneşi es-Serahsî bir dönem Fergana şehrinde hapis yatmıştır. Ayrıca hadis ve diğer ilimleri tahsil için kendi isteğiyle geziler yapmıştır. Yukarıdakilere ek olarak Ebû Câfer el-Hınduvani Belh'te hadisleri elde ettikten sonra

³⁰⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 285.

³⁰⁸ Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 93.

³⁰⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 285.

³¹⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 285-286.

³¹¹ Mâverâünnehir, bireysel birtakım çabaların ötesinde Türklerin İslâm diniyle tanıştıkları ilk bölgedir. Mâverâünnehir adı, Ceyhun (Amuderya) nehrinin doğusundaki bölgeye Emevîler tarafından verilmiştir. Mâverâünnehir bölgesi aynı zamanda Heytallar (Bilâdü'l-Heyâtile), Hebtal veya Heftal memleketi, daha genel ifadeyle Turan ve Türkistan gibi isimlerle de anılmıştır.

³¹² Fergana Mâverâünnehir'in kuzey bölgesidir.

³¹³ Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 126.

Mâverâünnehir’e derslerini tamamlamak için yolculuk yapmıştır. Ayrıca Helef b. Ahmed Ebû Nasr el- Belhî Nesef şehrine gitmiş ve oraya yerleşmiştir. Meşhur hadisçilerden ders aldı, bundan dolayı en-Nesefî nisbesiyle meşhur oldu.³¹⁴

Aynı şekilde Fazl b. Mübarek el-Tabib el- Belhî de Nesef şehrine yolculuk yapanlardandır. Nesef alimlerinden hadis aldı, Semerkand ve diğer Mâverâünnehir’deki şehirlere gitti. Muhammed b. Ömer b. Ali en-Neccâr ez-Zarir el- Belhî’nin de yolculukları sadece ilim almak ve hadis duymak içindi. Belh şehrinde ilim tahsili yaptıktan sonra Hint ve diğer Mâverâünnehir şehirlerine yolculuk yapmıştır. Kültür tarihimizde Buhâra, Semerkand ve diğer Mâverâünnehir şehirlerine yapılan yolculukların pek çok olumlu sonuçları olmuştur.³¹⁵

Belh’ten Arap memleketlere (Bağdâd, Basra, Kûfe, Mısır, Hicaz, Medine, Mekke vb.), komşu ve yakın şehirlere (Nîşâbur, İran, Tus vb.) yapılan yolculuklardan bahsetmek istiyoruz.

Belhli hadisçilerin biyografilerini incelediğimizde Nîşâbur’un en büyük ilim ve hadis merkezlerinden biri olduğunu görürüz. Bu konuda Hamacî: “Muhteşem ve erdemli olan büyük bir şehir, erdemli bir maden, ilim insanların kaynağı, hiç kimse bu şehir gibi bir yer görmedi.”³¹⁶ demektedir. Nîşâbur’a yapılan yolculukların çeşitli sebepleri vardır. Mesela hadisçi ve zahid bir kişi olan Ebû’l-Kâsim Yahyâ b. Abdülvâhid el- Belhî, Basralı olmakla birlikte Belh’e yerleşmiştir. Onun ders halkasına gelen öğrenciler bin kişiyi aşmaktaydı. Daha sonraları Nîşâbur’a gitmiş ve orada (h. 130/748)’de vefat etmiştir.³¹⁷ Belhlilerin Nîşâbur ile çok özel bir bağlantıları vardır. Hafs b. Abdurrahman Ebû Ömer Belhî aslında Belhliydi, Nîşâbur’u tanıdıktan sonra en fazla yolculuğu oraya yapmıştır. bu konuya Tarîu’l Kebîr’de işaret edilmektedir.³¹⁸ Nîşâbur’a gidenler hadisleri alıp rivayet etmekle birlikte, bazıları da vefat edene kadar Nîşâbur’da kalmıştır. Örnek olarak Hasan b. Davud b. Mâz Ebû Ali el- Belhî, Nîşâbur’a yolculuk yapmış, sonra Bağdâd’a gidip tekrar Nîşâbur’a dönmüş ve orada vefat etmiştir.³¹⁹ Ayrıca Ebû’l-Kâsim Abdurrahman b. Muhammed b. Metaviye yolculuk yapanlardandır.³²⁰ Ebû Bekr Ahmed

³¹⁴ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 287-288.

³¹⁵ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 287-288.

³¹⁶ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 289.

³¹⁷ Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, II, 205,206.

³¹⁸ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 290; Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 128.

³¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 190.

³²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 294.

b. Muhammed b. Ebû Hamze el- Belhî de Nîşâbur'a gelip oraya yerleşenler arasındandır.³²¹

Nîşâbur'a yolculuk yaptığı halde oraya yerleşmeyip sadece hadis dinlemek ve ilim almak amacıyla gidenler de bulunmaktadır. Onlardan biri Ebû'l-Hasan Ali b. Fazl b. Tahîr Belhî, Belh'in bütün komşu ve yakın memleklerine yolculuk yapmış güçlü bir hafızdı. Nîşâbur'a yolculuk yaptı ve hadis rivayet etti. Hatîb el-Bağdâdî kendi *Tarih*'inde ondan "sika bir hafız" olarak bahseder.³²²

Buraya kadar isimleri zikredilenler Nîşâbur'a yolculuk yapanlardır. Nîşâbur'a yapılan yolculuklar haricinde diğer bölgelere yolculuklar oldukça azdır. Hadisçi ve sika hafızlardan olan Ebû Abdullah Hâmed b. Yahyâ el-Belhî ve hadis imamlarından Hasan b. Şucâ Ebû Ali el- Belhî Tus'a giden ve oraya yerleşenlerdendir.³²³

Arap memleketlerine olan yolculuklar içinden en fazla gidilen memleket Bağdâd olmuştur. Hatîb el-Bağdâdî kitabında Belhli olup da Bağdâd'a gidenleri zikretmiş, gidenlerin birçoğunun hadis tahsili için gittiklerinden söz etmiştir. İlim talebi için yola çıkan bazı Belhli hadisçiler Bağdâd'a yerleşmiş ve vefat edinceye kadar burada kalmışlardır. Buraya yerleşen Belhlilerden bazıları da kâdî yada müftü olarak görev yapmışlardır. Bağdâd dışında Mekke, Medine, Mısır, Şam gibi diğer önemli ilim merkezlerine gidenler çok azdır. Belhli ilim taliplilerinin çoğunlukla uğrak yerleri Bağdât olmuştur. Öyle ki, Belh'ten yola çıkıp da Bağdât'a yolculuk yapmamış bir kişiye az raslanmaktadır. Belhli bir muhaddisin biyografisinde genellikle şu cümle geçer: "Bağdâd'a girdi ve Fulan b. Fulan'dan hadis rivayet etti."³²⁴

Belhli alimler, hadisleri koruma, anlatma, kaydetme, derleme ve hadis ilmi için seyahat etme konularında gerekli dikkat ve önemi vermişlerdir. Râviler bu yolculuklar esnasında Bağdâd'ta hadis dinlemekle birlikte, kendileri de rivayette bulunmuşlardır. Burada Bağdâd'a yolculuk yapan tüm hadisçilerden bahsetmemiz ve isimlerini listelememiz mümkün değildir. Nitekim ikinci bölümün ilgili başlıklarında bu isimlerin bir listesi verilecektir. Bu kısımda yolculuk yapan kişilerin listesi çok olduğundan, asırlara göre birkaç isim zikretmekle yetineceğiz.

³²¹ Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 130.

³²² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 47.

³²³ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Tezkiretü'l-huffâz*, tsh. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1374, II, 479; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 291.

³²⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 292.

H. II. Asırda yolculuk yapanlardan biri, Mukâtil b. Süleymân b. Bişr Ebû'l-Hasan Belhî el-Ezdî (ö. 150/767) dir. Kendisi Belhli olmakla birlikte Basra'da yaşamış, daha sonra Bağdâd'a gitmiştir.³²⁵ Bir başka râvi ise, "Bu ümmet'in Lokmân'ı" künyesi ile meşhur olan Ebû Abdurrahman Hatem-i Esam'dir. Bu künye kendisine hikmetli olması dolayısıyla verilmiştir. Belh'in kâdilerinden biri olan Ebû Abdurrahman, Bağdâd'a gitmiş ve (h. 168/784) yılında orada vefat etmiştir.³²⁶

Ebû Münzir Esed b. Ömer b. Âmir el- Belhî de Belhli hadis ve fıkıhçılardandır. Bağdâd'ın kâdilerinden olan Ebu Münzir uzun bir süre bu görevde bulunmuştur. Bundan dolayı kendisi "Vâsitü'l-Hakim" ünvanı ile meşhur olmuştur. (H. 190/806) yılında vefat etmiştir.³²⁷

H. III. asırda Bağdâd'a giden Belhli hadisçiler, h. II. Asra nispetle artış göstermiştir. Daha önce de ifade edildiği üzere bu yolculuklar tek bir amaca matuf olmamıştır. Sırf hadis rivayeti için gidenler olmakla birlikte Hac için Bağdâd'tan geçenler de olmuştur. Bu kişiler Bağdat'ta bazen kısa bir süreliğine kalıp hadis dinledikten sonra memleketlerine dönmüşlerdir.³²⁸ Bunlardan Horasanın hocası olan Mekkî b. İbrâhîm Ebu's-Seken hakkında, İbn Sâd'ın *Tabâkat* kitabında şöyle bir bilgi geçer: "O sika bir râvidir. Hac amacıyla Bağdâd'a gelmiş, hac yaptıktan sonra da tekrar Bağdâd'a geri dönmüştür. Bir kısım hadisleri dinlemiş, yazmış ve sonra da o hadisleri kitabında kaydetmiştir."³²⁹

Bağdâd'a gidip oraya yerleşenler:³³⁰

1. Ebû Muhammed, Abdullah b. Muhammed b. Sûre el-Belhî (ö. 258/872)³³¹
2. Ebû Bekr İsmâil b. Fadl b. Musâ el-Belhî (ö. 286/899).³³²

Bir kısım kişiler de sadece hadis dinlemek için Bağdâd'a gitmişlerdir. Ardından ya kendi memleketleri olan Belhe dönmüşler ya da farklı bir şehre gitmişlerdir. Bunlardan bazıları:

- 1- Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Sâlih b. Abdullah el-Belhî (ö. 215/830)³³³

³²⁵ Sezgin, Fuat, *Târihu't- Turasu'l Arabi*, Darul Sakafat, Cameatu'l İmam Muhammed b. Soud el'islamiye, Riyad 1983, I, 85.

³²⁶ Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 143.

³²⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 292.

³²⁸ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 292; Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 143.

³²⁹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001, VII, 373.

³³⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 293; Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 143.

³³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, XI, 277.

³³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, VII, 281; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 293.

³³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Bağdâd*, II, 113; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 293.

2- Ebû Osman Affân b. Mühlid el-Belhî (ö. 226/841)³³⁴

3- Ebû Ali Hasan b. Ömer b. Şakîk el-Belhî (ö.)³³⁵

4- Ebû Abdullah Muhammed b. Zir'e b. Şedâd el-Belhî (ö. ?)³³⁶

H. IV. Asırda Ebû Bekr el-Fekih Muhammed b. Muhammed b. Ühayd b. Mücâhid³³⁷; h. V. Asırda kendi zamanının en ünlü hadisçilerinden Ebû-l Hasan Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm³³⁸; h. VI. Asırda Ebû-l Kâsim Halef b. Ahmed el- Belhî (ö. 515/1121) hadis için yolculuk yapmış kişilerdendir.³³⁹

VI. Asırdan sonra yolculuklar azalmış, siyasi durumların değişmesine bağlı olarak motivasyonları düşmüş görünmektedir. Bağdâd, Irak ve diğer İslâmî şehirlere hadis dinlemek ve ilim öğrenmek için seyahat edecek çok az gezgin bulunmaktaydı. H. XIII. ve XIV. Asırlara baktığımızda, resmi üniversiteler açıldıktan sonra resmi olarak bu ülkelere seyahat edenlerin bulunduklarına şahit olunmaktadır.³⁴⁰

2.1.5.2. Belh'in İçindeki Yapılan Hadis Yolculukları

Bu başlıkta Afganistan ya da Eski Horasan'ın içindeki şehirlere (Herat, Gazne, Tahâristân (Talikân), Belh, Kabil vb.) yolculuklar yapan kişiler hakkında bilgi verilecektir. Belh'ten bu bölgelere yolculuk yapılmakla birlikte bu bölgelerden Belh'e yapılan yolculuklar daha çoktur. Bunun birkaç nedeni bulunmaktadır. Belh'in bilim ve hadis merkezi olması, alim ve fakihlerin bu bölgede yoğunlaşması, buradaki hadis ilminin geçerliliği başka şehirlere nispetle daha yüksek ve değerli olması gibi sebepler sayılabilir. Bu yüzden insanlar buradaki ilim kaynağından faydalanmak için buraya akın ediyorlardı. Bununla birlikte Belhliler hadis rivayeti, fıkıh ilmi almak ya da diğer işlemler için Afganistan sınırlarında bulunan Horasan'a yolculuklar yaptılar. Bazı hadisçiler Horasan bölgesinde vali ya da müftü olarak görev yapmışlardır. Örnek olarak Belhli hadisçilerden biri olan Ebû Muhammed Selem b. Sâlim el-Zahit el- Belhî valilik yapmıştır.³⁴¹

³³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 211; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 293.

³³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 337; Mustevfî, *Tarih-ı Güzide*, s. 135.

³³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 213; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 293.

³³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 218.

³³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 55.

³³⁹ Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, II, 192.

³⁴⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 295.

³⁴¹ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabakâtü'l-Kübrâ*, İhsân Ebbâs, Daru-l Sadır, Beyrut 1969, VII, 374; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 299.

Fıkıh ve Hadis ilminin en büyük alimlerinden biri olan Ebû Saîd Halef b. Eyyûb el-Âmerî el- Belhî Horasanda müftülük yapmış biridir. Cûzcân'da doğup Belhte büyüyen Ebû Osman Saîd b. Mansûr el- Belhî, Talikân'a çok seyahet etmiştir. Öyle ki kendisine Talikânlı denilmiş gezginlerden biridir.³⁴²

Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Cebâhân'lı yurt içi ve dışında birçok yolculuk yapmış kişilerden bir diğeridir. Yâkût el-Hamevî onun hakkında, "Afanistan'ın içinde (eski Horasan) ve diğer Cibâl,³⁴³ Irâk ve Şam gibi ülkelere yolculuk yaptı"³⁴⁴ demiştir.

Ebû Hamîd Ahmet b. Hasan b. Ali el- Belhî, fakih sika hâfızlardandır. Kendisi Belh'te fıkıh ilmini öğrendikten sonra Horasan'ın diğer şehirlerine gitmiş ve kâdî olarak görev yapmıştır.³⁴⁵

Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib Ebû Muhammed Hasan, Belh'in büyük hâfız ve hadisçilerinden biriydi. Vâiz Belhî onun hakkında "Bilim almak için Irâk, Mâverâünnehir ve bütün Horasan'ın şehirlerine yolculuk yapmıştır" diye söylemiştir.³⁴⁶

Ebû Mekârim Muhammed b. Ömer b. Emîrce el-Eşbehî el- Belhî (ö. 532/1138), hadisçi ve hafızlardan olup, Horasanda doğmuştur. Hadis dinlemek için Herat ve Nîşâbur'a yolculuk yapmış, Herat'ta Abdullah Muhammed b. Ali el-Ebrî ve Belh'te Ebû Kasım Ahmet b. Halil ve Ebû İshâk İbrâhîm b. Ebû Nefer'den hadis işitmiştir.³⁴⁷

Belh halkı, ilim adamlarının Belh şehrinden ayrılıp terk etmelerine izin vermiyorlardı. İlimle olan güçlü bağlantılarının, ilim adamları ile olan özel ilişkilerinin ve okullarında gelişen ilim bu durumda büyük etkisi vardır. Konuyla alakalı Ebû Saîd el-Kadî hakkında bir hikaye anlatılır. Belh'te büyüyen Ebû Saîd Halîl b. Ahmed b. İsmâîl el-Kadî aslında Sistân'lıydı. Kendisi Belh şehrinin en büyük alimlerinden biri olmuştur ve kendi memleketine gitmeye karar verdiğinde Belh alimleri ve kendi öğrencileri onun gitmesine izin vermemişlerdir. Bu kişiler -Afgan Devletinin başkenti- Gazne başkanına, Halil b. Muhammed'in kendi şehirlerinde kalması hususunda yazı yazmışlar ve başkan da bu isteği kabul etmiştir. Halil b. Muhammed Belh'in önemli şahsiyetlerinden biriydi.

³⁴² Belhî, *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 299-300.

³⁴³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-büldân* kitabında Irak sınırına yakın olan İran'ın merkezi parçası olarak nitelendirdi ve kelimenin Selçuklulardan sonra konuşulduğuna ve bu bölgelerin El-Cebâl adı verilen göçün ilk beş yüzyıl boyunca ünlü olduğuna inanıyor. fıkıh alanında da Meftûhu-l Önve (مفتوح العنوه) topraklarını Kermanshah, Hamadan, Ray ve İsfahan kentlerini içeren Acam Irak olarak da anılıyordu; Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh, *Mu'cemü 'l-büldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1977, II, 99.

³⁴⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü 'l-büldân*, II, 98.

³⁴⁵ Leknevî, Abdülhay b. Muhammed (ö.1304), *el-Fevâidü-l Behiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984, s. 18.

³⁴⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 351-352.

³⁴⁷ Belhî, *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 300.

Halil b. Muhammed, fıkıh tahsili almak için pek çok yer gezmiş ve Ebû Abdullah el-Farisî bu zattan hadis naklinde bulunmuştur. Ardından Belh ahalisi onu sevip saydıkları için dönemin sultanından başkadı adına bir medrese yapmasını talep etmişlerdir. Böylece Belh halkı onun adına meşhur “Medrese-i Haliliyye (Haliliyye Medresesi)”yi inşa etmiştir. Halîl b. Muhammed ölene kadar Belh’te yaşamış ve (h. 481/1088) yılında vefat etmiştir.³⁴⁸

2.2. Belhli Hadisçiler

Sadece İslâm için değil diğer ilahî dinler için de taşıdığı büyük değerden dolayı Belh bölgesi, fethinin hemen akabinde müsümanlar tarafından çok daha büyük bir sıklık ve iştiyâkla ziyaret edilmiştir. Bu ziyaretler çeşitli sebeplere bina edilebilmiştir. Bu çerçevede buraya kâdî, vâli, öğretmen, komutan, gibi devlet memuru olmak veya Yüce Allah’ın yolunda cihad etmek ya da ilim tahsil etmek gayesiyle yerleşenler de olmuştur.

Bu çerçevede buraya kâdî, vâli, öğretmen, komutan, gibi devlet memuru olmak veya Yüce Allah’ın yolunda cihad etmek ya da ilim tahsil etmek gayesiyle yerleşenler de olmuştur.

İslâm Tarihi boyunca Belh Bölgesin’de sahâbi, tâbiîn, tebeu’t-tabiîn ve diğer asırlarda yüzlerce hadisçinin varlığı tesbit edilmiştir.

2.2.1. Sahâbe Tabakası

İslam’ın Belh Bölgesi’nde yayılmaya başlamasıyla birlikte Müslümanların en önemli bilim ve askeri merkezlerinden biri olarak kabul edilmiştir.

İslâmiyet bu bölgeden Mâverâünnehir ve Türkistan’a taşınmıştır. Buna ek olarak, Belh Bölgesi İslâm’dan sonra, Asya’daki en önemli bilim ve sanat merkezlerinden biri olarak İslâm kültür ve medeniyetinde yeni bir çağ başlatmıştır.

Üç ciltlik, Târih-ı Ulemây-ı Belh, kalıcı bir çalışma olarak, Afganistan’ın çeşitli bölgelerinin alimleri ve bilim adamları hakkında yazılmıştır. Şimdi ülkenin çeşitli bölgelerini kapsayan antik Belh bölgesindeki önemli kitaplardan biridir ve biz de bu bölümde bu ve buna benzer kitaplardan yararlandık. Sahabe, tâbiîn ve sonraki asırların hadisçileri İslâmî dönemlerde asırlara göre sıraladık.

³⁴⁸ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 232-235; Yâkût el-Hamevî, *Mu‘cemü’l-büldân*, III, 190.

Hadisçilerin büyük çoğuluğu tarafından kabul edilen tarife göre sahâbî, “Hz. Peygamber (sav)’e iman edip, iman ettiği hâlde kendisiyle bir araya gelen ve İslâm üzere ölen kişidir” demektir.³⁴⁹ Tarifte yer alan, Hz. Peygamber’le (sav) bir araya gelen ifadesinin genellemesine göre; sohbetinde uzun veya kısa bir süre mecliste bulunmuş olsun, O’ndan hadis rivayet etsin veya etmesin, O’nunla savaşa katılmış olsun veya olmasın, ancak yine meclisinde bulunmamış olsa dahi de bir defa görmüş olsun veya körlük gibi bir sebepten dolayı O’nu görememiş olsun, dolayısıyla sadece onunla karşılaşmış olan bir kimseye de sahâbî denilmektedir.³⁵⁰ Saîd b. Müseyyeb’in söylediğine göre, Hz. Peygamber’le (sav) ile bir yada iki sene süresinde mecliste bulunmuş, onunla bir ya da iki savaşa katılmış olan kişiye sahâbî denir.³⁵¹ Ayrıca tarifte geçen iman ettiği hâlde ifadesine göre, bir kimse kâfir olduğu hâlde Hz. Peygamber’le (sav) karşılaşmış ve bilahare iman ettikten sonra Hz. Peygamber’le (sav) bir daha karşılaşmamış ise, sahâbî sayılmamaktadır. Yine tarifte geçen; İslâm üzere ölmüş ibaresine göre; bir kimse Hz. Peygamber’le (sav) kendisine iman etmiş olarak karşılaşmış, ancak daha sonra *-Allah korusun-* mürted olmuş ve mürted olarak ölmüş ise yine sahâbî sayılmamaktadır. Bu durumda olan kişi sayısı oldukça azdır. Öte yandan, bir kimse mümin olarak Hz. Peygamber (sav) ile karşılaşmış daha sonra mürted olmuş, daha sonra tekrar ölmeden İslâm’a dönmüş ise, ikinci bir defa karşılaşsın veya karşılaşmasın yine de sahâbî sayılmaktadır.³⁵²

2.2.1.1. Belh’e Uğrayan Sahâbîler

H. I. asırda Belh bölgesindeki ilk faaliyetler fetihler sırasında bölgeye gelen veya daha sonra oraya yerleşen sahâbîler tarafından başlatılmıştır. “Ancak fetihler dönemi olan h. I. asırda hadis açısından ilmî bir faaliyet söz konusu değildir. Bazı Müslümanların Irak ve Hicaz’a yaptıkları ilim yolculukları sayesinde ortaya çıkan bu tür faaliyetler II. (VIII.) yüzyılın ortalarına doğru artmış ve büyük muhaddislerin yetiştiği Horasan bölgesi bu özelliğini uzun süre devam ettirmiştir”.³⁵³

Belh bölgesinde yerleşen sahabiler şunlardır:

³⁴⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 7-8.

³⁵⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 8.

³⁵¹ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 8.

³⁵² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, I, 9; Belhî, *el-Hadis ve’l-muhaddisîn fî Belh*, s. 142.

³⁵³ Çetin, Osman, “Horasan”, *DİA*, XVIII, s. 239, ss. 234-241, İstanbul 1998.

1. Ebû Saîd Abdurrahman b. Semure (ö. 50/670)

Ebû Saîd Abdurrahman b. Semure b. Habîb el-Kureşî el-Ebşemî ³⁵⁴Muâviye'nin Sîstan valisi, kumandan sahâbîdir. ³⁵⁵Mekke'nin Fethi sırasında Hz. Peygamber tarafından bağışlanan Kureyşiler'den biri olup İslâm'dan önceki adı "Abdü Külâl"dır. İbn Hibbân rivayetlerinde ise "Abdü Kelûl veya Abdü'l-Kâ'be" olarak da geçmektedir ³⁵⁶. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber ona Abdurrahman adını vermiştir. Mûte seferine ve Tebük Gazvesi'ne de katılmıştır. ³⁵⁷ Horasan'da komutan olarak savaşa katılmıştır ve Kabil, Belh, Secistân bölgelerini fethetmiştir. ³⁵⁸

2. Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî (ö. ?) ³⁵⁹

Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî, Kûfe'de yaşamıştır. Abdurrahman b. Ya'mer'den Bekîr b. Ata el-Leysî, kendisi de Şûbe, Sevrî, Vekî' ve Süfyân'dan hadis rivayet etmiştir. ³⁶⁰

3. Ebû Abdullah Büreyde b. Husayb (ö. 63/682-83)

Ebû Abdullah Büreyde b. Husayb b. Abdullah el-Eslemîdir. (Eslem Kabilesinin Sehmoğulları koluna mensuptur). ³⁶¹ Bazı rivayetlere göre adı Âmir, künyesi Ebû Sehl, Ebû Sâsân veya Ebü'l-Husayb olan, Horasan bölgesinde en son vefat eden sahâbîdir. ³⁶² Ebû Abdullah Büreyde b. Husayb Mekkeli müşriklerin hicret sırasında Hz. Peygamber'i (sav) diri veya ölü olarak ele geçirene büyük mükâfatlar vaad ettiğini duyan Büreyde, arazisinden geçmekte olan Hz. Peygamber (sav) ile yanındakileri durdurup kimliklerini öğrenmek istemiştir. Fakat bu esnada Hz. Peygamberin (sav) konuşmasından etkilenerek müslüman olmuş ve adamlarıyla beraber onun arkasında namaz kılmıştır. Hz.

³⁵⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 242; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebir*, IX, 370; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 307; İbn Hibbân, *es-Sikât*, mIII, 249; Ayrıca bkz. Önkâl, Ahmet, "Abdurrahman b. Semüre", *DİA*, I, s. 171, ss. 171-172, İstanbul 1988.

³⁵⁵ Önkâl, Ahmet, "Abdurrahman b. Semüre", *DİA*, I, s. 171, ss. 171-172, İstanbul 1988.

³⁵⁶ İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 249.

³⁵⁷ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, V, 242; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, I-X, Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif, Haydarâbâd 1973, III, 249; Ayrıca bkz. Önkâl, Ahmet, "Abdurrahman b. Semüre", *DİA*, I, s. 171, ss. 171-172, İstanbul 1988.

³⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebir*, IX, 370; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 307.

³⁵⁹ Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, XVIII, s. 239, ss. 234-241, İstanbul 1998.

³⁶⁰ İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, III, 498.

³⁶¹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 141; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I, 122; Ayrıca bkz. Önkâl, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, s. 492, ss. 492, İstanbul 1992.

³⁶² Önkâl, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, s. 492, ss. 492, İstanbul 1992.

Peygamber'in (sav) Medine'ye bayraksız girmesini uygun görmediği için kendi sarığını çözüp mızrağına bağlamış ve arazilerinden çıkıncaya kadar onlara muhafızlık yapmıştır. Hz. Peygamber'den (sav) bir süre sonra o da hicret ederek Medine'ye yerleşmiştir. Bedir ve Uhud gazvelerinde bulunamamış; fakat daha sonra Hz. Peygamber'le (sav) birlikte on altı gazveye katılmıştır. Müreysi' Gazvesi öncesinde istihbarat görevlisi olarak düşmanın savaş hazırlıklarını büyük bir maharetle tesbit etmiş; savaştan sonra da esirlerin muhafazasına memur edilmiştir. Hudeybiye'ye giden İslâm ordusuna kılavuzluk yaparak orduyu Mekke keşif kollarının takibinden kurtarmıştır. Hayber'in fethinde bulunmuştur. Mekke'nin fethi sırasında Eslem kabilesine ait iki sancaktan birini Büreyde taşımıştır. (630/1233) yılında Hz. Peygamber (sav) tarafından Eslem ve Gıfâr kabilelerine zekât âmili olarak gönderilmiştir. Tebük Seferi için kabilesini savaşa hazırlamakla görevlendirilmiştir. Bir ara Hz. Peygamber'in (sav) kâtipliğini yapmıştır. Hz. Peygamber (sav) Üsâme ordusunun sancağını da ona vermiştir.³⁶³

Hz. Ömer devrinde ise kumandan olarak görev alan Büreyde Basra şehrinin kuruluşuna kadar Medine'de kalmıştır, daha sonra Basra'ya yerleşmiştir. Hz. Osman zamanında da Horasan'ın fethine katılmıştır. Yezîd b. Muâviye döneminde 62 (681-82) veya 63 (682-83) yılında vefat edinceye kadar Merv'de kalmıştır.³⁶⁴

Ebû Abdullah Büreyde b. Husayb Hz. Peygamber'den (sav) 164 hadis rivayet etmiştir, kendisinden de iki oğlu Süleymân ve Abdullah ile Ebû Nadre el-Abdî, Şa'bî, Abdullah b. Evs el-Huzâî ve başkaları rivayette bulunmuştur. Büreyde b. Husayb'ın rivayet ettiği hadislerden biri Buhârî ve Müslim'de, ayrıca bir tanesi Buhârî'de, on bir tanesi de Müslim'de yer almaktadır. Rivayet ettiği diğer hadisler başta dört büyük sünen olmak üzere diğer hadis kitap ve müsnedlerinde mevcuttur.³⁶⁵

4. Ebû Bürze Nadle b. Ubeyd (ö. 65/685)

Ebû Bürze Nadle b. Ubeyd b. el-Hâris el-Eslemî, sahabîdir.³⁶⁶ Ebû Bürze ilk iman eden müslümanlar arasında sayılmaktadır. Hayber ve Mekke'nin fethi ile Huneyn savaşında bulunmuştur. Nitekim yedi sekiz savaşa katılmıştır. Hz. Peygamber (sav) vefat ettikten sonraki dönemlerde Basra'ya yerleşmiştir ve Horasan fetihlerine de katılmıştır.

³⁶³ Önkâl, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, s. 492, ss. 492, İstanbul 1992.

³⁶⁴ Önkâl, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, s. 492, ss. 492, İstanbul 1992.

³⁶⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, II, 141; Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah el-Leysi, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987, I, 122; Ayrıca bkz. Önkâl, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, s. 492, ss. 492, İstanbul 1992.

³⁶⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IX, 92; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 563; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 407; Ayrıca bkz. Başaran, Selman, "Ebû Berze", *DİA*, X, s. 114, ss. 114-115, İstanbul 1994.

Hiz. Peygamber (sav) ve Hiz. Ebû Bekr'den rivayetleri bulunan Ebû Bürze kırk altı hadis nakletmiştir. Bu rivayet ettiği hadislerden on yedisi Kütüb-i Sitte'de yer almıştır.³⁶⁷

5. Ebû Âmr b. Âmr el-Gıfârî (ö. 50/670)

Ebû Amr el-Hakem b. Amr b. Mücadda' el-Gıfârî.³⁶⁸ Hakem b. Amr, Hiz. Peygamber'in (sav) vefatına kadar, O'nun sohbetinde bulunmuştur ve daha sonra Basra'ya yetleşmiştir. Müslümanlar arasında çıkan fitnelere karışmamıştır. Muâviye'nin Irak Valisi Ziyâd b. Ebîh tarafından 45/665 yılında Horasan'a bölge valisi olarak gönderilmiştir. Vefat zamanına kadar birçok fetihler gerçekleştiren Hakem b. Amr önce bugün Afganistan'ın şehirleri olan Herat'a ve daha sonra Cûzcân Dağı'nı aşarak Horasan Vilâyeti'nin merkezi olan Merv bölgesine girmiştir. Kuhistan ve Toharistan bölgesine yaptığı iki seferden de başarı ile dönmüştür. Gur ve Ferâvende'yi 47/667 yılında fethetmiştir. Gerçekleştirdiği akınlardan birinde Pamir'in güneyinde Afganistan'ın dağlık bölgesine (Eşel dağları) girmiştir. Ziyâd ile Hakem arasında yapılan fetih planına göre başlatılan akınlar sonunda Ceyhun nehrinin ötesinde Çağâniyân'a kadar olan Türk toprakları fethedilmiştir. Hakem b. Amr Mâverâünnehir'de namaz kıldıran ilk kişi olarak zikredilmektedir. Hakem b. Amr'ın, Hiz. Peygamber'den (sav) rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte'de yer almıştır.³⁶⁹

6. Kusem b. Abbâs el-Hâşimî (ö. 57/676)

Kusem b. Abbâs b. Abdilmüttalib el-Hâşimî,³⁷⁰ sahabîdir. Hiz. Peygamber'in (sav) amcası Hiz. Abbas'ın oğludur. Kusem b. Abbâs Muâviye döneminde Horasan Valisi Saîd b. Osman b. Affân'ın kumandasında Horasan civarındaki fetihlere katılmıştır. Fazilet ve

³⁶⁷ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts., IX, 92; İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Halep 1991, s. 563; Mizzî, Ebû'l-Haccâc Yûsuf b. Abdirrahmân, *Tehzîbü'l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-XXXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1983-1992, XXIX, 407; Ayrıca bkz. Başaran, Selman, "Ebû Berze", *DİA*, X, s. 114, ss. 114-115, İstanbul 1994.

³⁶⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 437; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 124; Ayrıca bkz. Sönmez, Mehmet Ali, "Hakem b. Amr", *DİA*, XV, 175, ss. 175, İstanbul 1997.

³⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd 1325-1327, II, 437; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VII, 124; Sönmez, Mehmet Ali, "Hakem b. Amr", *DİA*, XV, 175, ss. 175, İstanbul 1997.

³⁷⁰ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VII, 194; Bakır, Abdulhalik, "Kusem b. Abbas", *DİA*, XXVI, s. 462, ss. 462-463, Ankara 2002.

takvâ sahibi olan Kusem b. Abbâs, Saîd b. Osman ile beraber Semerkand seferine katılmıştır. Sonunda Semerkand'ta şehid olmuştur.³⁷¹

2.2.1.2. Aslen Belhli Olan Sahâbîler

1. Sefîne, Roman Belhî (ö. 80/ 699)

İslâm tarihi boyunca farklı dil, ten, kültür, ülke ve dinlerden İslâm'a girenler olmuştur. Ayrıca Resûlullah Efendimizin kurduğu Suffe'de yetişenlerin sosyal mevkileri ayrı ayrı olduğu gibi milliyetleri de farklı idi. Onlardan birisi de aslen Belh bölgesinden bir köle olan Sefîne (ra) dir.³⁷² Vâiz Belhî *Fezâil-ı Belh* kitabında Sefîne'nin aslında Belhli olduğu, ama Araplar arasında doğduğunu zikretmektedir.³⁷³

Sefîne (ra) Arabistan'da köle olarak satışa çıkarılmıştır. Henüz iman etmemişken Hz. Peygamber'in (sav) hanımı Ümmü Seleme onu satın almıştır. Ümmü Seleme'nin Sefîne'yi ölünceye kadar Hz. Peygamber'e (sav) hizmet etmesi şartıyla âzat ettiği belirtilmektedir. Bundan sonra Sefîne imanla müşerref olmuş ve Hz. Peygamber'e (sav) hizmet etmeyi en kutsi bir şeref sayarak hizmetinde bulunmuştur.³⁷⁴ “Ümmü Seleme şart koşmasaydı bile Resûl-i Ekrem'e ölünceye kadar hizmet ederdim diyen Sefîne'yi Ümmü Seleme'nin satın alıp Hz. Peygamber'e (sav) hediye ettiği, onu Resûl-i Ekrem'in âzat ettiği rivayeti yanında Sefîne'yi Hz. Peygamber'in (sav) satın alıp âzat ettiği rivayeti de mevcuttur”³⁷⁵. Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a* kitabında, Sefîne'nin, Rûm'a yapılan bir seyahat esnasında ordudan geri kaldığı ve orduyu aramaya koyulduğu yahut esir edildikten sonra kaçtığı da zikredilmektedir.³⁷⁶

³⁷¹ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VII, 194; Ayrıca bkz. Bakır, Abdulhalik, “Kusem b. Abbâs”, *DİA*, XXVI, s.462, ss. 462-463, Ankara 2002.

³⁷² İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, II, 296; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, II, 415; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 204.

³⁷³ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 56-61; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 141.

³⁷⁴ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, IV, 209; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 111; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 204; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 125.

³⁷⁵ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 320; İbn Hibbân, *es-Sikât*, III, 180; İbn Mencûye, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, I, 295; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 204; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, II, 503; Hâkim en-Nisâbü'rî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-V, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, III, 702; Keskin, Yusuf Ziya, “Sefîne”, *DİA*, XXXVI, s. 302, ss. 302, İstanbul 2009.

³⁷⁶ Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*, nşr. Abdülmü'tî Kal'acî, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-Dâru'r-Reyyân, Beyrut 1988, VI, 46.

Artık Sefine Belhî bir köle değildir. Belki Hz. Peygamber (sav) hizmetkârı idi, Bir yandan Resûlullah'ın hizmetini görürken, diğer taraftan Suffe Medresesi'ne devam eden hâlis talebelerindendi. Sefine'nin asıl ismi hususunda birçok rivayetler vardır. İbn Hacer'in *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe* isimli eserinde adının Rûmân³⁷⁷ olduğu rivayet edilmekle birlikte kaynaklarda onun hakkında Mihrân, Umeyr, Sâlih, Tahmân, Necrân, Zekvân, Mervân, Keysân, Ahmed,³⁷⁸ Süleymân, Simne, Merkin, Rebâh, Müflih, Eymen, Ahmer,³⁷⁹ Mükib, Abbas, gibi isimler de ileri sürülmektedir.³⁸⁰

Ancak onun "gemi" anlamındaki ismi, rivayetlerde müsel olarak geldiğine göre Hz. Peygamber (sav) tarafından Medine-i Münevver'e de ona verilmiş bir lakaptır³⁸¹, kendisi hep bu lakapla anılmak istemiş ve bu sebeple asıl adı unutulmuştur.³⁸²

İbn Hacer *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*'de anlattığına göre bir sefer sırasında bazı sahâbîler Resûlullah'ın emri üzerine birtakım eşyalarını ona yüklemiş, çok miktarda eşyayı taşıyabildiğinden Hz. Peygamber kendisine "sefine" diye takılmış,³⁸³ o zamandan sonra bu lakapla anılmıştır. Bazı Rivayetlere göre asıl adı Rûmân idi ama Cebrâil, Allah'ın emriyle Sefine diye adlandırmıştır.³⁸⁴

İbn Hacer künyesi Ebû Abdurahman demiştir³⁸⁵, Sefine (ra) esmer tenli biriydi, Hz. Peygamber (sav) vefat edinceye kadar O'nun hizmetinde, Hz. Peygamber'in vefatından sonra Batn-ı Nahle'de yaşadığı³⁸⁶ ve 80/699 yılında vefat ettiği kaydedilmektedir.³⁸⁷ Zehebî Sefine'nin 70/689 yılından sonra vefat ettiğini belirtmiştir.³⁸⁸

³⁷⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, II, 415; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 205.

³⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 205; Keskin, Yusuf Ziya, "Sefine", *DİA*, XXXVI, s. 302, ss. 302, İstanbul 2009.

³⁷⁹ Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsâmeddin, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, tsh. Bekrî Hayyânî-Saffet es-Sekkâ, I-XVI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, XIII, 435 (No: 37144);

³⁸⁰ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, I-VII, Dâru'l-Vatan, Riyad 1998, II, 1122; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, II, 503, İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 125; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 111.

³⁸¹ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, III, 1391; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, II, 503.

³⁸² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, II, 503; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 205; Keskin, Yusuf Ziya, "Sefine", *DİA*, XXXVI, s. 302, ss. 302, İstanbul 2009.

³⁸³ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 111; Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, III, 701-702; Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecma'u'z-zevâid ve menba'u'l-fevâid*, tsh. Hüsâmeddin el-Kudsî, I-X, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut ts., IX, 366.

³⁸⁴ Ebû Nu'aym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, II, 1123.

³⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 245; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 209; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, II, 503.

³⁸⁶ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 209; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, III, 111; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, II, 503.

³⁸⁷ Keskin, Yusuf Ziya, "Sefine", *DİA*, XXXVI, s. 302, ss. 302, İstanbul 2009.

³⁸⁸ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982-1988, III, 173; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 145.

“Hz. Peygamber’den, “Cebrâil bana geldi ve ‘Sefîne’yi cehennem ateşinden kurtulmakla müjdele’ dedi” meâlinde bir söz de rivayet edilmiştir”.³⁸⁹

Ehl-i Suffe’den olan Sefîne, Hz. Peygamber (sav)’den başka , Ümmü Seleme, Ali b. Ebî Tâlib’den hadis nakletmiştir.³⁹⁰ Sefîne’nin kendisinden, oğulları Abdurrahman ve Ömer ile Ebû Reyhâne Abdullah b. Matar³⁹¹, Sâlim b. Abdullah b. Ömer,³⁹² Saîd b. Cûmhân, Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Münkedir³⁹³, Haşrec b. Nübâte, İmrân el-Becelî, Sâlih Ebû Helîl rivayette bulunmuştur.³⁹⁴

Sefîne (ra), Hz. Peygamber (sav)’den birçok hadis rivâyet etmiştir. Meşhur hilâfet hadisi³⁹⁵ de Sefîne (ra) tarafından rivâyet edilmiştir.³⁹⁶

Zehebî, Bakî b. Mahled’in *el-Müsned*’ine³⁹⁷ göre Sefîne’nin on dört hadis rivayet ettiğini söylemiş³⁹⁸, Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’inde³⁹⁹ onun naklettiği on beş hadis kaydedilmiştir”.⁴⁰⁰

2.2.2. Tâbiûn Asrındaki Hadisçiler

Tâbiûn yada tâbiûn kelimesi ilk defa, “Tâbiûnin en hayırlısı Üveys’tir” anlamındaki hadiste Hz. Peygamber (sav) tarafından kullanılmıştır. Hâkim en-Nîsâbûrî tâbiûni “sahâbeyle görüşüp konuşan, onlardan dinî ve sünenleri öğrenen kişiler” olarak tanımlarsa da sahâbeden semâi olmayıp onları sadece görenleri de tâbiûnden

³⁸⁹ Keskin, Yusuf Ziya, “Sefîne”, *DİA*, XXXVI, s. 302, ss. 302, İstanbul 2009.

³⁹⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, III, 111; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, II, 503; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XI, 205; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 125.

³⁹¹ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, I-X, Meclisü Dâiretü’l-Me’ârif, Haydarâbâd 1973, V, 36; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, V, 242.

³⁹² İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyîzi’s-sahâbe*, III, 111.

³⁹³ Ebû Abdillâh (Ebû Bekr) Muhammed b. el-Münkedir b. Abdillâh el-Kureşî et-Teymî (ö. 131/748), Hadis ve kıraat âlimi, zâhidtir; Görmez, Mehmet, “İbnü’l Münkedir”, *DİA*, XXI, s. 157, ss. 157, İstanbul 2000.

³⁹⁴ İbn Mâce, *es-Sünen*, I, 179, (Hn: 267); İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, II, 503; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XI, 205; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, IV, 125.

³⁹⁵ Sefîne’den (ra) nakledilen hadis şu şekildedir: (Sefîne, Saîd b. Cûmhân, Haşrec b. Nübâte, Süreyic b. Nu’mân, Ahmed b. Münî, Tirmizî) Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Hilafet, ümmetim arasında otuz yıl sürecektir. Bundan sonra saltanat gelecektir”; Hadisin tam metni için bkz; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü’t-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğ., I-V, Şirketü Mektebeti ve Matba’ati Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1962-1977, IV, 48 Fiten, 503, (Hn: 2226).

³⁹⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III, 157; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-ğâbe fî ma’rifeti’s-sahâbe*, II, 503.

³⁹⁷ Geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, “Bakî b. Mahled”, *DİA*, IV, ss. 541-542, İstanbul 1991.

³⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, III, 173.

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü’l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, XXXVI, 248- 262, (Hn: 21919- 21934).

⁴⁰⁰ Ayrıca bkz. Keskin, Yusuf Ziya, “Sefîne”, *DİA*, XXXVI, s. 302, ss. 302, İstanbul 2009.

saymaktadır.⁴⁰¹ Sahâbeden sonraki bütün tabakalarda yer alan râviler için hadisi duydukları sırada mümeyyiz ve zâbıt olma şartından söz eden Hatîb el-Bağdâdî tâbiîyi, “bir sahâbînin yanında bulunup ona talebelik eden kimse” diye tarif etmektedir.⁴⁰² İbn Hibbân’dan rivayet edildiğine göre, bir kimsenin tâbiî sayılabilmesi için sahâbî ile görüştüğü zaman ondan duyduğunu anlayabilecek yaşta olması gerektiğini söylemektedir. Bu nedenle o bazı sahâbîleri çocuk yaşta gören Halef b. Halife gibi kişileri tâbiînden saymamıştır. Fakat genel kabule göre bir kimsenin tâbiînden sayılması için sahâbî ile görüşmesi yeterlidir.⁴⁰³

Tâbiîn döneminin her ne kadar Hz. Peygamber’in (sav) vefatıyla başladığı düşünülecek olsa bile âlimler ve hadisçiler arasında daha çok taraftarı olan görüş bu konuda 65-135/684-752 yıllar arasını belirtmektedir. Bu tarihler ise bize Tâbiîn neslinin hemen tam Emevîler döneminde yaşamış olduğunu göstermektedir. Nitekim bu dönemlerde İslâm coğrafyasının sınırları Mâverâünnehir’den İspanya’ya kadar ulaşmıştır. Bu geniş İslâm coğrafyasının, Arap olmayan unsurlar arasında hızlı bir şekilde yayılması manasına gelecektir. Özellikle sahâbe döneminin sonlarından itibaren İslâm toplumuna dâhil olmaya başlayan bu yeni unsurlara dinin tanıtılmasında tabiîler temel rolü oynamaktadır. Tabiîn dönemin bir başka özelliği de İslâm toplumunda daha önce tartışma konusu yapılmamış kebîre, kader ve Allah’ın sıfatları gibi meselelerin insanları meşgul etmesidir. Bu tartışmalar sonucunda toplumun genelini temsil eden ana kitleden (Sevâd-ı A‘zam) kopmalar yaşanmış ve bu durum ilerleyen süreçte çeşitli fırkaların ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Bu topluluklar diğerlerine karşı kendi haklılıklarını ispatlamak üzere hadis uydurmaya başlamışlardır. Bu gelişme hadis ilim dalının kurulma sürecine girmesine vesile olmuştur. Çünkü uydurma faaliyetleri, hadis nakleden insanların güvenilir olup olmadığı tespit amacı ile detaylı ve ayrıntılı bir şekilde araştırılmasını gerektirmiştir. Bu nedenle tâbiîn dönemi râvîlerinin naklettikleri hadisler, ancak tabi tutulacakları el-Cerh ve’t-Ta‘dîl işleminden sonra değerlendirmeye alınabilmektedir. Tâbiîlerin döneminin bir başka ayırt edici özelliği de ilmin toplumun

⁴⁰¹ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh en-Nîsâbüri, *Ma‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, nşr. Seyyid Mu‘azzam Huseyn, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1977, I, 42-45; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 145.

⁴⁰² Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali Ebû Bekr, *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*, thk. Ebû Abdillâh es-Sûrki-İbrâhîm Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Medine 1357, s. 22-52.

⁴⁰³ İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadîs*, s. 302.

geneline yayılmaktan ziyade Hicaz, Irak, Suriye’de yoğunlaşması; İslâm toplumu üzerinde kalıcı etki bırakan izlerin buralarda inşa edilmesidir.⁴⁰⁴

Belh bölgesi ile bir şekilde bağı kurulabilecek tabî ilim adamlarından öne çıkanlar şunlardır.

1. Ebü’l-Kâsım Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723)

Âbid, zâhid, hadisçi, tefsirci bir kişi olan Ebü’l-Kâsım, Dahhâk b. Müzâhim el-Hilâlî el-Horasanî el-Belhî, rivayetlerde zikredildiğine göre Ebû Muhammed el-Horasanî künyesi olarak meşhur olmuştur. Muhammed b. Müzâhim (ö. ?)⁴⁰⁵ ve Müslim b. Müzâhim (ö. ?) onun erkek kardeşleridir.⁴⁰⁶ Dahhâk b. Müzâhim, Benî Hilâl’in efendisiymiş, tâbiûnlardan sayılıp, bazı sahabeler ile de buluşmuştur.⁴⁰⁷ Rivayetlere göre ana rahminde iki yıl kaldığı, iki dişi çıkmış olarak doğduğu, doğarken güldüğü için kendisine “çok gülen” anlamında Dahhâk ismi verildiği ve kendisinin de bir çocuğun ana rahminde iki yıl kalabileceğine dair bir kanaate sahip olduğu rivayet edilmiştir.⁴⁰⁸

Dahhâk alimler tarafından makbul biri olarak değerlendirilir, Buhâra’da tefsir ilmi sahasında faaliyet gösteren ilk alimlerdenidir.⁴⁰⁹ *Tefsiru’l-Kur’ân* adlı bir esere sahiptir.⁴¹⁰ Belhli olmakla beraber Buhâra’da hoca olarak çalışmıştır. Doğum yeri ve tarihi, gençliği ve tahsil hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamakla beraber Kûfe, Rey, Horasan, Semerkand ve Belh gibi önemli ilim merkezlerinde yaşadığı anlaşılmıştır.⁴¹¹

Eğitim ve öğretime çok önem veren ve bu hususta maddî ve mânevî hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan Dahhâk b. Müzâhim, 3000 civarında çocuğun okuduğu Belh bölgesinde büyük bir mektep yaptırarak, çocuklara Kur’ân öğretmek ile meşgul

⁴⁰⁴ Zagga, Mücahit, *Filistinli Mühaddisler (İlk üç asır)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2019, s. 46.

⁴⁰⁵ İbn ‘Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. ‘Adî, *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., I-IX, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, VII, 514.

⁴⁰⁶ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, IV, 598; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 458; İbn ‘Adî, *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*, V, 149; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 62; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 146.

⁴⁰⁷ İbn ‘Adî, *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*, V, 149; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 146.

⁴⁰⁸ İbn ‘Adî, *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*, V, 149; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 62; Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1993.

⁴⁰⁹ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, IV, 598; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, IV, 458; İbn ‘Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. ‘Adî, *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., I-IX, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997, V, 149; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 62; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 146.

⁴¹⁰ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, IV, 598; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 62.

⁴¹¹ Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1993.

olmuştur.⁴¹² Üç bin erkek ve yedi yüz kız çocuğuna aralarında merkeple dolaşarak ders verdiğinden söz edilmektedir.⁴¹³ “Onun bu hali Kur’ân ilimlerinin öğrenilmesi konusunda oldukça gayretli olduğunu göstermektedir. Saîd b. Cübeyr’den ders alan Dahhâk b. Müzâhim, herhangi bir maddi beklentisi olmaksızın tefsir dersleri okutmuştur”.⁴¹⁴

“Kaynaklarda verilen bilgilere göre Dahhâk’in kendilerinden rivayette bulunduğu aşıptan bizzat hadis öğrenmediği, hatta onlarla karşılaşmadığı ve kendilerinden rivayet ederken asıl hocasının adını zikretmediği anlaşılmaktadır. Bu sebeple çok mürsel hadis rivayet ettiği söylenmiştir. Meselâ İbn Abbâs’la karşılaşmadığı halde bizzat kendisinden pek çok tefsir rivayet etmiş, ancak bu bilgileri kendisiyle Rey’de karşılaştığı Saîd b. Cübeyr’den öğrenmiştir”.⁴¹⁵

Dahhâk va‘azları ve özellikle tefsir ilmindeki üstünlüğü ile tanınmıştır. Süfyân es-Sevrî, “tefsiri dört kişiden öğrenin. Bunlar Mücâhid, İkrime, Saîd b. Cübeyr ve Dahhâk b. Müzâhim’tir” demiştir.⁴¹⁶

Dahhâk b. Müzâhim’in hadis ilminde rütbesi sikadır, onun hakkında el-Cerh ve’t-Ta‘dîl ehlinin görüşleri şu şekildedir: Yahyâ b. Maîn; onun hakkında “Vâsikû’r-Rivaye” demiştir,⁴¹⁷ Ahmed b. Hanbel, Ebû Zûr’a er-Râzî, İbn Hibbân ve Dârekutnî gibi muhaddisler onu sika olarak değerlendirirken, Yahyâ b. Saîd el-Kattân zayıf olarak nitelendirmiştir.⁴¹⁸ “İclî de onun sika olduğunu söylerken tâbiî olmadığına da dikkat çekmiştir”.⁴¹⁹

Fuad Sezgin kitabında, kaynakların tamamının Dahhâk’ın sahabeden rivayet etmediği noktasında aynı yönde olduğunu belirtmektedir.⁴²⁰ Rivayetlere göre; Dahhâk, İbn Abbâs ile buluşmamış, sadece Saîd b. Cübeyr ile tefsir ilmini rivayet etme amacıyla buluşmuştur.⁴²¹

⁴¹² İbn ‘Adî, *el-Kâmil fî du‘afâi’r-ricâl*, V, 149; Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1993; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 146.

⁴¹³ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, IV, 599.

⁴¹⁴ Yazıcı, Tahsin, “Belh”, *DİA*, V, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1992.

⁴¹⁵ Yazıcı, Tahsin, “Belh”, *DİA*, V, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1992.

⁴¹⁶ Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1993.

⁴¹⁷ Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Divânü’d-du‘afâ ve’l-metrûkîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, Mektebetü’n-Nehdati’l-Hadîse, Mekke 1967, s. 198; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 62.

⁴¹⁸ Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, IV, 598; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 146.

⁴¹⁹ Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1993.

⁴²⁰ Sezgin, *Tarihu’t-Turasu’l Arabi*, I, 71.

⁴²¹ Zehebî, *Mizânü’l-i‘tidâl fî nakdi’r-ricâl*, II, 325.

80 yaşının üzerinde, Belh'te Burukân (Belh'in kasabası) mahallesinde vefat eden⁴²² Dahhâk'ın ölüm tarihi Vakıdî rivayetinde (h. 100/719), Ebû Naîm⁴²³ rivayetinde (h. 105/723), Vakî⁴²⁴ rivayetinde (h. 106/724),⁴²⁵ ve (h. 102/720) olarak kaydedilmiştir.⁴²⁶

Zehebî *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*'de, İbn Ebû Hâtîm *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'de ve İbn Hacer *Tehzîb*'te, Yahyâ b. Saîd el-Kattân dan rivayet ettiğine göre, Şu'be, Dahhâk b. Müzâhim'in İbn Abbâs hiçbir zaman görüşmemiş olmasını inkar ediyordu.⁴²⁷

İbn Hacer el-Askalânî tercüme kitabında onun hakkında şöyle demiştir: “Dahhâk, İbn Ömer, İbn Abbâs, Ebû Hüreyre, Ebû Saîd, Zeyd b. Erkam ve Enes b. Malik'ten rivayet etti ve sonra şöyle dedi; “hiçbir sahâbe'den direkt hadis duymadığı kanıtlanmadı.⁴²⁸ Ancak Zehebî ve İbn Hacer ve Fuad Sezgin kendi kitaplarında Dahhâk'ın hadis dinlediğini kaydetmişlerdir.⁴²⁹ Süfyân Sütî dediki: Tefsir ilmi'yi dört kişiden alın, Saîd b. Cübeyr, Mücahîd, Ekreme, Dahhâk.⁴³⁰

Dahhâk b. Müzâhim'in hocaları, Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)⁴³¹, Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94)⁴³², Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)⁴³³, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)⁴³⁴, Zeyd b. Erkam (ö. 68/688)⁴³⁵, Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?])⁴³⁶, Atâ b. Ebû

⁴²² Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 62.

⁴²³ Hâfız Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed el-İsfahânî, Ebû Nu'aym, (336/ 430) sıkı ravilerden ve tarihçilerden biridir. İsfihanda doğdu ve orada da vefat etmiş. *Hilyetü'l-evliyâ'yı* 10 cilt'te yazmış, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsbahân*, ve *Ahbârü'l-Esbehan*, *Ma'rîfetü's-sahâbe* ve benzerleri yazıcısıdır.

⁴²⁴ Abû Süfyân Vekî' b. el-Cerrâh b. Melîh Ravâsî (129/197 H) İmam ve Mühadis ve Zahid, Sayı mud'dahr dir, Kûfe'de doğdu, tefsir'ı Kurân va Sünan ve Tarih yazıcısıdır.

⁴²⁵ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 62.

⁴²⁶ Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1993.

⁴²⁷ İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, V, 149; Zehebî, *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, II, 325. ve İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, IV, 453; İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1952,

⁴²⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahâbe*, IV, 454.

⁴²⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn fî Belh*, s. 147.

⁴³⁰ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 62.

⁴³¹ Ebû'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî, Hz. Peygamber'in (sav) amcasının oğlu, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilen ve çok hadis rivayet edenler arasında yer alan sahâbîdir.

⁴³² Ebû Saîd Sa'd b. Mâlik b. Sinân el-Hudrî, Çok hadis rivayet eden yedi sahâbîden biridir; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 168.

⁴³³ Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî, Hz. Ömer'in oğlu, en çok hadis rivayet eden, en çok fetva veren yedi sahâbîden ve abâdileden biridir; Kandemir, M. Yaşar, “*Abdullah b. Ömer*”, *DİA*, I, s. 126, ss. 126-128, İstanbul 1998.

⁴³⁴ Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî, Hz. Peygamber'e hizmetiyle tanınan ve en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biridir; Canan, İbrahim, “*Enes b. Mâlik*”, *DİA*, XI, s. 234, ss. 234-235, İstanbul 1995.

⁴³⁵ Ebû Amr Zeyd b. Erkam b. Zeyd el-Hazrecî; Sahâbîdir; Eryk, Bünyamin, “*Zeyd b. Erkam*”, *DİA*, XLIV, s. 318, ss. 318, İstanbul 2013s.

⁴³⁶ Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Saîd b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî, Hadis ve tefsir konusundaki rivayetleriyle bilinen tâbîdir.

Rebâh'tan (ö. 114/732)⁴³⁷ rivâyette bulunmuştur. Kendisinden de, Abdülaziz b. Ebû Revvâd (ö. 159/776)⁴³⁸, Kurre b. Hâlid (ö. 155/772), İsmâil b. Ebû Hâlid (ö. 146/781), Mukâtil b. Hayyân (ö. 135/752) rivâyette bulunmuştur.⁴³⁹

2. Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî (ö. 125/743)

Medinelî tabîî, İmam, hadisçi olan Ebû Sa'd, Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî⁴⁴⁰ el-Leysî el-Medenî el-Belhî, babası Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî (ö. 100/718-19) muhadramûndan kabul edilen Medineli bir tâbiî ve muhaddistir.⁴⁴¹ el-Makbûrî olarak anılmasının nedeni Hz. Ömer (ra) döneminde babasının kabir kazmakla görevlendirilmesi veya evinin Bakî' Kabristanının'a yakın olması sebebiyle olduğu söylenmekte, el-Medenî nisbesiyle de anılmaktadır.⁴⁴²

Üçüncü tabaka tâbiî muhaddislerinden kabul edilen Ebû Saîd el-Makbûrî hadis hâfizları arasında sayılmaktadır⁴⁴³ ve Belh bölgesinde el-Makbûrî adında bir mescit de bulunmaktadır.⁴⁴⁴

“İbn Sa'd, onun ölümünden dört yıl önce rivayet ettiği hadisleri yaşlılığından dolayı karıştırdığını ileri sürmüş, Zehebî ise Saîd'in bu süre içinde bir şey rivayet ettiğini sanmadığını ve ona ait münker bir rivayetin olmadığını kaydetmiştir”.⁴⁴⁵

⁴³⁷ Ebû Muhammed Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî, Tâbiîn devri Mekke fıkıh mektebinin tanınmış temsilcisi, muhaddis ve müfessirdir; Cerragoğlu, İsmail, “Atâ b. Ebî Rebâh”, *DİA*, IV, s. 35, ss. 35-36, İstanbul 1991.

⁴³⁸ I. asrın sûfilerindendir.

⁴³⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IV, 598; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 458; İbn 'Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, V, 149; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, V, 149; Eroğlu, Muhammed, “Dahhâk b. Müzâhim”, *DİA*, VIII, s. 410, ss. 410-411, İstanbul 1993.

⁴⁴⁰ Ebû Saîd Keysân (b. Saîd ?) el-Makbûrî (ö. 100/718-19), Muhadramûndan kabul edilen Medineli muhaddistir.

⁴⁴¹ Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008.

⁴⁴² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, III, 474; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 57; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 216; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 284; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, IV, 444; Kelâbâzî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, I, 291; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrâhîm, I-XII, el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, Kahire 2001, V, 301; Koçkuzu, Ali Osman, “Ebû Saîd el-Makbûrî”, *DİA*, X, s. 224, ss. 224, İstanbul 1994; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 70; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 148.

⁴⁴³ Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008.

⁴⁴⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 148.

⁴⁴⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 215-216; Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008.

Ebû Saîd el-Makbûrî, hadis ilminde rütbesi sikadır. Rivayet ettiği hadisleri Kütüb-i Sitte’de yer almıştır⁴⁴⁶ ve Hz. Âişe ve Ümmü Seleme’den naklettiği rivayetlerin mürsel olduğu kaydedilmektedir.⁴⁴⁷

Saîd’in hakkında el-Cerh ve’t-Ta’dîl ehlinin görüşleri şu şekildedir: İmam Ahmed b. Hanbel “leyse bihî be’s”, Ebû Hâtim er-Râzî “sadûk”, Ali b. Medînî, Ebû’l-Hasan el-İclî, Ebû Zûr’a er-Râzî, Nesâî ve İbn Sa’d onun için “sika” diyerek güvenilir biri olduğunu belirtmişlerdir.⁴⁴⁸

Eserinde zayıf râvilere yer veren İbn ‘Adî, Şu’be b. Haccâc’ın ondan hadis naklederken, “Saîd yaşlandıktan sonra bize hadis rivayet etti” dediği için onu kitabına aldığını, bununla birlikte Saîd’in sıdk ehlinden olduğunu düşündüğünü, ondan hadis imamlarının ve sika râvilerin rivayet’te bulunduğunu ve onun hakkında hayırdan başka bir şey duymadığını ve dürüst insanlardan olduğunu belirtmiştir.⁴⁴⁹

Ebû Yahyâ; “arkadaşlarımız ile Beytülmağdis’te oturuyodurk, bu arada büyük bir şeyh geldi ve “siz nerelesiniz?” diye sordu, Belhliyiz dedik. Şeyh de, “öğrenin ki, Belh’in büyük alimleri şunlardır: Dahhâk b. Müzâhim, Atâ b. Meysere Ebû Müslim Horasanî, Saîd b. Ebû Saîd el-Makbûrî, iki Mukâtil,⁴⁵⁰ Mütevekkil b. Hümrân, Muhammed b. Şüzeb”.⁴⁵¹

Saîd b. Ebû Saîd el-Makbûrî, Medine’de 125/743 yılında vefat etmiştir. Bazı kaynaklarda ölüm tarihi 117/735, 120/743, 123/, 126/ 744, veya 126/744 olarak da zikredilmiştir.⁴⁵²

Ebû Hüreyre (Sahâbe) (ö. 58/678), Hz. Âişe (ö. 58/678)⁴⁵³, Sa’d b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675)⁴⁵⁴, Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94), Enes b.

⁴⁴⁶ Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008.

⁴⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü’t-Tehzîb*, s. 236 (h.no: 2311)

⁴⁴⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, V, 216; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, II, 132; Belhî, *el-Hadis ve’l-muhaddisün fî Belh*, s. 148; Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008.

⁴⁴⁹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 61-70; Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008.

⁴⁵⁰ Mukâtil b. Hayyân ve Mukâtil b. Süleymân.

⁴⁵¹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 77.

⁴⁵² Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, II, 132; Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008; Belhî, *el-Hadis ve’l-muhaddisün fî Belh*, s. 148.

⁴⁵³ Ümmü’l-mü’minîn Âişe bint Ebî Bekr es-Siddîk el-Kureşîyye, Hz. Ebû Bekir’in kızı ve Hz. Peygamber’in hanımıdır; Fayda, Mustafa, “Âişe”, *DİA*, II, s. 201, ss. 201-205, İstanbul 1989.

⁴⁵⁴ Ebû İshâk Sa’d b. Ebî Vakkâs Mâlik b. Vüheyb (Üheyb/Vehb) el-Kureşî ez-Zührî, Aşere-i mübeşşereden olan sahâbî, kumandandı; Hatipoğlu, İbrahim, “Sa’d b. Ebî Vakkâs”, *DİA*, XXV, s. 372, ss. 372-374, İstanbul 2008.

Mâlik (ö. 93/711-12)⁴⁵⁵, Ümmü Seleme (ö. 62/681)⁴⁵⁶, Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680)⁴⁵⁷, Ebû Şüreyh (ö. 68/687), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)⁴⁵⁸, Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî, babası (ö. 100/718-19), Yazid b. Hüzmüz (ö. 100/718), Sâlim b. Abdullah (ö. 110/728), Ubâd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî, kardeşi (ö. ?), Abdullah b. Rafî (ö. ?) gibi pekçok hadisçilerden hadis alıp, Abdullah b. Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî, oğlusu (ö. ?), Sa'd b. Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî, oğlu (ö. ?), Mâlik b. Enes (ö. 179/795)⁴⁵⁹, Leys b. Sa'd (ö. 175/791)⁴⁶⁰, Zeyd b. Ebû Üneyse (ö. 125/743 [?])⁴⁶¹, İbrâhim b. Tahmân (ö. 163/780)⁴⁶², Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)⁴⁶³, Muhammed b. İshâk (ö. 150/767), Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (ö. 143/760)⁴⁶⁴, Muhammed b. Eclân (ö. 148/765), İbn Ebû Zi'b (ö. 159/776)⁴⁶⁵, Abdülhamîd b. Ca'fer (ö. 153/770), Ubeydullah b. Ömer (ö. 100/718), İsmâil b. Êmiye (ö. 144/761), Eyyüb b. Müsa (ö. 132/750), Abdurrahman b. İshak (ö. ?), Amr b. Şuayb (ö. 118/736) gibi öğrencilerine nakletmiştir.⁴⁶⁶

“Bazı âlimler onun rivayetlerini hatasız nakleden talebesinin Leys b. Sa'd, bazıları da İbn Ebû Zi'b olduğunu söylemiştir”.⁴⁶⁷

⁴⁵⁵ Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî, Hz. Peygamber'e hizmetiyle tanınan ve en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biridir; Canan, İbrahim, “*Enes b. Mâlik*”, *DİA*, XI, s. 234, ss. 234-235, İstanbul 1995.

⁴⁵⁶ Ümmü Seleme Hind bint Ebî Ümeyye Süheyl (Huzeyfe) b. Mugîre el-Kureşîyye el-Mahzûmiyye, Hz. Peygamber'in hanımıdır; Kandemir, M. Yaşar, “Ümmü Seleme”, *DİA*, XLII, s. 328, ss. 328-330, İstanbul 2012.

⁴⁵⁷ Ebû Abdîrrahmân Muâviye b. Ebî Süfyân Sahr b. Harb b. Ümeyye el-Ümevî el-Kureşî, Sahâbî, Emevî hilâfetinin kurucusu (661-680) dur; Aycan, İrfan, “Muâviye b. Ebî Süfyân”, *DİA*, XXX, s. 332, ss. 332-334, İstanbul 2005.

⁴⁵⁸ Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Harâm el-Ensârî, En çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biridir; Kandemir, M. Yaşar, “Câbir b. Abdillâh”, *DİA*, VI, s. 530, ss. 530-532, İstanbul 1992.

⁴⁵⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddistir; Özel, Ahmet, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, XXVII, s. 506, ss. 506-513, Ankara 2003.

⁴⁶⁰ Ebû'l-Hâris el-Leys b. Sa'd b. Abdîrrahmân el-Fehmî, Mutlak müctehid, muhaddistir; Özen, Şükrü, “el-Leys b. Sa'd”, *DİA*, XXVII, s. 164, ss. 164-168, Ankara 2003.

⁴⁶¹ Ebû Üsâme Zeyd b. Ebî Üneyse er-Ruhâvî el-Kûfî el-Cezerî el-Ganevî, Tebeu't-tâbiîne mensup muhaddis ve fakihdir; Ağırman, Cemal, “Zeyd b. Ebî Üneyse”, *DİA*, XLIV, s. 317, ss. 317-318, İstanbul 2014.

⁴⁶² Ebû Saîd İbrâhim b. Tahmân b. Şu'be el-Herevî, Muhaddis, fakih ve kelâm âlimi, tâbiîdir; geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, “İbrâhim b. Tahmân”, *DİA*, XXI, s. 535, ss. 535, İstanbul 2000.

⁴⁶³ Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Ezdî el-Basrî, Tebeu't-tâbiîn neslinden muhaddis, ricâl âlimidir; Hatipoğlu, İbrahim, “Şu'be b. el-Haccâc”, *DİA*, XXXIX, s. 224, ss. 224-226, İstanbul 2010.

⁴⁶⁴ Ebû Saîd (Ebû Nasr) Yahyâ b. Saîd b. Kays en-Neccârî el-Hazrecî el-Ensârî, Hadis âlimi, tâbiîdir; Yılmaz, Hayati, “Yahyâ b. Saîd”, *DİA*, XLIII, s. 261, ss. 261-262, İstanbul 2013.

⁴⁶⁵ Ebû'l-Hâris Muhammed b. Abdîrrahmân b. el-Mugîre el-Kureşî el-Âmirî, Tebeu't-tâbiînden Medineli fakih, muhaddistir; Hatipoğlu, İbrahim, “İbn Ebû zi'b”, *DİA*, XIX, s. 453, ss. 453-454, İstanbul 2013.

⁴⁶⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 216; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, III, 474; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 284; Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008.

⁴⁶⁷ Ertürk, Mustafa, “Saîd b. Ebû Saîd”, *DİA*, XXXV, s. 554, ss. 554, İstanbul 2008.

3. Atâ b. Meysere Ebû Müslim el-Horasanî (ö. 135/752)

Tabîin devrinin tanınmış hadîs ve tefsîr âlimlerinden olan Atâ b. Meysere/Ebû Müslim el-Horasanî el-Belhî'nin künyesi hakkında Abdullah, Meysere, Ebû Müslim, Ebû Eyyûb, Ebû Sâlih olduğuna dair farklı rivâyetler bulunmaktadır. 50/670 yılında doğmuştur. Aslen Cûzcânî⁴⁶⁸ olup, daha sonra Belh bölgesine girmiştir ve orada eğitim ve yaşamına devam etmiştir. Ayrıca kendisi Dimaşk, Şam ve Kudüs'te de yaşamıştır.⁴⁶⁹ Süleymân b. Meysere, onun erkek kardeşidir. Torunu, Abdullah b. Osman Atâ b. Meysere'nin, "aslında Belhliyiz" diye sözü vardır.⁴⁷⁰ Eriha'da vefat etmiş ve Beytûlmakdis'te defin olmuştur.⁴⁷¹

Atâ b. Meysere sahabelerden mürsel hadis rivayet etmiştir.⁴⁷² Fuâd Sezgin *Tarihu't-Turasu'l Arabi*'de, Atâ b. Meysere'nin sadece bir sahabeden hadis duyduğunu, ve onun da Enes b. Mâlik olduğunu nakletmiştir.⁴⁷³ Atâ b. Meysere'nin, hadis ilminde rütbesi "sika" dır. Atâ b. Meysere, hakkında el-Cerh ve't-Ta'dîl ehlinin görüşleri şu şekildedir: İbn-i Maîn, İbn-i Ebû Hâtim, Nesâî ve Dârekutnî, onun hadîs ilminde sika bir âlim olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁴

Atâ b. Meysere'nin hadis rivâyet silsilesinde yer aldığı hadis-ı şerifler, Sahih-i Müslim, Sünen-i Ebî Dâvûd, Sünen-i Tirmizî, Sünen-i Nesâî ve Sünen-i İbni Mâce'de mevcuttur.⁴⁷⁵

Atâ b. Meysere'nin hocaları arasında, Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88), Ebû Hüreyre (Sahâbe) (ö. 58/678), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713 [?]), Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî (ö. 125/743), Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Abdullah b. Büreyde b. Husayb (ö. 115/733, 105-723), 'Adî b. 'Adî el-Kindî (ö. 120/738), Atâ b. Ebû Rabbâh (ö. 114/732), gibi râviler vardır.

⁴⁶⁸ Cûzcân, Afganistanın bir bölgesi ve eski Belhin önemli bir ilçesidir.

⁴⁶⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 140; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 235; İbn Ma'in, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ma'in, *Yahyâ b. Ma'in ve kitâbühu et-Târîh*, nşr. Ahmed Muhammed Nürseyf, I-IV, İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke 1979, IV, 436; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 212; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 244; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 334; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 130; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 107; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 83.

⁴⁷⁰ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 82.

⁴⁷¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 130; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 107.

⁴⁷² İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 212.

⁴⁷³ Sezgin, *Tarihu't-Turasu'l Arabi*, I, 78.

⁴⁷⁴ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 334; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 130; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 107.

⁴⁷⁵ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 107.

Kendisinden de, İbrâhim b. Tahmân (ö. 163/780)⁴⁷⁶, İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797-182/798), Hammâd b. Seleme (ö. 167/738), Davud b. Ebû Hind (ö. 140/757), Ricâ b. Ebû Seleme (ö. 161/778), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Osman b. Atâ b. Meysere el-Horasanî (ö. 155/772) gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁴⁷⁷

4. Ebû Yezîd Atâ b. Sâib es-Sekafî (ö. 136/753)

Ricâl ve tarih kaynaklarında hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan tâbiî alim ve hadisçilerden, Ebû Yezîd veya Ebû Marre künyeleriyle, Atâ b. es-Sâib veya Ebû Sâib⁴⁷⁸, b. Yezîd (Mâlik yahut Zeyd) es-Sekafî olarak bilinmektedir.⁴⁷⁹ Güvenilir bir muhaddis olan babası Sâib b. Yezîd, Yahyâ b. Maîn'e göre sika tâbiînlerdendir. Ayrıca babası Abdullah b. Ömer ve diğerlerden hadis rivayet etmiştir.⁴⁸⁰

Atâ b. es-Sâib hakkında İmam Ahmed b. Hanbel, iyi bir insan ve güvenilir bir muhaddis olduğunu söylemiştir⁴⁸¹ ve ömrünün son yıllarında hâfıza kaybına uğramıştır.⁴⁸²

Atâ b. es-Sâib, Hz. Ali'nin (ra) arkadaşı ve Sıffîn savaşına da katılmıştır.⁴⁸³ Hz. Osman'ın (ra) hilâfet döneminde (644-656) Belh bölgesine ilk gelenlerdendir ve bu bölgede yaşamıştır. Muhammed b. Ca'fer el-Varrak Cüybârî, Belh alimleri sıralamasında onun adını ikinci olarak zikretmiştir.⁴⁸⁴

“Elindeki hadis cüzleri -İclî'nin dediğine göre-⁴⁸⁵ pek sağlam olmadığı için, “bu senin rivayet ettiğin hadislerdendir” şeklindeki telkinleri kabul etmeye, kendilerinden

⁴⁷⁶ bkz. Kandemir, M. Yaşar, “İbrâhim b. Tahmân”, DİA, XXI, s. 535, ss. 535, İstanbul 2000.

⁴⁷⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 334; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 130; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 107; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 213.

⁴⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 110; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 71-73.

⁴⁷⁹ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, VI, 465; İclî, Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1985, II, 135; İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 135; Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 332; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 251; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, VII, 72; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 89; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 203; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, III, 78; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 110; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 152.

⁴⁸⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 242; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 110; Kandemir, M. Yaşar, “Atâ b. Sâib”, DİA, IV, s. 37, ss. 37, İstanbul 1991.

⁴⁸¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 111.

⁴⁸² Zehebî, *Divânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, s. 275; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 110; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 203- 207; Kandemir, M. Yaşar, “Atâ b. Sâib”, DİA, IV, s. 37, ss. 37, İstanbul 1991.

⁴⁸³ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 71-73; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 152.

⁴⁸⁴ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 71-73; Mahrûs, *Meşâyıh'ı Belh*, s. 5; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 152.

⁴⁸⁵ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 135.

hadis almadığı hocalardan hadis rivayet ettiğini iddia etmeye başlamıştır. Bilhassa tâbiîlerden işittiklerini sahâbîlerden duymuş gibi göstermiştir. Bu sebeple hâfızasının sağlam olduğu yıllarda ondan hadis almış olan Süfyân es-Sevrî, Şu'be b. Haccâc ve Hammâd b. Zeyd gibi eski talebelerinin rivayetleri itimada şayan görülmüş, daha sonraları kendisinden hadis okumuş olan talebelerinin rivayetleri ise ihtiyatla karşılanmıştır".⁴⁸⁶

Buhârî Sahîhi'ne de onun bir rivayetini mütâbî' olarak almıştır. Tirmizî, Ebû Dâvûd, İbn Mâce ve Nesâî de sünenlerinde Atâ b. es-Sâib rivayetlerine yer vermişlerdir.⁴⁸⁷

Atâ b. es-Sâib'in hocaları arasında, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)⁴⁸⁸, Abdullah b. Ebû Evfâ (ö. 87/706), Abdurrahman b. Ebû Leylâ (ö. 83/702), Zer b. Abdullah el-Hamadânî (ö. 100/719), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 70/689), Mücâhid b. Cebr el-Mekkî (ö. 101/719-104/722), Saîd b. Cübeyr (ö. 95/714), Ebû Zebyân (ö. 90/709), Akreme (ö. 104/722), gibi râviler vardır. Kendisinden de, İbn Cüreyc el-Mekkî (ö. 150/767)⁴⁸⁹, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), İsmâil b. Ebû Hâlid (ö. 146/766), Ebû Ca'fer er-Râzî (ö. 160/777), Ravh b. Kâsım (ö. 141/758), İbrâhim b. Tahmân (ö. 163/780)⁴⁹⁰, Ebû Avvâne (ö. 175/791-176/792), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776)⁴⁹¹, gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁴⁹²

5. Ebü'l-Kâsım Cüveybir b. Saîd el-Belhî (ö. 140/757)

Tâbiî hadisçilerden olan Ebü'l-Kâsım Cüveybir yahut Câbir b. Saîd el-Ezdî el-Belhî, Tefsir ilminde bazı sahabe ve tâbiînlerden rivayet etmiştir. Ayrıca Dahhâk b. Müzâhim'in (ö. 105/723) arkadaşlarındandır. Aslen Belhlidir ancak Bağdâd ve Kûfe'de

⁴⁸⁶ Kandemir, M. Yaşar, "Atâ b. Sâib", *DİA*, IV, s. 37, ss. 37, İstanbul 1991; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 251; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, VII, 73; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 112.

⁴⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 89; Kandemir, M. Yaşar, "Atâ b. Sâib", *DİA*, IV, s. 37, ss. 37, İstanbul 1991.

⁴⁸⁸ Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî, Hz. Peygamber'e hizmetiyle tanınan ve en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biridir.

⁴⁸⁹ Ebü'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî, Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi, tâbiüdür; İsmail, Xerrahoğlu, "İbn Cüreyc", *DİA*, XIX, s. 404, ss. 404-406, İstanbul 1999.

⁴⁹⁰ Geniş ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, M. Yaşar, "İbrâhim b. Tahmân", *DİA*, XXI, s. 535, ss. 535, İstanbul 2000.

⁴⁹¹ Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Ezdî el-Basrî, Tebeu't-tâbiîn neslinden muhaddis, ricâl âlimidir; Hatipoğlu, İbrahim, "Şu'be b. el-Haccâc", *DİA*, XXXIX, s. 224, ss. 224-226, İstanbul 2010.

⁴⁹² İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, VII, 72; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 89; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, III, 78; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 203; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 110.

de yaşamıştır.⁴⁹³ Zehebî *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl* kitabında Enes tarikiyle Cüveybir'in bir rivayetinin var olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁴ Nesâî ve Dârekutnî hadis rütbesini “Metrûkü'l-Hadis” olarak değerlendirmiştir. İbn Hacer “zayıf” olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁵ Bunlarla beraber İbn Maîn de Cüveybir b. Saîd hakkında “leyse bi şey'in (hiçbirşey değil)” demiştir.⁴⁹⁶ Alimler Cüveybir b. Saîd'in hadis rivâyetleri hakkında zayıf değerlendirmesi yaparken, tefsir ilmi rivayetlerini ise “Makbul” olduğunu belirtirmiştir.⁴⁹⁷

Hocaları arasında, Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)⁴⁹⁸, Cevâb et-Teymî (ö. ?), Zekvân Ebû Salih es-Semân (ö. 101/719), Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd el- Ezdî (ö. 130/748), gibi isimlerin bulunduğu, Cüveybir b. Saîd bu hadisleri, Hammâd b. Zeyd (ö. 179/795), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)⁴⁹⁹, Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi râvilerine aktarmıştır.⁵⁰⁰

6. Ebû Abdülcebbar Mütevekkil b. Hümrân (ö. 142/759)

Tâbiî hadisçilerden olan Mütevekkil b. Hümrân el-Kâdî'nin bazı sahabelerin arkadaşı olduğu kaydedilmekle birlikte onların isimleri bilinmemektedir.⁵⁰¹ Belh bölgesinde 52 yıl kâdî olarak çalışmıştır.⁵⁰² İmam Mâlik, Mütevekkil b. Hümrân hakkında; “en sevdiğim Horasanlı arkadaşlarımdan üç kişi, Saîd b. Ebû Saîd el-Makbûrî, Mütevekkil b. Hümrân, Ebû Muâz Hâlid b. Süleymân'dır,” diyerek bahsetmiştir.⁵⁰³

Mütevekkil b. Hümrân, Belh bölgesinde 90 yaşındayken şehit olmuştur. Mezarı onun adına nispet edilen Mütevekkil Dağı'ndadır. İbrahim b. Tahmân onun hakkında;

⁴⁹³ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, II, 257; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 167; Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984, I, 205; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 540; Zehebî, *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 391; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 123; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 153.

⁴⁹⁴ Zehebî, *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 391, (No: 1517).

⁴⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 123; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 153.

⁴⁹⁶ Zehebî, *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 391.

⁴⁹⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 153.

⁴⁹⁸ Ebû Hamza Enes b. Mâlik b. Nadr el-Ensârî, Hz. Peygamber'e hizmetiyle tanınan ve en çok hadis rivayet eden sahâbîlerden biridir; Canan, İbrahim, “*Enes b. Mâlik*”, *DİA*, XI, s. 234, ss. 234-235, İstanbul 1995.

⁴⁹⁹ Ebû Abdîrrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî, Tebeu't-tâbiînün ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakihtir; küçük, Raşit, “*Abdullah b. Mübârek*”, *DİA*, I, s. 122, ss. 122-124, İstanbul 1988.

⁵⁰⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 540; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 167; Zehebî, *Mizânü'l-i 'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 391; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 123; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 153.

⁵⁰¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 154.

⁵⁰² Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 85-89; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 154.

⁵⁰³ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 85-89; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 154.

“Mütevekkil b. Hümrân hayatında padişah gibi yaşamış ve ölüm zamanında da şehit olmuştur,” demiştir.⁵⁰⁴ Mütevekkil b. Hümrân’ın hocaları arasında sadece, Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd el- Ezdî (ö. 130/748) bulunmaktadır. Kendisinden de o şehirde bulunan hadisçiler hadis rivayet etmiştir.⁵⁰⁵

7. Edhem b. Mansûr (ö. ?)

Edhem b. Mansûr b. Yezîd b. Câbir el-Ecelî Tamîmî el-Belhî, tâbiî hadisçilerdendir. Zâhid, sûfî ve muhaddis olan İbrâhîm b. Edhem’in (ö. 161/778)⁵⁰⁶ babasıdır. Belh bölgesinde en büyük alimlerden biri olarak tanınmaktadır. Bazı sahabelerden hadis rivayet etmiştir.⁵⁰⁷

2.2.3. Tabeu‘t-tabiîn Asrındaki Hadisçiler

Tabeu‘t-tabiîn veya farklı bir ifadeyle etbâ‘u’t-tâbiîn, sahâbe ve tabiînden sonraki üçüncü nesil olarak belirtilmektedir. Tâbiîler hakkında olduğu gibi bu devrin ne zaman başladığını ve sona erdiğini tespit oldukça zordur. Lakin genel kanaat bu dönemin, tâbiîn devrinin başlarını da içine alacak bir şekilde 135/752 yılından başlayıp 190/806 civarına kadar devam ettiği yönündedir.⁵⁰⁸ Ayrıca bu dönem Abbâsiler’in yönetimde olduğu yıllardır. Tâbiîn dönemine kıyasla çok daha fazla sayıda gayr-i müslimin İslâm’a girmesi, tecüme faaliyetlerinin hızlanması ve Abbasoğullarının âlimleri desteklemesi gibi tesirler ilmî faaliyetleri oldukça hızlandırmıştır. Abbâsilerin inşa edip başkent yaptığı Bağdat ilmin yeni merkezi haline gelmek ile birlikte tâbiîn devrinde temâyüz etmiş olan Medine, Kûfe, Şam gibi bölgeler eski önemini korumaktadır. Tâbiîler döneminde Ehl-i Hicâz ve Ehl-i Irak şeklinde bölgelere nisbetle anılan ekolleşme bu dönemde iyice belirginleşmiştir. Ayrıca görüşlere atıfla “Ehl-i Re’y” ve “Ehl-i Hadis” ekolü olarak anılmaya başlanmıştır. Dönemin hadis ilmi ile alakalı en önemli gelişmesi ise, ortaya koydukları görüşler ile gelecek nesilleri etkileyen tenkitçi alimlerin yetişmesidir. Çünkü

⁵⁰⁴ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 251; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 85-89.

⁵⁰⁵ İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 251.

⁵⁰⁶ Öngören, Reşat, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, XXI, s. 293, ss. 293-295, İstanbul 2000; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 154.

⁵⁰⁷ Mahrûs, *Meşâyih’ı Belh*, s. 59; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 154.

⁵⁰⁸ Ulu, Arif, “Tabeu‘t-tabiîn”, *DİA*, XL, s. 217, ss. 217-218, İstanbul 2011; Zagga, *Filistinli Mühaddisler*, s. 58.

bu dönemde tâbiîn devrinin başlarında soruşturulur ve aranır hale gelen isnad sistemi tabeu‘‘t-tabiîn zamanında iyice gelişmiş ve dolayısıyla bu konuda uzman olan ilim adamı sayısı da artmıştır. Nitekim bu bağlamda Şu‘be b. Haccâc (ö. 160/777), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Yahyâ b. Saîd el-Kattan, Yahyâ b. Maîn’in öne çıktığı söylenebilir. Bu ünlü ve muteber âlimlerin râviler hakkındaki görüşleri ilerleyen zamanda kaleme alınan biyografi eserlerinin temel verileri konumundadır.⁵⁰⁹

Tabeu‘‘t-tabiîn döneminden II/VII. asrın sonlarına kadar Belh bölgesin’e nispetle anabileceğimiz en meşhur olan hadisçiler şunlardır.

1. Ebû Büstâm Mukâtil b. Hayyân el-Belhî (ö. 135/752)

Ebû Büstâm Mukâtil b. Hayyân el-Nabtî el-Belhî el-Hazzâz, Belh ve Merv şehrinde yaşamıştır. Bazı rivayetlerde Künyesi Ebû Nizâm olarak geçmektedir, dört kardeşi olduğu kaydedilmektedir.⁵¹⁰ Mukâtil b. Hayyân tefsirci, davetçi, tarihçi ve sika bir hadisçidir.⁵¹¹ İbn Hacer *Takrîbü’t-Tehzîb*’te ve Zehebî *Tezkiretü’l-huffâz*’da rivayet ettiklerine göre, “Mukâtil b. Hayyân dürüst bir imam, saygılı, sünnete tabi ve takip eden biridir”.⁵¹² Belh’te vali olarak ve Semerkand’da kâdî olarak çalışmıştır.⁵¹³ Ebû Muslim Horasanî döneminde Mukâtil b. Hayyân Kabil şehrine savaş amacı ile çıkmıştır, ancak çoğu insanlar Mukâtil b. Hayyân’ın davet vesilesiyle İslâm’a girmişlerdir.⁵¹⁴

Hammâd b. Seleme’nin dediğine göre, Mukâtil b. Hayyân âdil ve dürüst biri olduğundan dolayı Belhliler onu Belh’in valisi ve daha sonra kâdısı olarak seçmişlerdir.⁵¹⁵ Mukâtil b. Hayyân Gardiz (Gaznî’nin mahallesi⁵¹⁶)⁵¹⁷ te ve rivayetlere göre “Kabil” de 149/766 veya 150/767 yılında vefat etmiştir. Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizi, Nesâî, İbn Mace ondan hadis rivayet etmiştir.⁵¹⁸ Hadis ilminde rütbesi “Sâdik,

⁵⁰⁹ Geniş bilgi ve kaynaklar için bkn. Ulu, Arif, “Tabeu‘‘t-tabiîn”, *DİA*, XL, s. 217, ss. 217-218, İstanbul 2011; Zaggâ, *Filistinli Mühaddisler*, s. 58.

⁵¹⁰ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 156.

⁵¹¹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VI, 340-341; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVIII, 430-432.

⁵¹² Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 154.

⁵¹³ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 157.

⁵¹⁴ Zehebî, *Tezkiretü’l-huffâz*, I, 174.

⁵¹⁵ Mümîn, *ceride-i Belh*, s. 65.

⁵¹⁶ Gaznî, Afganistanın büyük şehirlerden biridir.

⁵¹⁷ Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 157.

⁵¹⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VI, 340-341; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXVIII, 430-432.

Fâzil ve Salih” tir. İbn Hacer onun hakkında, “doğru sözlü, dürüst, erdemli,”⁵¹⁹ Zehebî ise, sikadır.⁵²⁰ demiştir.

Mukâtil b. Hayyân en önemlileri, Sâlim b. Abdullah (ö. 106/725)⁵²¹, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721)⁵²², Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)⁵²³, Şehr b. Havşeb (ö. 99/718)⁵²⁴, İkrime (ö. 105/723)⁵²⁵, Katâde b. Diâme (ö. 117/735)⁵²⁶, Abdullah b. Bureyde (ö. 88/707)⁵²⁷, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)⁵²⁸, Ebû Hüreyre (Sahâbe) (ö. 58/678)⁵²⁹, Amra (Mukâtil b. Hayyân’ın Halası) (ö. ?)⁵³⁰, olan birçok hadis âliminden rivayette bulunmuştur. Kendisinden ise, Mus’ab b. Hayyân el-Nabtî el-Belhî, Mukâtil b. Hayyân’ın erkek kardeşi (?)⁵³¹, Alkame b. Mürşid (ö. 119/737)⁵³², Şebîb b. Abdulmâlik el-Tamîmî el-Basrî (ö. 199/815), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)⁵³³, Bekir b. Ma’rûf (ö. 163/780)⁵³⁴, İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778)⁵³⁵, Hâlid b. Ziyâd el-Tirmizî (ö. ?)⁵³⁶, Haccâc b. Hassân el-Kıbsî (ö. ?), Abdurrahman b. Muhammed el-Meharebî (ö. 195/811), gibi hadis âlimleri nakilde bulunmuştur.⁵³⁷

⁵¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, V, 278.

⁵²⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 340-341

⁵²¹ Ebû Ömer Sâlim b. Abdillâh b. Ömer b. el-Hattâb el-Kureşî el-Adevî el-Medenî, Medineli tâbiî fakihidir; Kaya, Eyüb Said, “Sâlim b. Abdullah b. Ömer”, *DİA*, XXXVI, s. 47, ss. 47-48, İstanbul 2009.

⁵²² Ebû'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, Tâbiîn neslinin önde gelen müfessirlerindendir.

⁵²³ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî, Basralı meşhur tâbiî, âlim ve zâhidtir; Uludağ, Süleyman, “el-Hasen el-Basrî”, *DİA*, XVI, s. 305, ss. 305-307, İstanbul 1997.

⁵²⁴ Ebû Sa'îd Şehr b. Havşeb, Tabiînden, fıkıh ve kırâat âlimi, muhaddistir;

⁵²⁵ Ebû Abdillâh İkrime b. Abdillâh el-Berberî el-Medenî, Abdullah b. Abbas'ın mevlâsı, müfessir tâbiîdir; Altıkulaç, Tayyar, “İkrime el-Berberî”, *DİA*, XXII, s. 40, ss. 40-42, İstanbul 2000.

⁵²⁶ Ebû'l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, Müfessir tâbiîdir; Bırışık, Abdulhamit, “İkrime el-Berberî”, *DİA*, XXV, s. 22, ss. 22-23, Ankara 2002.

⁵²⁷ Abdullah bin Bureyde bin Hasîb el-Eslemî, Tabiîn devrinin hadis âlimlerindendir.

⁵²⁸ Ebû Muhammed Saîd b. el-Müseyyeb (el-Müseyyib) b. Hazn el-Kureşî el-Mahzûmî, Medineli meşhur yedi tâbiîn fakihinden biridir; Kandemir, M. Yaşar, “Saîd b. el-Müseyyeb”, *DİA*, XXXV, s. 563, ss. 563-564, İstanbul 2009.

⁵²⁹ Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî, Çok hadis rivayet etmesiyle tanınan sahâbidir; Kandemir, M. Yaşar, “Ebû Hüreyre”, *DİA*, X, s. 160, ss. 160-167, İstanbul 1994.

⁵³⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXV, 243.

⁵³¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 159.

⁵³² Ebû'l-Hâris Alkame b. Mürsid el-Hadramî el-Küfî, Sıkı olan hadisçilerdendir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XX, 308-310, (No: 4018).

⁵³³ Ebû Abdurrahmân Abdillâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî, Tebeu't-tâbiîn'in ileri gelenlerinden, muhaddis, zâhid ve fakihtir; küçük, Raşit, “Abdullah b. Mübârek”, *DİA*, I, s. 122, ss. 122-124, İstanbul 1988.

⁵³⁴ Ebû Muâz Bekir b. Ma'rûf el-Asadî, el-Damganî.

⁵³⁵ Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr, Zâhid, sûfî ve muhaddistir; Öngören, Reşat, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, XXI, s. 293, ss. 293-295, İstanbul 2000.

⁵³⁶ Ebû Abdurrahmân Hâlid b. Ziyâd el-Tirmizî el-Ezdî, 101 yaşakadar yaşamıştır; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 65, (Hn: 1611)

⁵³⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VI, 340-341; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 430-432.

2. Ebû Abdullah b. İsmâîl (ö. 140/ 757)

Şeyhülislâm, İmam Ebû Abdullah Abdurrahmân b. İsmail b. Sülyân b. Davud b. Ahmed b. Ebû Hüreyre, aslen Belh'te doğdu, fakih ve büyük alimlerden biridir. Farklı ilimlerde ve hadis ilminde yazdığı kitapları vardır, onlar arasında *Kitâbü'l Besât*, *Kitâb-ı Mühîtü'l Ahâdis*, *İdrâkû'l Kebîr*, *Va'azû'l İmâm* zikredilebilir.⁵³⁸ Kendisi ile ilgili olarak, el-Cerh ve't-Ta'dîl, hoca ve öğrencileri konusunda bir bilgi bulunamamıştır.

3. Mukâtil b. Süleymân el-Belhî (ö. 150/767)

Ebü'l-Hasan Mukâtil b. Süleymân aslen Belhli olup⁵³⁹, 80/699 yılı civarında Belh'te doğmuş, bu şehirde yetiştikten sonra bir süre Merv'de yaşamıştır.⁵⁴⁰ Künyesi İbn "Cûvâl-Düz"⁵⁴¹ olarak bilinmektedir. Mukâtil b. Süleymân Kur'an'ı baştan sona kadar tefsir eden ilk müfessir olarak bilinmektedir.⁵⁴² Hayatının son yirmi yılını kapsayan bu dönemde Bağdat, Beyrut, Mekke gibi şehirleri dolaşmıştır. Bağdat'ta Abbâsî halifelerinden Ebû Ca'fer el-Mansûr ve halife olmadan önce Mehdî-Billâh ile ilmî sohbetlerde bulunmuştur. Daha sonra Basra'ya dönmüş ve burada vefat etmiştir.⁵⁴³

İlk kelâmcılardan Cehm b. Safvân (ö.128/745-46)⁵⁴⁴ ile Belh'te itikadî konular hakkında tartışmış ve ilâhî sıfatların ispatı yönündeki tezini savunan bir kitap yazmıştır.⁵⁴⁵

"Mukâtil b. Süleymân akaid ve tefsir ilmi ile ilgilenmiştir. Akaide dair görüşleri hususunda kaynaklarda farklı bilgiler yer almışsa da tenzihte aşırı giden ilk kelâmcılar karşısında Sifâtiyye grubunun temsilcilerinden olduğunda şüphe yoktur. Şîa'ya, Müşebbihe ve Mürchie'ye nisbet edilmesi yanında bazı Şîi kaynaklarına göre Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın tâbileri arasında yer alır. Bir kısım kaynaklarda ise

⁵³⁸ Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisün fi Belh*, s. 157; Vizaret-i Muarîf-ı Afganistan, *Daîratu'l Moârif-ı Aryana*, IV,192.

⁵³⁹ Sezgin, *Tarihu't- Turasu'l Arabi*, I, 85.

⁵⁴⁰ Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleymân", *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁴¹ Farsçada büyük iğne ile çuval dikişi demektir; Dihhodâ, *Lügatname-i Dihhodâ*, VII, 130.

⁵⁴² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 201; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 434; Sezgin, *Tarihu't- Turasu'l Arabi*, I, 85; Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleymân", *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁴³ Sezgin, *Tarihu't- Turasu'l Arabi*, I, 85; Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleymân", *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁴⁴ Ebû Muhriz Cehm b. Safvân es-Semerkandî et-Tirmizî, İlk kelâmcılardan, Cehmîyye fırkasının kurucusudur; Gölük, Şerafettin, "Cehm b. Savân", *DİA*, VII, s. 233, ss. 233-234, İstanbul 1993.

⁵⁴⁵ Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleymân", *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

Zeydiyye'den sayılmaktadır. Allah'ın cisim olduğuna ve arşta bulunduğuna inandığı hususunda eski kaynaklarla bazı yeni araştırmalar birleşmektedir Mukâtil b. Süleymân'a teşbih ve tecsîm görüşünün nisbet edilmesi çağdaş bazı ilim adamlarınca tarafgir bir değerlendirme olarak nitelendirilmişse de Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf başta olmak üzere bu değerlendirmeyi yapan Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve Ebü'l-Muîn en-Nesefî gibi âlimlerin bu şekilde itham edilmesi isabetli görünmemektedir".⁵⁴⁶

Tefsir ilmi ile birlikte hadis ilminde İbn 'Adî, Mukâtil b. Süleymân'ın naklettiği hadislerin çoğunun sahih olduğunu, birçok sika ve mâruf râvinin ondan rivayette bulunduğunu ve zaafına rağmen hadislerinin yazıldığını belirtmektedir. Cürcânî de aynı değerlendirmeyi yaparak Mukâtil'in *Tefsiru'l-hamsiim'e âye mine'l-Kur'ân* adlı eserinde birçok müsned ve merfû hadis olduğunu kaydetmektedir.⁵⁴⁷

"Mukâtil'in ilmî şahsiyetinde öne çıkan yönü tefsirciliğidir. Her ne kadar kendisinden önce Saîd b. Cübeyr, Hasan-ı Basrî, Amr b. Ubeyd, Mücâhid b. Cebr, İkrime el-Berberî ve İbn Cüreyc gibi âlimler Kur'ân tefsiriyle meşgul olmuşlarsa da onların tefsirleri hem kısmîdir hem de tamamı günümüze ulaşmamıştır. Mukâtil'e atfedilen eserler onun nâsih-mensuh, muhkem-müteşâbih, vücûh-nezâir gibi tefsir ilminin ana meseleleriyle ilgilendiğini ve bu konularda kitaplar yazarak bu ilmin inşasında önemli rol oynadığını göstermektedir. Mukâtil âyeti âyetle tefsir etmiş, rivayet ve dirâyet yöntemini birlikte kullanmıştır. Bu sebeple Mâtürîdî gibi sistematik ve kapsayıcı olmasa da aklî tefsir yöntemini kullanan ilk müfessir kabul edilmiştir. Katâde'den oldukça yararlanmış, otuz civarında râviden yaptığı nakillerin çoğunda isnad zinciri bulunmayıp bunları Kelbî, Ebû Sâlih gibi yalancı olarak bilinen râvilere dayandırmıştır. İsnadın ilmin senedi sayıldığı bir dönemde çalışmalarına konu olan malzemeyi sağlam rivayetlerle sunmaması ve çelişkili senedlerle aktarması sebebiyle eleştirilmiş ve hadis âlimlerince, "metrûk" ve "mehcûrû'l-kavl" kabul edilmiştir".⁵⁴⁸

Mukâtil b. Süleymân hakkında el-Cerh ve't-Ta'dîl ehli şöyle söylemiştir: Mukâtil b. Hayyân "Ben Mukâtil b. Süleymân'ın ilmini deniz gibi bulmuştum" demiştir.⁵⁴⁹ Vekî' b. Cerrâh (ö. 197/812), "yalancıdır"⁵⁵⁰ demiştir. Bûhârî "Münkirû'l Hadis'tir"⁵⁵¹, "onun

⁵⁴⁶ Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleymân", *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁴⁷ Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleymân", *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁴⁸ Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleymân", *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 210.

⁵⁵⁰ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, IV, 375, (No: 8246).

⁵⁵¹ Buhârî, *Et-Târîhu's-sağîr*, II, 237.

hakkında sessiz olun”⁵⁵² demiştir. Cûzcânî, onun hakkında “Mukâtil b. Süleymân cesur bir yalancıdır” demiştir.⁵⁵³

Mukâtil b. Süleymân’ın yazdığı eserleri bunlardır:

1. *et- Tefsiru’l-kebîr*, Mukâtil b. Süleymân tefsiri ile meşhurdur. Abdullah Mahmûd Şehhâte tarafından neşredilen eserde (I-V, Kahire 1979-1989) yer alan ve genellikle isnad zincirleri bulunmayan rivayetlerin büyük bir kısmının hadis mecmualarında mevcut olduğu tesbit edilmiştir.⁵⁵⁴

2. *el-Vücûh ve’n-nezâir*, Birden fazla anlama gelen 185 kelimenin Kur’ân’da hangi mânalarda kullanıldığını inceleyen eser, daha sonra aynı konuda yapılan çalışmalar için kaynak olmuştur. Bu eseri, M. Beşir Eryarsoy, “Kur’ân Terimleri Sözlüğü”dir.⁵⁵⁵

3. *Tefsiru’l-hamsiim’e âye mine’l-Kur’ân*, Mukâtil b. Süleymân’ın tefsiridir. Fıkha dair âyetlerin incelendiği eseri M. Beşir Eryarsoy, “Ahkâm Âyetlerin Tefsiri” (İstanbul 2005) adı ile Türkçe’ye çevirmiştir.⁵⁵⁶

4. *Nevâderu’l Tefsir ve er-Redû ala’l Kadariyye*.⁵⁵⁷

5. *Mûteşabihû’l Kur’ân*.⁵⁵⁸

Mukâtil b. Süleymân’ın hocaları arasında, Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Mücâhid b. Cebr el-Mekkî (ö. 103/721)⁵⁵⁹, ez-Zühri (ö. 124/742)⁵⁶⁰, Abdullah b. Büreyde b. Husayb (ö. 115/733, 105-723), Ebû İshâk es-Sebî (ö. 127/745)⁵⁶¹, Ebû-z Zübeyr el-Mekkî (ö. 126/743-44)⁵⁶², İbn Sîrîn (ö. 110/729)⁵⁶³, Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744)⁵⁶⁴, Zeyd

⁵⁵² Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, IV, 375, (No: 8246).

⁵⁵³ Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya’kûb b. İshâk, *Ahvâlü’r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1985, s. 202-203; Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, IV, 375, (No: 8246); İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-Mecrûhîn mine’l-muhaddisîn ve’d-du’afâ ve’l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, I-III, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1992, III, 14.

⁵⁵⁴ Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleymân”, *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁵⁵ (İstanbul 2004) adı ile Türkçe’ye çevirmiştir; bkz. Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleymân”, *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁵⁶ Türker, Ömer, “Mukâtil b. Süleymân”, *DİA*, XXXI, s. 134, ss. 134-136, İstanbul 2006.

⁵⁵⁷ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 89.

⁵⁵⁸ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 89.

⁵⁵⁹ Ebû’l-Haccâc Mücâhid b. Cebr el-Mekkî el-Mahzûmî, Tâbiîn neslinin önde gelen müfessirlerindendir; Kesler, Muhammed Fatih, “Mücâhid b. Cebr”, *DİA*, XXXI, s. 442, ss. 442-443, İstanbul 2006.

⁵⁶⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydillâh İbn Şihâb ez-Zühri, Tâbiî, hadisleri Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz’in emriyle resmen tedvin eden âlimdir; Özkan, Halit, “Zühri”, *DİA*, XLIV, s. 544, ss. 544-549, İstanbul 2013.

⁵⁶¹ Ebû İshâk Amr b. Abdillâh b. Ziyuhmid es-Sebî, Kûfeli hadis ve kıraat âlimi, tâbiidir; Ali Osman, Koçkuzu, “Ebû İshâk es-Sebî”, *DİA*, X, s. 170, ss. 170-171, İstanbul 1994.

⁵⁶² Ebû-z-Zübeyr Muhammed b. Müslim b. Tedrüs el-Esedî, Hadis hâfızı, tâbiidir; Sönmez, Mehmet Ali, “Ebû-z-Zübeyr”, *DİA*, X, s. 354, ss. 354-355, İstanbul 1994.

⁵⁶³ Ebû Bekr Muhammed b. Sîrîn el-Basrî, Rüya tabiriyle tanınan hadis ve fıkıh âlimi, tâbiidir; Yücel, Ahmet, “İbn. Sîrîn”, *DİA*, XX, s. 538, ss. 538-539, İstanbul 1999.

⁵⁶⁴ Ebû Muhammed Sâbit b. Eslem el-Basrî el-Bünânî, Basralı muhaddis, âbid ve zâhidtir; Cirit, Hasan, “Sâbit el-Bünânî”, *DİA*, XXXV, s. 350, ss. 350, İstanbul 2008.

b. Eslem (ö. 136/754)⁵⁶⁵, Nâfi Ebû Abdullah el-Medenî (ö. 117/735)⁵⁶⁶, gibi râviler vardır.⁵⁶⁷ Kendisinden de, Bakıyye b. Velîd (ö. 197/812)⁵⁶⁸, İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797)⁵⁶⁹, Ali b. Ca'd (ö. 230/844-45)⁵⁷⁰, Şebâbe b. Sevâr el-Fezârî (ö. 205/820, 206/821 ?), Abdüssemet b. Abdu'l-Vâris (ö. 207/822)⁵⁷¹, Hammâd b. Kîrât (ö. ?), Yahyâ b. Şebel el-Belhî (ö. ?), İsa b. Yûnus (ö. 187/803)⁵⁷² gibi râviler hadis rivayet etmiştir.

573

4. Osman b. Atâ b. Ebû Müslim (ö. 155/772)⁵⁷⁴

Ebû Me'ûd Osman b. Atâ b. Ebû Müslim el-Makdisî el-Belhî, Belh'te doğmuş ve yetişmiş olan hadisçilerdendir, ancak Filistinde de yaşamıştır.⁵⁷⁵ İbn Mace *Sünen*'inde Osman b. Atâ'dan tahrîc etmiştir.⁵⁷⁶

Hadis ilminde rütbesi "Zayfu'l Hadis" dir. Müslim, el-Cerh ve't-Ta'dîl ehli, Yahyâ b. Maîn, Dârekutnî gibi hadis alimleri Osman b. Atâ rivayetleri hakkında zayıf olduğunu beyân etmişlerdir.⁵⁷⁷ Nisâî "sika değildir" demiştir, Cûzcânî "hadis ilminde güçlü değil" demiştir.⁵⁷⁸ Osman b. Atâ 88 yaşında Filistin'de vefat etmiştir.⁵⁷⁹

Osman b. Atâ naklettiği hadisleri, Ebû Osman Atâ b. Ebû Müslim (babası) (ö. 135/752), Ebû İmrân el-Ensârî el-Şâmî (ö. ?) ⁵⁸⁰, İshâk b. Kebîse b. Zûveyb el-Hezâî el-Şâmî (ö. ?), Ebû Mihâl Ziyâd b. Ebû Sevde el-Makdisî (ö. ?), gibi muhaddislerden almıştır.⁵⁸¹ Kendisinden ise, Muhammed b. Osman b. Atâ, Abdullah b. Mübârek (ö.

⁵⁶⁵ Ebû Üsâme Zeyd b. Eslem el-Adevî el-Ömerî, Tâbiîn âlimidir.

⁵⁶⁶ Mevlâ-i ibn Ömer b. Hatâb; Hatipoğlu, İbrahim, "Nâfi", *DİA*, XXXII, s. 286, ss. 286-287, İstanbul 2006.

⁵⁶⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 435; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 89.

⁵⁶⁸ Ebû Yuhmid Bakıyye b. el-Velîd el-Kelâî el-Hımsî, Muhaddistir.

⁵⁶⁹ Ebû Utbe İsmâil b. Ayyâş b. Süleym el-Hımsî, Hadis hâfızıdır.

⁵⁷⁰ Ebû'l-Hasen Alî b. el-Ca'd el-Cevherî, Bağdatlı muhaddistir.

⁵⁷¹ Abdüssemet b. Abdu'l-Vâris b. Saîd el-Temîmî el-İnberî.

⁵⁷² Ebû Amr İsa b. Yûnus b. Ebû İshâk es-Sebîî el-Kûfî

⁵⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 435.

⁵⁷⁴ Diğer rivayetlere göre 150/767-151/768 yılında vefat etmiştir; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 138-139; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, III, 53.

⁵⁷⁵ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, VI, 244; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 138-139; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, III, 53; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 159;

⁵⁷⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 138-139; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, III, 53; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 159.

⁵⁷⁷ Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *Ta'likâtü'd-Dârekutnî 'ale'l-Mecrûhîn li'bni Hibbân el-Büstî*, thk. Halîl b. Muhammed el-Arabî, el-Fârûku'l-Hadîsiyye-Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire 1994, s. 182.

⁵⁷⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 138-139; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, III, 53; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 159.

⁵⁷⁹ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, III, 48-49.

⁵⁸⁰ Ümü-Derdâ'nın hizmetçisi.

⁵⁸¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 138-139.

181/797), Ebû Eyyüb Yahyâ b. Ebû Saîd el-Emevî el-Küfî (ö. 194/810), Velîd b. Müslim (ö. 195/810)⁵⁸², Ebû Yahyâ Saîd b. Ebû Eyyüb el-Mısırî (ö. 161/778), Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 185/810)⁵⁸³, Abdullah b. Veheb b. Müslim el-Küreyşî (ö. 197/813), Ebû Abdullah Zümre b. Rebîa el-Filistinî er-Remelî (ö. 202/817) gibi râviler hadis nakletmiştir.⁵⁸⁴

5. Abdullah b. Şevzeb (ö. 156/773)

Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Şevzeb el-Horasanî el-Belhî, aslen Belhli olan hadisçilerdendir. Ancak Basra, Şam, Horasan, Filistin’de yaşamıştır.⁵⁸⁵ Hadis ilminde rütbesi “sika” dır.⁵⁸⁶ İbn Sîrîn (ö. 110/729), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Sâbit el-Bünânî (ö. 127/744), Behz b. Hakîm b. Müâviye el-Küşeyrî (ö. 160/777), Malîk b. Dînâr (ö. 130/748) gibi hocalarından hadis alan, Abdullah b. Şevzeb bunları, İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Ömer b. Hârûn el-Belhî (ö. 194/810), Muhammed b. Kesîr es-Sakefî (ö. 216/831), Ukbe b. Alkame el- Âfirî (ö. 204/819) gibi öğrencilerine nakletmiştir.⁵⁸⁷

6. İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778-162/779)

Horasan’ın Belh şehrinde dünyaya gelen, Ebû İshâk İbrâhîm b. Edhem b. Mansûr el-Belhî el-Tamîmî, Zâhid, ilk sûfî şeyhlerinden ve hadisçilerdendir.⁵⁸⁸ Şeceresi Hz. Ömer’e bağlanır, “Hakkında kaynakların verdiği bilgiler çelişkilidir. Genç yaşta zühd yoluna girmeye karar verinceye kadar Horasan’da yaşadığı anlaşılmaktadır. Memleketinden ayrılmadan önce birçok hizmetçisi bulunan zengin ve itibarlı bir ailenin çocuğu olduğuna dair kayıtlar, Belh hükümdarı veya hükümdarın oğlu ya da torunu olduğu şeklindeki rivayetlerden daha doğru görünmektedir. Sahip bulunduğu bütün

⁵⁸² Ebû'l-Abbâs el-Velîd b. Müslim ed-Dımaşkî, Şamlı muhaddistir.

⁵⁸³ Tam adı, Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed b. Hâris el-Fezârî'dir.

⁵⁸⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 138-139.

⁵⁸⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 308,(No: 3387); Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 94-97; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 92-93; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, II, 440 ; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 160.

⁵⁸⁶ İbn Hacer, Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Mûîn, Abdurrahmân b. Ebû Hatem er-Razî, Süfyân es-Sevrî, Zehebî kitaplarında sika olduğunu söylemektedir.

⁵⁸⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 308,(No: 3387); Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 94-97; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 92-93; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, II, 440 ; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 160.

⁵⁸⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 387- 396; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, II, 27-39; Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, I, 31.

dünya nimetlerinden vazgeçip zühd yolunu seçmesi sebebiyle destanlaştırılan hayatına dair bilgiler arasında önemli farklılıklar görüldüğü gibi tarihî kimliğiyle menkıbelerde anlatılan şahsiyeti arasında da ciddi uyumsuzluklar gözlenmektedir”.⁵⁸⁹ Horasan’dan ayrıldıktan sonra Şam, Irak, Hicaz ve Rum (Anadolu), Sûr, Filistin (O zamandaki Şam bölgesinin sahil şehri), Humus, Askalân, Beyrut, Basra, Kûfe, Mekke, Medine, Kudüs, İskenderiye, Trablus, Antakya, Tarsus, Maraş gibi bölgelere seyahatler yapmıştır. İmam A’zam Ebû Hanife ve Şakîk-i Belhî gibi büyük alim ve hadisçilerlerin sohbetinde bulunmuştur.⁵⁹⁰ Tâbiîn ve tebeu’t-tâbiînden hadis rivayet eden İbrâhîm b. Edhem’in bazı hadisleri mürsel olmakla beraber kendisinin sika olduğu belirtilmiştir.⁵⁹¹ İbrâhîm b. Edhem Rom memleketinde defin olmuştur.⁵⁹²

Ebû İshâk es-Sebî (ö. 127/745)⁵⁹³, Katâde b. Diâme (ö. 117/735)⁵⁹⁴, Malik b. Dînâr (ö. 130/748), Ebû Hâris Muhammed b. Ziyâd el-Cumahî el-Medenî (ö. ?), Ebû Amr Yezîd b. Ebân el-Basrî (ö. 120/783), A’muş ö. 147/764-148/765)⁵⁹⁵, İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Muhammed b. Aclân (ö. 148/765), Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758), Ebû Amr el-Evzâî (ö. 157/774), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Şakîk-i Belhî (ö. 194/810)⁵⁹⁶, Şu’be b. Haccâc (ö. 160/776)⁵⁹⁷, Edhem b. Mansûr (babası) gibi hocalarından hadis alan, İbrâhîm b. Edhem bunları, hizmetçisi İbrâhîm b. Beşşâr (ö. 240/854), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Şakîk-ı Belhî (ö. 194/810), Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 185/810) gibi öğrencilerine nakletmiştir.⁵⁹⁸

⁵⁸⁹ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 387- 396; Öngören, Reşat, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, XXI, s. 295, ss. 295-296, İstanbul 2000.

⁵⁹⁰ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 27-39; Belhî, *el-Hadis ve’l-muhaddisün fî Belh*, s. 161; Öngören, Reşat, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, XXI, s. 295, ss. 295-296, İstanbul 2000.

⁵⁹¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 28.

⁵⁹² Ziriklî, *el-A’lâm*, I-VIII, I, 31.; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 27-39; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 387- 396; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 93; Öngören, Reşat, “İbrâhîm b. Edhem”, *DİA*, XXI, s. 295, ss. 295-296, İstanbul 2000.

⁵⁹³ Ebû İshâk Amr b. Abdillâh b. Ziyuhmid es-Sebî, Kûfeli hadis ve kıraat âlimi, tâbiidir; Ali Osman, Koçkuzu, “Ebû İshâk es-Sebî”, *DİA*, X, s. 170, ss. 170-171, İstanbul 1994.

⁵⁹⁴ Ebû’l-Hattâb Katâde b. Diâme b. Katâde es-Sedûsî el-Basrî, Müfessir tâbiidir; Bırışık, Abdulhamit, “İkrime el-Berberî”, *DİA*, XXV, s. 22, ss. 22-23, Ankara 2002.

⁵⁹⁵ Tam adı, Ebû Muhammad el-Küfî, A’muş Süleymân b. Mihrân el-Esedî’dir.

⁵⁹⁶ Ebû Ali Şakîk b. İbrâhîm el-Ezdî el-Belhî, Horasanlı sûfidir.

⁵⁹⁷ Ebû Bistâm Şu’be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Ezdî el-Basrî, Tebeu’t-tâbiîn neslinden muhaddis, ricâl âlimidir.

⁵⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 387- 396; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 27-39.

7. Yakûb el-Kârî (ö. 163/ 780)

Fakih, muhaddis, zâhit, Belhli olan Ebû Bekr Yakûb el-Kârî el-Belhî, Belh bölgesin'in büyük hocalarından biridir. Süfyân es-Sevrî ile buluşmuştur, *Tezkiratu'l Evliyâ* kitabının müellifinden nakledildiğine göre, Süfyân es-Sevrî “eğer Peygamberimiz'in ahlâkına bakmak isterseniz Yakûb el-Kârî'nin ahlâkına bakın” demiştir.⁵⁹⁹ Hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi bulunamamıştır.

8. Ebû Abdurrahmân Hâtim el-Esamm (ö. 168/784-237/851)

İlk dönem Horasan sûfilerinden olan ve Belh'te doğan Ebû Abdurrahmân Hâtim b. Unvân el-Esamm el-Belhî el-Horasânî, Lokmân lakabı meşhurdur.⁶⁰⁰ “Birkaç yolculuğu dışında hayatını Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde geçiren Hâtim, Horasan şehirlerinde tahsil görmüş, şeyhi Şakîk-ı Belhî'den tasavvuf terbiyesini aldıktan sonra Mâverâünnehir'e geçerek uzlete çekilmiş ve müridlerinin eğitimiyle ilgilenmiştir. Bu sebeple onun, Horasan'daki tevekkül ağırlıklı tasavvuf anlayışını Mâverâünnehir'e taşıyan kişilerden biri olduğu söylenebilir”.⁶⁰¹ Zühd, sabır, takvâ, mârifet, edeb, taat, ihlâs, sıdk, tevekkül gibi devrindeki tasavvuf düşüncesinin temel konuları üzerinde duran Hâtim, zühd ve tevekküle dayanan sade bir tasavvuf anlayışına sahiptir.⁶⁰² Vefat tarihi hakkında farklı bilgiler gelmektedir. 168/784 veya 237/851 yılları zikredilmiştir.⁶⁰³ Hadis ilminde rütbesi “Sadûk, Hasenû'l-Hadis” dir. el-Cerh ve't-Ta'dîl alimlerine göre, Muhammed b. Ca'fer Gûnder, “Bu ümmetin Lokmân'ıdır”.

Hocaları hakkında bilgi bulunmamıştır, ancak öğrenciler Saîd b. Abbâs Ebû Osman el-Sûfî (ö. ?), Hasan b. Saîd Ebû Ali (ö. 263/877)⁶⁰⁴ dir.⁶⁰⁵

⁵⁹⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 162; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 118-123.

⁶⁰⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 162.

⁶⁰¹ Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 426; Kitapdâr, *Belh*, s.106; Bilgin, Mustafa, “Hâtim el-Esam”, *DİA*, XVI, s. 470, ss. 470-472, İstanbul 1997.

⁶⁰² Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 162; Bilgin, Mustafa, “Hâtim el-Esam”, *DİA*, XVI, s. 470, ss. 470-472, İstanbul 1997.

⁶⁰³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 162; Bilgin, Mustafa, “Hâtim el-Esam”, *DİA*, XVI, s. 470, ss. 470-472, İstanbul 1997.

⁶⁰⁴ Hasan b. Saîd Ebû Ali el-Farsî.

⁶⁰⁵ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 162.

9. Nasr b. Abdu'l-Kerîm el-Belhî (ö. 169/785)

İmam Ebû Hanîfe'nin fıkıh ilminde öğrencileri aynı zamanda arkadaşlarındandır. Künyesi Ebu Sehl'dir. Bağdâd'ta vefat etmiştir.⁶⁰⁶ Hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi bulunamamıştır.

10. Ömer b. Meymûn el-Belhî (ö. 171/ 787)

Ebû Ali Ömer b. Meymûn b. Bahr b. Sa'd er-Remâh el-Belhî el-Kâdî, Belhli olan hadisçi, 20 sene Belh bölgesinde Kâdî olarak çalışmıştır, Hadis ilminde rütbesi sikadır.

el-Cerh ve't-Ta'dîl ehli, İbn Hacer, Zehebî, Yahyâ b. Maîn gibi alimler sika olduğunu beyân etmişlerdir. Belh bölgesinde vefat etmiştir.⁶⁰⁷

Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd el- Ezdî (ö. 130/748), Mukâtil b. Hayyân (ö. 135/752), Hâlid b. Meymûn el-Horasanî (ö. ?), Sûheyl b. Ebû Sâlih el-Semân (ö. ?)⁶⁰⁸, Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), gibi pekçok râviden rivayette bulunmuştur. Kendisinden de, Zeyd b. Habâb (ö. 230/845)⁶⁰⁹, Hasan b. Mûsâ el-Uşîb (ö. 209/824- 210/825)⁶¹⁰, Şebâbe b. Sevâr el-Fezârî (ö. 205/820, 206/821 ?), Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818), Yûnus b. Muhammed Ebû Muhammed el-Mûedib (ö. 207/822), gibi hadisçiler hadis almışlardır.⁶¹¹

11. Selem b. Sâlim (ö. 174/790)

Aslen Horasan'ın Belh bölgesinden olan Ebû Muhammed veya Ebû Abdurrahman Selem b. Sâlim el-Belhî, zâhid bir hadisçidir. İbn Ebû Hâtim, Cûzcânî, Ebû Zür'a, Nesâî ve diğer el-Cerh ve't-Ta'dîl ehlinine göre, hadis ilminde zayıf bilindir.⁶¹²

⁶⁰⁶ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 164; Habîbî, *Târîh-i Afgânistân ba'de'z-İslâm*, I, 800; Mahrûs, *Meşâyih'ı Belh*, s. 129.

⁶⁰⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 12-13; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 510-511; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 164.

⁶⁰⁸ Sûheyl b. Zekvân.

⁶⁰⁹ Zeyd b. Habâb b. er-Rayyân İbn Român el-Temîmî.

⁶¹⁰ Ebû Ali Hasan b. Mûsâ el-Uşîb el-Bağdadî.

⁶¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 12-13; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXI, 510-511.

⁶¹² Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 321-322; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, IV, 348-349; İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Lisânü'l-mizân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-X, Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, Beyrut 2002, IV, 107; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 166.

En meşhur hocaları, İbn Cüreyc el-Mekkî (ö. 150/767)⁶¹³, Ubeydullah b. Ömer el-Edevî (ö. 143/760), Ubâd b. Kesîr el-Sakafî (ö. 141/758), Muhammed b. Mâlik el-Cûzcânî (ö. ?), olan, Selem b. Sâlim'den, Hasan b. Arefe b. Yezîd (ö. ?), Ahmed b. Mûnî b. Abdurrahman el-Begevî (ö. ?), Sa'dân b. Nesr el-Sakafî (ö. ?)⁶¹⁴, İbrâhîm b. Mûsâ (ö.?), rivayette bulunmuştur.⁶¹⁵

12. Abdullah b. Ömer el-Belhî (ö. 177/ 793-234/848 ?)

Ebû Muhammed ve ikinci künyesi Ebû Abdurrahman olan Abdullah b. Ömer b. Meymûn b. Behr b. Sa'd el-Belhî, aslen Belhlidir, ancak Nîsâbü'r'da yaşadığı ve burada Kâdî olarak çalıştığı nakledilmektedir. Fıkıh ilmi ve hadis rivayetlerinde şöhret sahibidir. el-Cerh ve't-Ta'dîl ehli hadis ilmindeki rütbesini Sadûk olarak belirtmiştir. İbn Maîn onun hakkında sikadır demiştir.⁶¹⁶

Hadislerini, Selem b. Süleymân (ö. ?), Muhammed b. Hâzim (ö. 194/810), Mâlik b. Enes (ö. 179/795)⁶¹⁷, ten alan Abdullah b. Ömer, Ca'fer b. Muhammed b. Sevâr en-Nîsâbü'rî (ö. ?), Muhammed b. İshâk es-Sîrâc (ö. 313/925), Muhammed b. Abdurrahman es-Sâmî (ö. 301/913) gibi öğrencilerine nakletmiştir.⁶¹⁸

13. Ebû'l-Kâsim Yahyâ el-Belhî (ö. 179/ 795)

Hadisçi, zâhid, fakih, aslen baba tarafından Belhli, ancak Basra'da doğmuş olan, Ebû'l-Kâsim Yahyâ b. Abdulvâhid b. Ahmed el-Belhî'nin 12 bin hadis ezberlediği, ders halkalarına bin kişiden fazla öğrencinin katıldığı, 60 sene insanlara va'az verdiği, 12 sene Medine'de yaşadığı zamanda İmam Mâlik'in öğrencisi olduğu ve 5 kere hacca gittiği nakledilmektedir.⁶¹⁹ Hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi bulunamamıştır.

⁶¹³ Ebû'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî, Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi, tâbiidir.

⁶¹⁴ Saîd b. Nesr b. Mansûr.

⁶¹⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 321-322; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, IV, 348-349; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, IV, 107; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 166.

⁶¹⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 12-13; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 166.

⁶¹⁷ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddisdir.

⁶¹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 12-13; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 166.

⁶¹⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 166; Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, II, 205.

14. Hüseyin el-Belhî (ö. 187/ 803)

Belhli hadisçilerden olan, Hüseyin b. Süleymân el-Belhî'den döneminde daha çok Iraklı hadisçiler hadis rivayet etmiştir.⁶²⁰ Hadislerini, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)⁶²¹, Ömer b. Zer (ö. ?)⁶²²dan alan Hüseyin'den sadece Ebû Bekr b. Terhân el-Belhî (ö. ?)'nin, rivayette bulunduğuna dikkat çekilir.⁶²³

15. Abdullah Ahmed b. Nasr (ö. 189/ 805)

Abdullah Ahmed b. Nasr el-Belhî, Belhli tefsirci, hadisçilerdendir ve İbrâhîm b. Edhem'in torunudur.⁶²⁴

16. Esed b. Amr b. Âmir (ö. 190/806)

Ebû Münzir Esed b. Amr b. Âmir el-Becelî el-Belhî, bu bölgede fakih ve hadisçi olarak meşhur olmuş ve aynı zamanda Bağdâd'ta Kâdî olarak çalışmıştır. el-Cerh ve't-Ta'dîl alimlerin bakış açısından, İbn Hacer'a göre sika dır, ama diğer alimlere göre "makbûl" dur.⁶²⁵

Hocaları arasında, Haccâc b. Artâ (ö. 145/762), Rebîetu'r Reî (Rebîe b. Ebû Abdurrahman (ö. 136/753 -142/759), İbrâhîm b. Cerîr b. Abdullah el-Cebelî (ö. ?) gibi râviler vardır. Kendisinden de, Muhammed b. Saîd b. Sâbik (ö. 216/831), Ali b. Hâşim b. el-Berîd (ö. 180/796), Ahmed b. Mûnî (ö. 244/858), gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁶²⁶

⁶²⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 168.

⁶²¹ Ebû Abdillâh Süfyân b. Saîd b. Mesrûk es-Sevrî el-Kûfî, Kendi adıyla anılan fıkıh mezhebinin imamı, müfessir, muhaddis ve zâhidtir.

⁶²² Muhtemen Ömer b. Zer el-Şâmî dir. Hatîb Bağdâdî "Mechûl dur"; <https://hadith.islam-db.com/narrators/25158/عمر-بن-زهر>

⁶²³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 168.

⁶²⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 168; Vizaret-i Muarîf-ı Afganistan, *Daîratu'l Moârif-ı Aryana*, , 192.

⁶²⁵ Ziriklî, *el-A'lâm*, II,90; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 168.

⁶²⁶ Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, III, 504.

17. Şucâ b. Ebû Nasr el-Belhî (ö. 190/806)

Belh'in zahit ve müfessirlerinden olan, Ebû Nuaym Şucâ b. Ebû Nasr el-Belhî, el-Mükrî olarak meşhurdur. el-Cerh ve't-Ta'dîl alimleri açısından sikadır. Bûhârî *Afâlû'l İbâd* kitabında ondan hadis rivayet etmiştir.⁶²⁷

Hocaları arasında, Ubâd b. Kesîr es-Sakafî (ö. 141/758), Mükâtil b. Süleymân b. Beşîr el- Ezdî (ö. 150/767), Sâlih b Beşîr el-Mürre (ö. ?), gibi râviler vardır. Kendisinden de, Emâr b. Hasan b. Beşîr (ö. 242/856), Hasan b. Arefe b. Yezîd el-Abdî (ö. ?), Ahmed b. Mûnî b. Abdurrahman (ö. ?), gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁶²⁸

18. Ebû'l-Kâsim Ahmed el-Belhî (ö. 191/807)

Ebû'l-Kâsim Ahmed b. Muhammed İbn Abdullah el-Helîlî el-Zîyâdî el-Belhî, “Şemâilu'n nebî” hadislerini rivayet etmiştir. Belh bölgesinde vefat etmiştir.⁶²⁹ Hocaları ve öğrencileri hakkında bilgi bulunamamıştır.

19. Şakîk-i Belhî (ö. 194/810)

Belh'te doğan büyük hadisçi, zâhid, Horasanlı sûfî, Ebû Ali Şakîk b. İbrâhîm el-Ezdî el-Belhî, İmam Ca'fer es-Sâdık ile görüşmüş, İmam Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve İmam Züfer'den ders almıştır.⁶³⁰

Horasan'da tasavvufî hallerden bahseden ilk sûfî olan Şakîk-i Belhî fütüvvetin tasavvufî bir muhteva kazanmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Şakîk-i Belhî'nin müridi Hâtim el-Esam onu fütüvvet ehlinde saymaktadır. Kuşeyrî, Şakîk-i Belhî ile İbrâhîm b. Edhem arasında geçtiği nakledilen olayı Ca'fer es-Sâdık ile Şakîk-ş Belhî arasında fütüvvet ile ilgili olarak zikretmektedir. Buna göre Ca'fer es-Sâdık, Şakîk'e fütüvvetin ne demek olduğunu sormuştur, o da “verilince yemek, verilmeyince sabretmek” demiştir, bunun üzerine Ca'fer es-Sâdık da, “bunu bizim Medine köpekleri

⁶²⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, IV, 379; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 381- 382; Belhî, *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 169.

⁶²⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve 't-ta'dîl*, IV, 379; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 381- 382; Belhî, *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 169.

⁶²⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX, 73-74; Belhî, *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 170-171.

⁶³⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 313- 316; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 171; Belhî, *el-Hadîs ve 'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 170-171; Bolat, Ali, “Şakîk-ı Belhî”, *DİA*, XXXVI, s. 305, ss. 305-306, İstanbul 2010.

de yapıyor” karşılığını vermiştir ve fütüvveti “verilince dağıtmak, verilmeyince şükretmek” şeklinde tanımlamıştır.⁶³¹

“Şakîk-ı Belhî’nin zühd anlayışının temelini Allah’ın iradesine aykırı hareket etmeme, şöhretten sakınma, sükût etme, az yeme, uzlet, havf ve fakr kavramları oluşturur. Ona göre zâhid kendi kusurlarıyla ilgilenmekten başkasının kusurlarını görecektir fırsat bulamaz. Bunun aksi bir tavır içinde olan kişi zâhid değildir, onun yaptığı zâhidlik taslamaktır. “İbadet on parçadır, bunun dokuzu halktan kaçmak, biri sükût etmektir” diyen Şakîk-ı Belhî, insanlardan uzaklaşmayı kötülüklerden korunmanın bir yolu diye kabul eder ve, “İnsanlarla ateşle arkadaş olur gibi arkadaş ol; faydalı taraflarını al, alevlerinden kaç” tavsiyesinde bulunur”.⁶³²

“Şakîk-ı Belhî fakr konusunu mârifet anlayışının bir parçası olarak değerlendirmektedir. Ona göre kişi zenginliğini kaybedeceğinden korktuğu gibi fakirliğini kaybedeceğinden de korkmadıkça gerçek anlamda fakir olamaz”.⁶³³

İbnü’l-Cevzî (ö. 656/1258)⁶³⁴ *Sefvetü’l Sefve*, İbn Asâkîr (ö. 620/1223)⁶³⁵ *Tehzîbü’t Târih* kitaplarında Şakîk-ı Belhî hakkında çoğu hikayeler anlatmıştır.⁶³⁶

Hocaları arasında, İsrâîl b. Yûnus es-Sebîî (ö. 160/777), Abbâd b. Kesîr (ö. 140/757), Kesîr b. Abdullah el-Übûlî (ö. ?), İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767), İbrâhîm b. Edhem (ö. 161/778) gibi râviler vardır. Kendisinden de, Ebû Abdurrahmân Hâtîm el-Esamm (ö. 237/851), Muhammed b. Abân el-Müstemeli el-Belhî (ö. ?), Abdüssemet b. Yezîd b. Merdevîye (ö. 235/849), gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁶³⁷

20. Ömer b. Hârûn el-Belhî (ö. 194/810)⁶³⁸

Belhî hadisçilerden olan Ebû Hafs Ömer b. Hârûn b. Yezîd b. Câbir b. Seleme es-Sakafî el-Belhî, Belh bölgesinde 114/732 doğmuştur. Belh, Basra, Nehrevân, Kûfe, Mekke’de yaşamıştır. Ramazan’ın ilk günü (Cuma), 66 yaşında Belh bölgesinde vefat

⁶³¹ Bolat, Ali, “Şakîk-ı Belhî”, *DİA*, XXXVI, s. 305, ss. 305-306, İstanbul 2010.

⁶³² Bolat, Ali, “Şakîk-ı Belhî”, *DİA*, XXXVI, s. 305, ss. 305-306, İstanbul 2010.

⁶³³ Bolat, Ali, “Şakîk-ı Belhî”, *DİA*, XXXVI, s. 305, ss. 305-306, İstanbul 2010.

⁶³⁴ Ebû Muhammed (Ebû’l-Mehâsin) Muhyiddîn Yûsuf b. Abdurrahmân b. Alî et-Teymî el-Bekrî, Hanbelî fakihî ve Abbâsî devlet adamıdır.

⁶³⁵ Ebû Mansûr Fahrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. el-Hasen ed-Dımaşkî, Şâfiî fakihî ve hadis âlimi.

⁶³⁶ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 313- 316; Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 171; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 170-171; Bolat, Ali, “Şakîk-ı Belhî”, *DİA*, XXXVI, s. 305, ss. 305-306, İstanbul 2010.

⁶³⁷ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, IX, 313- 316; Ziriklî, *el-A’lâm*, III, 171; Belhî, *el-Hadîs ve’l-muhaddisûn fî Belh*, s. 170-171.

⁶³⁸ Zehebî, *Mizânü’l-i’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, III, 237, (No: 5906); Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XI, 520-520.

etmiştir. Hadis ilminde rütbesi “Metrukû'l Hadis” dir. el-Cerh ve't-Ta'dîl ehlerinden, Ahmed b. Hanbel, onun hakkında “Zayıf”, İbn Mehdî ve Nesâî, “Metruk”, Yahyâ b. Maîn, “Kezzâb” olduğu şeklinde değerlendirmede bulunmaktadır.⁶³⁹

Hocaları arasında, Seleme b. Verdân el-Leysî (ö. 100/719), İsâ b. Ebû İsâ el-Hünât (ö. 151/768), İbn Cüreyc el-Mekkî (ö. 150/767)⁶⁴⁰, Ca'fer b. Muhammed es-Sâdık (ö. 148/765), Usâme b. Zeyd el-Leysî (ö. 153/770), İsmâîl er-Rafîi el-Medenî (ö. 150/767), Şu'be b. Haccâc (ö. 160/776), Mâlik b. Enes (ö. 179/795)⁶⁴¹, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) gibi râviler vardır. Kendisinden de, Hüseyin b. Mansûr b. Ca'fer es-Selmî (ö. 238/852), Affân b. Müslim es-Sefâr (ö. 219/834), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁶⁴², Cuma b. Abdullah el-Belhî (ö. 233/848), Ömer b. Râfîi Kazvînî (ö. 237/851), Muhammed b. Ebû Bekr el-Mekdemî (ö. 234/848), Muhammed b. Hamîd (ö. 248/862), Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855)⁶⁴³ gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁶⁴⁴

21. Vesîm b. Camîl el-Belhî (ö. 186/802)

Ebû Muhammed Vesîm b. Camîl b. Tarîf b. Abdullah el-Sakafî el-Belhî, Kuteybe b. Saîd (ö. 240/855)'ın amcasıdır.⁶⁴⁵ Belh, Basra, Horasan bölgelerinde yaşamıştır. Havvâc b. Yusuf'un hizmetçisidir. Hadis ilminde rütbesi “makbul” ve el-Cerh ve't-Ta'dîl ehlerinden; Hatim er-Razî'ye göre, “Sâlihû'l Hadis” dir.

Hocaları arasında, Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Ebû Sehl Kesîr b. Ziyâd el-Ezdî (ö. 130/748), Abdülcabbâr b. Mûsâ (ö. ?), gibi râviler vardır. Kendisinden de sadece, Hâlid b. Hıdâş (ö. 224/839) hadis rivayet etmiştir.⁶⁴⁶

⁶³⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 267- 276; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, VI, 57.

⁶⁴⁰ Ebû'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilazîz b. Cüreyc el-Kureşî, Tefsir, hadis ve fıkıh âlimi, tâbiîdir; İsmail, Xerrahoğlu, “İbn Cüreyc”, *DİA*, XIX, s. 404, ss. 404-406, İstanbul 1999.

⁶⁴¹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî, Mâlikî mezhebinin imamı, büyük müctehid ve muhaddisdir; Özel, Ahmet, “Mâlik b. Enes”, *DİA*, XXVII, s. 506, ss. 506-513, Ankara 2003.

⁶⁴² Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, Hanbelî mezhebinin imamı, muhaddis, fakihdir; Kandemir, M. Yaşar, “Ahmed b. Hanbel”, *DİA*, II, s. 82, ss. 82-87, İstanbul 1998.

⁶⁴³ Ebû Recâ' Kuteybe b. Saîd b. Cemîl es-Sekafî, Hadis hâfızıdır.

⁶⁴⁴ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 267- 276; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, VI, 57.

⁶⁴⁵ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 181; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 46; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisîn fî Belh*, s. 173.

⁶⁴⁶ Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr*, VIII, 181; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 46; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisîn fî Belh*, s. 173.

22. Ebû Mûtî el-Belhî (ö. 199/815)

Ebû Mûtî Hakem b. Abdullah b. Seleme b. Abdurrahman el-Kâdî el-Belhî, İmam Ebû Hanîfe'nin arkadaşıdır. İmam Ebû Hanîfe'nin derslerine Ebû Yûsuf ile beraber katılmıştır. *el-Fıkhü'l-Ekber* ⁶⁴⁷ kitabının ravisidir. Hadis ilminde rütbesi “mechül” dür. el-Cerh ve't-Ta'dîl ehlinden; Bûhârî ve Nesâî'ye göre, Zayıf olarak belirtmektedir. ⁶⁴⁸

Hocaları arasında, Hişâm b. Hassân (ö. 147/ -148/), İbn Cüreyc el-Mekkî (ö. 150/767), İbn Ebû Arûbe (ö. 156/773) ⁶⁴⁹, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), İbrâhîm b. Tahmân (ö. 163/780) gibi râviler vardır. Kendisinden de, Ahmed b. Mûnî (ö. 244/858), Helâd b. Eslem es-Seffâr (ö. 249/863), Sehl b. Zîâd (ö. ?), Abdullah b. Velîd (ö. ?) gibi râviler hadis rivayet etmiştir. ⁶⁵⁰

23. Ebû Muâz el-Belhî (ö. 199/815)

İmam Ebû Hanîfe'nin arkadaşı ve öğrencisi olan Ebû Muâz Hâlid b. Süleymân el-Horasanî el-Belhî, İmam Ebû Hanîfe'nin derslerine Ebû Yûsuf ile katılmıştır. Belh bölgesinin ünlü İmamlarından biridir. ⁶⁵¹ İmam Enes b. Mâlik, üç Horasanlıları; Saîd el-Mekbûrî, Mütevekkil b. Hümrân, Ebû Muâz Hâlid b. Süleymân'ı seviyorum, demiştir. ⁶⁵² Hadis ilminde rütbesi “Zayıf” dır el-Cerh ve't-Ta'dîl ehlinden; İbn Mûîn'e göre “Zayıf” tir. ⁶⁵³

⁶⁴⁷ el-Fıkhü'l-Ekber, İmam Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) nisbet edilen akaid risâlesidir.

⁶⁴⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 103; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 526; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, III, 246; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn fî Belh*, s. 174; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 146-154.

⁶⁴⁹ Ebû'n-Nadr Saîd b. Ebî Arûbe Mîhrân el-Adevî, Hadisleri ilk defa konularına göre tasnif eden muhaddis ve fakihdir; Sönmez, Ali Mehmet, “Ebî Arûbe”, *DİA*, XIX, s. 421, ss. 421-422, İstanbul 1999.

⁶⁵⁰ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 103; Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 526; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn fî Belh*, s. 174.

⁶⁵¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, I, 278; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, III, 322; İbn 'Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, III, 481; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn fî Belh*, s. 175; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s.142-146.

⁶⁵² Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 443.

⁶⁵³ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, I, 278; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, III, 322; İbn 'Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, III, 481; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisîn fî Belh*, s. 175; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s.142-146.

Hocaları arasında, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hişâm b. Urve (ö. 146/763)⁶⁵⁴, gibi râviler vardır. Kendisinden de sadece, Ahmed b. en-Nehve el-Hizânî (ö. ?) hadis rivayet etmiştir.⁶⁵⁵

24. Hafs b. Abdurrahman (ö. 199/815)

Ebû Ömer Hafs b. Abdurrahman b. Ömer b. Fûrûh b. Fûzâle, aslen Belhli ama Nisaburî olarak ünlü olmuştur. Bûhârî *et-Târîhu'l-kebîr*'de onun hakkında Nişabur'a çok gittiği ve kaldığı nedeniyle Nisabûrî denilir. Fıkıh alanında İmam Ebû Hanîfe'nin arkadaşlarından, demiştir.⁶⁵⁶

Hocaları arasında, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mûs'ar (ö. 153/770-155/772), Fudayl b. Merzûk (ö. 160/777), Muhammed b. İshâk es-Sirâc (ö. 313/925), Haccâc b. Artâ (ö. 145/762) gibi râviler vardır. Kendisinden de, Ebû Davud et-Tayâlisî (ö. 204/819)⁶⁵⁷, Abdullah b. Cerrâh el-Kuhistânî (ö. 232/847-237/851), Seleme b. Şebîb (ö. 200/816), İbrâhim b. Nesr es-Süryânî (ö. ?), Hüseyin b. Mansûr (ö. ?) gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁶⁵⁸

25. Ebû Ubbâd Abdullah b. Saîd (ö. ?)

Ebû Ubbâd Abdullah b. Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî el-Leysî el-Medenî, bazı rivayetlerde Keysân adı ile geçmiştir. Sa'd b. Saîd el-Makbûrî'nin abisidir. Hadis ilminde mertebesi Metrûkû'l-Hadis olarak tanınır. Vefat tarihi belli değildir. 200/816 yıldan önce vefat ettiği rivâyet edilmiştir.⁶⁵⁹

Hocaları arasında, Abdullah b. Ebû Katâde el-Ensârî (ö. 95/714), Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî, dedesi (ö. 100/718-19)⁶⁶⁰, Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî, babası (ö.

⁶⁵⁴ Ebû'l-Münzir (Ebû Abdillâh) Hişâm b. Urve b. ez-Zübeyr b. Avvâm el-Kureşî, Muhaddis tâbiîdir.

⁶⁵⁵ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, I, 278; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, III, 322; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 175.

⁶⁵⁶ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 176; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 222; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 176.

⁶⁵⁷ Ebû Dâvud Süleymân b. Dâvud b. el-Cârûd et-Tayâlisî, Müsned sahibi, Basralı hadis hâfizidir.

⁶⁵⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 176; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 176.

⁶⁵⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 31; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'r-ricâl*, VII, 382; Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985, s. 139; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 9; Belhî, *el-Hadis ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 178.

⁶⁶⁰ Ebû Saîd Keysân (b. Saîd ?) el-Makbûrî, Muhadramûndan kabul edilen Medineli muhaddistir.

120/738) gibi râviler vardır. Kendisinden de, Safvân b. İsmâ (ö. 200/816), İsmâil b. Ayyâş (ö. 181/797-182/798), Sa'd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî, erkek kardeşi (ö. ?) gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁶⁶¹

26. Ebû Sehl Sa'd b. Saîd el- Makbûrî (ö. ?)

Ebû Sehl Sa'd b. Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî el-Leysî el-Medenî. Abdullah b. Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî'nin erkek kardeşidir. Medine ve Hicâz'da yaşamıştır. Hadis ilminde rütbesi "Makbûl" dır. Vefat tarihi bilinmemektedir.⁶⁶²

Hocaları arasında, Abdullah b. Saîd b. Ebû Saîd Keysân el-Makbûrî, erkek kardeşi (ö. ?), Ca'fer b. İbrâhim el-Ca'ferî (ö. ?) gibi râviler vardır. Kendisinden de, Abdullah b. ez- Zübeyr el- Humeydî (ö. 219/834)⁶⁶³, Hişâm b. Ammâr (ö. 245/859), Ebû Hüzâfe es- Sehmî (ö. 259/873) gibi râviler hadis rivayet etmiştir.⁶⁶⁴

2.2.4. III. Asırdan VII. Asıra Kadar Hadisçiler

Ricâl kitaplarda III. Asırdan itibaren VII. asıra kadar hadisçi tesbit edilmiştir. Bütün hadisçiler vefat tarihleri olarak sıralanmaktadır. Bölüm olarak ayrılmaktadır.

2.2.4.1. Vefat Tarihleri Belli Olan Hadisçiler

1. Ebû Saîd Helef b. Eyyûb el-Âmerî el-Belhî (ö. 205/820-215/830)⁶⁶⁵

⁶⁶¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 31; ; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, VII, 382; İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, II, 9; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 178.

⁶⁶² Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 56; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 85; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, IV, 389; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 261; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 469; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 178.

⁶⁶³ Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. İsmâ el-Kureşî el-Humeydî, Hadis hâfızı ve fakihtir.

⁶⁶⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, IV, 56; İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 85; İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, IV, 389; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, X, 261; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 469; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 178.

⁶⁶⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 541-543; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 273- 275; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 180.

2. Ebû Huzeyfe İshâk b. Beşr el-Haşimî el-Belhî (ö. 206/821)⁶⁶⁶
3. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mencûrî el-Belhî (ö. 211/826)⁶⁶⁷
4. Abdüssamed b. Hassân el-Mervezî el-Belhî (ö. 212/827)⁶⁶⁸
5. Ebû Sâlih Hakem b. Mübârek el-Bâhilî el-Belhî (ö. 213/828)⁶⁶⁹
6. Ebû Osman Şeddâd b. Hekîm el-Belhî (ö. 213/828)⁶⁷⁰
7. Ebû's-Seken Mekki b. İbrâhîm b. Beşr b. Ferkad el-Hanzalî el-Temîmî el-Belhî (ö. 215/830)⁶⁷¹
8. Ebû Esma Esâm b. Yûsuf b. Meymûn b. Kudâme el-Belhî (ö. 215/830)⁶⁷²
9. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Sâlih el-Belhî (ö. 215/830)⁶⁷³
10. Ebû İshâk İbrâhîm b. Yûsuf b. Meymûn b. Kudâme el-Belhî (ö. 215/830)⁶⁷⁴
11. Ebû Osman Affân b. Muhlid el-Belhî (ö. 226/841)⁶⁷⁵
12. Ebû Muhammaed Ahmed b. Âsım el-Belhî (ö. 227/842)⁶⁷⁶
13. Ebû Osman Saîd b. Mansûr b. Şu'be el-Horasanî el-Belhî (ö. 227/842)⁶⁷⁷
14. Ebû Ali el-Cûrmî Hasan b. Ömer b. Şakîk el-Basrî el-Belhî (ö. 230/845)⁶⁷⁸

⁶⁶⁶ Ebû Huzeyfe İshâk b. Beşr b. Muhammed b. Abdullah b. Salim el-Haşimî el-Bûhârî el-Belhî, Bûhârâ'da yaşadığı için Bûhârî denir. yazdığı kitaplar: 1. Kitâbü'l Mübtedâ, 2. Kitâbü'l Ridde, 3. Kitâbü'l Cemek, 4. Kitâbü's Seffeym; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 477- 479; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 181.

⁶⁶⁷ İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, VI, 19; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 181.

⁶⁶⁸ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VI, 51; Hüseyinî, Ebû'l-Mehâsin Muhammed b. Ali, *el-İkmâl fî zikri men lehü rivâyete fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed mine'r-ricâl sivâ men zükire fî Tehzîbi'l-kemâl*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acı, Câmî'atü'd-Dirâsâtî'l-İslâmiyye, Karaçi 1989, s. 270; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 181-182.

⁶⁶⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, IV, 107; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 182-183.

⁶⁷⁰ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 331; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 310; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 183.

⁶⁷¹ Ebû's-Seken Mekki b. İbrâhîm b. Beşr b. Ferkad el-Hanzalî el-Temîmî el-Belhî. h. 126'te doğdu, vefat tarihi hakkında bazı 213 dediler, Bûhârî 214, Zehebî 215 demiştir; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, IX, 549-553; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVIII, 476- 480; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 184.

⁶⁷² İbn 'Adî, *el-Kâmil fî du'afâi'r-ricâl*, VII, 87; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, V, 436; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 186; Asâm b. Yûsuf, köle azad etmeyi ve fakir insanlara yardımcı olmayı çok severdi. Kendi sermayesinden 180 köleyi özgürlüğüne kavuşturmuştur. Fıkıh ilminde icthât seviyesine ulaşan Esâm b. Yûsuf, Abdullah b. Mübarek, Şu'be, Süfyân es-Sevrî'den hadis rivayet etmiştir. Esâm b. Yûsuf'tan ise Abdüssamed b. Süleymân hadis rivayet etmiştir, Belh bölgesinde 210/826 yada 214/828 yada 215/831 yılında vefat etmiştir; Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvân Arkasûsî vdğ., I-V, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009, III, 75, (No: 5345).

⁶⁷³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 187.

⁶⁷⁴ Esâm b. Yûsuf'un kardeşidir; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XI, 62; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 187.

⁶⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 211; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 187.

⁶⁷⁶ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, I, 363; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 188.

⁶⁷⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 586- 590; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 189.

⁶⁷⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 278- 279; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 189.

15. Cuma b. Abdullah b. Ziyâd b. Şeddâd es-Selmî Ebû Bekr el-Belhî (ö. 233/848)⁶⁷⁹
16. Ebû Abdullah Muhammed b. Amr es-Sevvâk el-Belhî (ö. 236/850)⁶⁸⁰
18. Ebû'l-Hasan Süleymân b. Mansûr ed-Duhnî el-Belhî (ö. 240/854)⁶⁸¹
19. Ebû Zakariya İbn Mûsâ b. Rûbe b. Salim el-Hadânî el-Belhî es-Sahtiyânîm (ö. 240/854)⁶⁸²
20. Ebû Âmir (Ebû Ömer) Davud b. Hasan b. Şuayb el-Belhî (ö. 240/854)⁶⁸³
21. Ebû Abdullah Hâmid b. Yahyâ b. Hânî el-Belhî (ö. 242/856)⁶⁸⁴
22. Ebû Ali Hasan b. Şucâ b. Ricâ el-Belhî (ö. 244/858)⁶⁸⁵
23. Ebû Bekr Muhammed b. Abbân b. İbrâhim el-Belhî (ö. 244/858)⁶⁸⁶
24. Ebû Mûtî Muhammed b. el-Kâdî el-Belhî (ö. 244/858)⁶⁸⁷
26. Abdüssamed b. Süleymân el-Atekî Ebû Bekr el-Belhî (ö. 246/860)⁶⁸⁸
27. Ebû Salih Ahmed b. Yakûb el-Belhî (ö. 247/861)⁶⁸⁹
28. Hasan b. el- Cenîbeyn b. Ebû Ca'fer el-Belhî (ö. 247/861)⁶⁹⁰
29. Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Süre el-Belhî (ö. 258/872)⁶⁹¹
30. Muhammed b. Fuzail ez-Zâhid el-Belhî (ö. 258/872)⁶⁹²
31. Nasir b. Yahyâ Ebû Bekr el-Belhî (ö. 260/874)⁶⁹³
32. Ebû Yahyâ İsâ b. Ahmed el-Askalânî el-Belhî (ö. 268/881)⁶⁹⁴

⁶⁷⁹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 120- 123; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 190.

⁶⁸⁰ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXVI, 223; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IX, 379; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 190-191.

⁶⁸¹ Bazı rivayetlerde Ebû Hilâl gelmektedir; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XII, 75; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 191.

⁶⁸² Yahya b. Müsa el-Belhî olarak meşhûrdür; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, XII, 369; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 192.

⁶⁸³ Mahrûs, *Meşâyih'i Belh*, s. 65; Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 442; Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, II, 82; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 193.

⁶⁸⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, III, 338; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 194.

⁶⁸⁵ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 187; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VI, 172; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 194.

⁶⁸⁶ Kelâbâzî, *Ricâlû Sahîhi'l-Buhârî*, II, 638; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 195.

⁶⁸⁷ Kitapdâr, *Belh*, s. 115; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 196.

⁶⁸⁸ Abdüssamed b. Süleymân b. Ebû Meter el-Atekî Ebû Bekr el-Belhî; Abdûs olarak meşhûrdür; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 96; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 196.

⁶⁸⁹ Ebû Salih Ahmed b. Yakûb b. Mervân b. el-Ka'kâ' b. er-Riyyâh el-Belhî; İbn Hacer, *Lisânü'l-mîzân*, I, 701; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 197.

⁶⁹⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 197-198.

⁶⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 277; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 198.

⁶⁹² Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 198-199.

⁶⁹³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 199; Mahrûs, *Meşâyih'i Belh*, s. 75; Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, I, 266; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 257-269.

⁶⁹⁴ Ebû Yahya İsâ b. Ahmed b. İsâ b. Verdân el-Askalânî el-Belhî; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XII, 381; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXII, 584; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 199.

33. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Siddîk el-Belhî (ö. 280/893)⁶⁹⁵
34. Ebû Ali Hüseyin b. Davud b. Muâz (ö. 282/895)⁶⁹⁶
35. Ebû'l-Kâsim el- Varrak el-Mueddib Cafer b. Muhammed b. Ali el-Belhî (ö. 283/896)⁶⁹⁷
36. Ebû'l-Abbâs Makkî b. Muhammed b. Mahan el-Belhî (ö. 284/897)⁶⁹⁸
37. Ebû Bekr İsmâil b. Fazl el-Belhî (ö. 286/899)⁶⁹⁹
38. Ebû Abdullah Muhammed b. Zür'a b. Şeddâd el-Belhî (ö. 288/901)⁷⁰⁰
39. Ebû Abdullah Ahmed b. İbrâhîm b. Milhân el-Belhî (ö. 290/903)⁷⁰¹
40. Ebû Bekr Muhammed b. Ömer el- Varrak el-Tirmizî el-Belhî (ö. 294/907)⁷⁰²
41. Ebû Ali Abdullah b. Muhammed b. Ali el-Belhî (ö. 294/907)⁷⁰³
42. Ebû'l-Ezher Şehâb b. Ma'mer el-Belhî (ö. 296/909)⁷⁰⁴
43. Ebû Bekr Muhammed b. Ali b. Tarhân el-Belhî el-Bieykendî (ö. 298/911)⁷⁰⁵
44. Ebû Abdullah Bekr b. Muhammed b. Bekr el-Beharzî (ö. 294/907)⁷⁰⁶
45. Abdüssamed b. Fazl b. Mismâr (ö. ?)⁷⁰⁷
46. Ebû Abdullah Muhammed el-Lü'lü' (ö. ?)⁷⁰⁸
47. Ebû Hâmid Ahmed b. Kudâme b. Muhammed el-Belhî (ö. 302/914)⁷⁰⁹
48. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hürî el-Belhî (ö. 305/917)⁷¹⁰
49. Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Selâm el-Belhî (ö. 305/917)⁷¹¹

⁶⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 335; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 200.

⁶⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 576; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 200-201.

⁶⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 85; Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, II, 181; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 201.

⁶⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 147; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 201.

⁶⁹⁹ Ebû Bekr İsmâil b. Fazl b. Mûsâ b. Masmâr b. Hânî el-Belhî; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 281; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 202.

⁷⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 213; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 202-203.

⁷⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 18; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 203.

⁷⁰² Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 203-204; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 261-273.

⁷⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 299; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 204.

⁷⁰⁴ Aslen Basralı olan, Ebû'l-Ezher Şehâb b. Ma'mer b. Yezîd b. Bilâl el-Belhîdir; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IV, 363; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 314; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 205.

⁷⁰⁵ İkinci künyesi Ebû Abdullah'dır; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, II, 191; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 205.

⁷⁰⁶ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 514; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 207.

⁷⁰⁷ Üçüncü asırda yaşadığı nakledilmektedir ama vafat tarihi belli değildir; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 206.

⁷⁰⁸ Muhammed b. İshâk b. Herb, İbn Ebû Yakûb adı olarak meşhurdur, üçüncü asırda yaşadığı nakledilmektedir ama vafat tarihi belli değildir; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 35; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 206.

⁷⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 582; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 209.

⁷¹⁰ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 400; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 209.

⁷¹¹ Mahrûs, *Meşâyih*'i Belh, s. 62; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 209.

50. Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Şehriyâr el-Kettân el-Belhî (ö. 306/918)⁷¹²
51. Ebû Ali Hasan b. Tayyib b. Hamza b. Hammâd el-Belhî (ö. 307/919)⁷¹³
52. Ebû'l Abbâs Hâmid b. Muhammed b. Şuayb b. Züheyr el-Belhî (ö. 309/921)⁷¹⁴
53. Ebû Hamza, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed ez- Zehebî el-Belhî (ö. 314/926)⁷¹⁵
54. Ebû Abdullah Muhammed b. Ukayl b. el-Ezher b. Ukayl el-Belhî (ö. 316/928)⁷¹⁶
55. Ebû Abdullah Muhammed b. Fazl b. Abbâs b. Hafs el-Belhî (ö. 319/931)⁷¹⁷
56. Ebû'l Hasan Ali b. Muhammed el-Anbârî el-Belhî (ö. 322/934)⁷¹⁸
57. Ebû Zeyd Ahmed b. Sehl b. Zeyd el-Belhî el-Şâmistânî (ö. 322/934)⁷¹⁹
58. Ebû'l-Hasan Ali b. Fazl b. Tâhir b. Nasr el-Belhî (ö. 323/935)⁷²⁰
59. Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Ayyâş el-Belhî (ö. 323/935)⁷²¹
60. Ebû'l-Kâsim Ahmed b. İsmet es-Seffâr el-Belhî (ö. 326/938)⁷²²
61. Muhammed b. Ahmed Ebû Bakr el-İskâf el-Belhî (ö. 330/942)⁷²³
62. Ebû Yahyâ Zekerîyyâ b. Ahmed b. Yahyâ b. Mûsâ el-Belhî (ö. 330/942)⁷²⁴
63. Ebû Bakr Abdullah b. Muhammed b. Ali b. Tarhân el-Belhî (ö. 333/945)⁷²⁵

⁷¹² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 20; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 210.

⁷¹³ Şücâ'î olarak ünlüdür; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 304; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 210.

⁷¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 38; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 210.

⁷¹⁵ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 16; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 211.

⁷¹⁶ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 10; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1951-1955, II, 30; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 211.

⁷¹⁷ İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, I-XI, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986-1993, IV, 94; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 212.

⁷¹⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 257; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 213.

⁷¹⁹ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 134; İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 59; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 213.

⁷²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 505; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 59; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 214.

⁷²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIII, 535; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 214.

⁷²² Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 12; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 215.

⁷²³ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 19; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 215.

⁷²⁴ İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Ali Zeynühhüm, I-III, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1993, I, 252; Tâciüddîn es-Sübkî, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţh Muhammed el-Hulv, I-XI, Dâru Hicr, Kahire 1992, III, 298; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 216.

⁷²⁵ Mahrûs, *Meşâyih'ı Belh*, s. 261; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 216.

64. Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Mûsâ b. Mervân el-Belhî (ö. 335/946)⁷²⁶
65. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Belhî (ö. 344/955)⁷²⁷
66. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed eş-Şehid el-Mervezî el-Belhî (ö. 344/955)⁷²⁸
67. Ebü'l-Kâsim Abdullah b. Ahmed b. Abdullah el-Belhî (ö. 346/957)⁷²⁹
68. Ebû Bekr Muhammed b. Uheyd b. Mücahid el-Fakîh el-Belhî (ö. 347/958)⁷³⁰
69. Ebû Hâmid Ahmed b. Yahyâ b. Hişâm el-Evberi el-Belhî (ö. 350/961)⁷³¹
70. Ebü'l-Kâsim Abdurrahman b. Muhammed b. Hamed ez-Zahid el-Belhî (ö. 355/966)⁷³²
71. Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hüseyin el-Cabâhânî (ö. 356/967-357/958)⁷³³
72. Ebû Cafer Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Belhî el-Hinduvânî (ö. 363/974)⁷³⁴
73. Ebû Bekr el-Huttelî Ahmed b. Ca'fer b. Muhammed el-Belhî (ö. 365/976)⁷³⁵
74. Ebü'l-Kâsim Ebû Bekr Ubeydullah b. Ebû Saîd el-Belhî (ö. 370/980)⁷³⁶
75. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed el-Semerkindî (ö. 373/983-375/985)⁷³⁷
76. Ebü'l-İshâk İbrâhim el-Mustemelî (ö. 376/986)⁷³⁸
77. Ebû Hamid Ahmed b. Hasan b. Ali el-Belhî (ö. 376/986-377/987)⁷³⁹
78. Ebü'l-Feth Abdulvâhid Muhammed b. Ahmed b. Mesrûr el-Belhî (ö. 378/988)⁷⁴⁰
79. Ebû Nasr Ka'ab b. Amr b. Ca'fer b. Ahmed el-Belhî (ö. 391/1001)⁷⁴¹

⁷²⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 297-298; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 217.

⁷²⁷ Mahrûs, *Meşâyih 'ı Belh*, s. 70; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 217.

⁷²⁸ Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Abdülmecid b. İsmâil b. Hâkim eş-Şehid el-Mervezî el-Belhî dir; Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî terâcimi'll-Haneftiya*, s. 183; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 218.

⁷²⁹ İbn Belhî olarak ünlüdür; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XII, 77; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 218.

⁷³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 356; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 218-219.

⁷³¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 276; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 219.

⁷³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XI, 593; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 219.

⁷³³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 98; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 219.

⁷³⁴ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 299-310; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 220.

⁷³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, V, 113; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 220.

⁷³⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 31-311; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 221.

⁷³⁷ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 311-316; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 221.

⁷³⁸ Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 28; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 222.

⁷³⁹ Leknevî, *el-Fevâidü'l-Behiyye fî terâcimi'll-Haneftiya*, s. 18; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 222.

⁷⁴⁰ Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 141; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 222.

⁷⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XVI, 521; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 223.

80. Ebü'l-Fazl Abbâs b. Muhmmmed b. Abdullah b. Hilâl el-Belhî (ö. ?)⁷⁴²
81. Ebû Ali Hasan b. Muhammed b. Şeyzem el-Fâmî el-Belhî (ö. ?)⁷⁴³
82. Ebü'l-Kâsim Yûnus b. Tâhir b. Muhammed b. Yûnus el-Belhî (ö. 411/1020)⁷⁴⁴
83. Ebü'l-Kâsim Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Heza'î el-Belhî (ö. 411/1020)⁷⁴⁵
84. Ebû Bekr Muhammed b. Fazl b. Ahmed el-Belhî (ö.413/1022)⁷⁴⁶
85. Ebû Ali Hatîb Hasan b. Ahmed b. Muhammed el-Belhî (ö. 430/1039)⁷⁴⁷
86. Ebü'l-Hasan Muhammed b. İsmâil b. Ömer el-Belhî (ö. 440/1048)⁷⁴⁸
87. Ebü'l-Feth Abdurrahim b. Abdullah b. Ahmed el-Sîrfî el-Belhî (ö. 454/1062)⁷⁴⁹
88. Ebü'l-Velîd Hasan b. Muhammed b. Ali el-Belhî ed-Derbendî (ö. 456/1064)⁷⁵⁰
89. Mevlânâ Abdulvâhid b. Ebü'l-Kâsim Ahmed el-Belhî (ö. 463/1071)⁷⁵¹
90. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Heysem er-Rûzbârî el-Belhî (ö. 469/1076)⁷⁵²
91. Ebû Ali Hasan b. Ali b. Muhammed b. Ca'fer el-Vahşî (ö. 471/1078)⁷⁵³
92. Ebû Bekr Muhammed b. Abdulmâlik b. Muhammed el-İskâfî (ö. 475/1082)⁷⁵⁴
93. Şemsü'l-eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebû Sehl es-Serahsî (ö. 481/1088)⁷⁵⁵

⁷⁴² Vefat tarihi zikredilmemektedir; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XVI, 46; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 223.

⁷⁴³ Vefat tarihi zikredilmemektedir; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 445; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 223.

⁷⁴⁴ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 319-323; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 224.

⁷⁴⁵ Rancbar, *Horasan-ı büzürg*, s. 107; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 224.

⁷⁴⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 323-325; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 224-225.

⁷⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 225; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 225.

⁷⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 392; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 226.

⁷⁴⁹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 323-325; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 226.

⁷⁵⁰ İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsim Ali b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Sa'îd Ömer b. Garâme el-Amravî, I-LXXX, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995-2000, XIII, 383; Zehebî, *Tezkiretü'l-huffâz*, III, 232; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 449; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 227.

⁷⁵¹ Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., I, 931; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 227.

⁷⁵² Elbâr, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, s. 443; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 228.

⁷⁵³ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 277; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 228.

⁷⁵⁴ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 230-232; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 229.

⁷⁵⁵ Aslında Bûhâralıymış, ama Belh bölgesinde öğretim yaptı ve Belh'te vefat ve defin olduğundan dolayı Belhli olarak sayılıyorlardır; Kureşî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudîyye fî*

94. Ebû Saîd Halîl b. Ahmed b. İsmâil el-Kadî el-Belhî (ö. 481/1088)⁷⁵⁶
95. Ebü'l-Kâsim Ahmed b. Muhammed b. Abdullah el-Helîlî el-Belhî ez-Ziyâdî (ö. 493/1100)⁷⁵⁷
96. Ebü'l-Hasan Muhammed b. İsmâil b. İbrâhim ez-Zahid el-Belhî (ö. ?)⁷⁵⁸
97. Ebû Ca'fer Muhammed b. Hüseyin el-Belhî (ö. 504/1110)⁷⁵⁹
98. Ebü'l-Mehâsin Salmân b. Ali b. Ahmed el-Kadî el-Belhî (ö. 509/1115)⁷⁶⁰
99. Muhammed b. Ömer b. Ali en-Neccâr ez-Zerîr el-Belhî (ö. 511/1117)⁷⁶¹
100. Muhammed b. Ebû Muhammed Ebü'l-Kâsim b. Ebû Kesîr el-Belhî (ö. 511/1117)⁷⁶²
110. Ebü'l-Kâsim Halef b. Ahmed el-Belhî (ö. 515/1121)⁷⁶³
111. Ebû Cafar Mevlânâ Muhammed b. Muhammed el-Câlî el-Belhî (ö. 517/1123)⁷⁶⁴
112. Hüseyin b. Muhammed b. Hüsrev el-Belhî (ö. 522/1128)⁷⁶⁵
113. İbnü'l-Mukrî Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed el-Hâfîz (ö. 523/1129)⁷⁶⁶
114. Şerefüd'dîn Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Ebû Tâlib el-Hüseyinî (ö. 532/1138)⁷⁶⁷
115. Ebü'l-Mekârim Muhammed b. Ömer b. Amîrce el-Eşhebî el-Belhî (ö. 532/1138)⁷⁶⁸
116. Ebû Abdullah Muhammed b. Hüseyin b. Ali el-Kalânîsî el-Eş'ârî (ö. 535/1140)⁷⁶⁹
117. Ebû Bekr Osman b. Ömer b. Ali el-Gaznevî el-Belhî (ö. 536/1141)⁷⁷⁰

tabakâtî'l-Hanefiyye, I-II, Matba'atü Meclisi Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd-Dekken 1914, II, 28-29; Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 325-343; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 229.

⁷⁵⁶ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 332-335; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 230.

⁷⁵⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XIX, 73; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâtî'l-Hanefiyye*, I, 119; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 230.

⁷⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 391; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 231.

⁷⁵⁹ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 53; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 232.

⁷⁶⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 232.

⁷⁶¹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 346-348; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 233.

⁷⁶² Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 348-349; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 233.

⁷⁶³ Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, II, 192; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 234.

⁷⁶⁴ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 349-351; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 234.

⁷⁶⁵ Zehebî, *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, I, 500; Mahrûs, *Meşâyih'ı Belh*, s. 71; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 235.

⁷⁶⁶ İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-'ârifîn*, I, 312; Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, I, 187; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 235.

⁷⁶⁷ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 351-353; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 235.

⁷⁶⁸ Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, III, 432; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 236.

⁷⁶⁹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 353-354; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 237.

⁷⁷⁰ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 354-356; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 237.

118. Ebü'l-Hasan Muhammed b. Hüseyin el-Hüseynî (ö. 537/1142)⁷⁷¹
119. Ebü'l-Meâlî Hasan b. Muhammed b. Ebû Ca'fer el-Belhî (ö. 548/1153)⁷⁷²
120. Ebü'l-Hüseyin Ali b. Hasan el-Vâiz ez-Zahid el-Belhî (ö. 548/1153)⁷⁷³
121. Ali b. Hasan b. Muhammed Mevlânâ Burhân el-Belhî (ö. 548/1153)⁷⁷⁴
122. Ebü'l-Hasan Ali b. Abdurrahman Muhammed el-Belhî (ö. 552/1157)⁷⁷⁵
123. Ebû Bekr Ahmed ez-Zûheyr b. Ali b. Abdulazîz el-Belhî (ö. 553/1158)⁷⁷⁶
124. Ebü'l-Feth Ahmed b. Muhammed el-Taşkurganî el-Belhî (ö. 553/1158)⁷⁷⁷
125. Ebû Şücâ' Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Büstâmî el-Belhî (ö. 562/1167)⁷⁷⁸
126. Ebü'l-Hasan Muhammed b. Mahmud b. Yahyâ el-Belhî (ö. 562/1167)⁷⁷⁹
127. Ziyaeddin Muhammed b. Abdullah b. Nasr el-Büstâmî (ö. 562/1167)⁷⁸⁰
128. Ebû Bekr Muhammed b. Mu'tasim b. Ali el-Mercânî el-Belhî (ö. 572/1176)⁷⁸¹
129. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim ez-Zahid el-Belhî (ö. 584/1188)⁷⁸²
130. Ebû Muhammed Mekkî b. Hibetullah b. Abdüssamed el-Ûstânî el-Belhî (ö. 602/1205)⁷⁸³
131. Nizâmuddin Muhammed b. Muhammed b. Osman el-Hanefî el-Belhî (ö. 653/1206)⁷⁸⁴
132. Behâvuddin b. Muhammed b. Helekân el-Bermekî el-Belhî (ö. 683/1284)⁷⁸⁵
133. Tâcüddin Ahmed b. Osman İbn Türkmânî el-Belhî (ö. 744/1343)⁷⁸⁶
-
- ⁷⁷¹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 356-358; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 237.
- ⁷⁷² İbn Kesîr, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, II, 625; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 238.
- ⁷⁷³ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, IV, 147; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 238.
- ⁷⁷⁴ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 21; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 239.
- ⁷⁷⁵ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 53-54; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 239.
- ⁷⁷⁶ Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, I, 210; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 239.
- ⁷⁷⁷ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 14; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 240.
- ⁷⁷⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XX, 452; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 240.
- ⁷⁷⁹ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 18; Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, I, 294; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 240.
- ⁷⁸⁰ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 363-370; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 241.
- ⁷⁸¹ Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 358-363; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 241.
- ⁷⁸² Vâiz Belhî, *Fezâil-ı Belh*, s. 370-388; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 92; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 242.
- ⁷⁸³ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 174; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 245.
- ⁷⁸⁴ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, VII, 451; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 245.
- ⁷⁸⁵ Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, IV, 270; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 245.
- ⁷⁸⁶ Kâtîb Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I, 1; Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 23; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 246.

134. İbnü'l-Bekâ Abdülmû'in b. Ahmed el-Belhî (ö. 1040/1630)⁷⁸⁷
 135. Müftî Töre Gül b. Mullâ Asadullah el-Marmulî el-Belhî (ö. 1296/1879)⁷⁸⁸
 136. Mevlevî İşân/Mevlânâ, İsâ Hâce b. Mirzâ Hâce el-Belhî (ö. 1394/1974)⁷⁸⁹

2.2.4.2. Vefat Tarihleri Belli Olmayan Hadisçiler

1. İbrâhim b. Süleymân el-Ziyyât (ö. ?)⁷⁹⁰
2. Ahmed b. Muhammed el-Hârbânî (ö. ?)⁷⁹¹
3. İbn Haleviye Ahmed b. Helîl b. Mansûr es-Sâlikânî (ö. ?)⁷⁹²
4. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Hâmid b. Yahyâ el-Belhî (ö. ?)⁷⁹³
5. Ebû Bekr Ahmed b. Abdullah b. Ali el-Hevâştî el-Belhî (ö. ?)⁷⁹⁴
6. Ebû Saîd Üheyd b. Süleymân b. Mübârek el-Belhî (ö. ?)⁷⁹⁵
7. İdris b. Hâlid el-Belhî (ö. ?)⁷⁹⁶
8. Ebû Yakûb İshâk b. Davud b. Sebîh el-Belhî (ö. ?)⁷⁹⁷
9. Beşşâr b. Kîrât el-Belhî (ö. ?)⁷⁹⁸
10. Ham b. Nuh el-Belhî (ö. ?)⁷⁹⁹
11. Ebû Muhammed Hâtem b. Muhammed el-Belhî (ö. ?)⁸⁰⁰
12. el-Hakem b. Abdullah b. Muâz el-Belhî (ö. ?)⁸⁰¹
13. Ebû'l-Heysen Hâlid b. Mihrân el-Belhî (ö. ?)⁸⁰²
14. Ebû Nasr Halef b. Ahmed b. Halef el-Belhî (ö. ?)⁸⁰³
15. Ebû Osman Saîd b. İsâ el-Belhî (ö. ?)⁸⁰⁴

⁷⁸⁷ İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 623; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 246.

⁷⁸⁸ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 55; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 247.

⁷⁸⁹ Hanîf Belhî, *Fukahây-ı Belh*, s. 58-59; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 247.

⁷⁹⁰ Bînavâ, *Da Afganistan Numyalai*, I, 43; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 248.

⁷⁹¹ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 336; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 249.

⁷⁹² Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, III, 390; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 249.

⁷⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VI, 126; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 249.

⁷⁹⁴ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*, II, 398; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 249.

⁷⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 520; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 250.

⁷⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 468; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 250.

⁷⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 400; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 250.

⁷⁹⁸ Halîlî, Ebû Ya'lâ Halîl b. Ahmed, *el-İrşâd fî ma'rifeti 'ulemâi'l-hadîs*, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs, I-III, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989, III, 925; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 251.

⁷⁹⁹ İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, III, 319; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VIII, 219; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, III, 283. Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 251.

⁸⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 154; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 251.

⁸⁰¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 251.

⁸⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IX, 233; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 252.

⁸⁰³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 252.

⁸⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 122; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 252.

16. Ebû Osman Saîd b. Muhammed b. Nasr el-Belhî (ö. ?)⁸⁰⁵
17. Ebû Muhammed Saîd b. Yâsin b. Abdullah el-Belhî (ö. ?)⁸⁰⁶
18. Süleymân b. Muhammed b. Fazl (ö. ?)⁸⁰⁷
19. Selem b. Süleymân el-Belhî (ö. ?)⁸⁰⁸
20. Beşîr b. Ziyâd el-Belhî (ö. ?)⁸⁰⁹
21. Şakîk b. Muhammed b. Ali el-Belhî (ö. ?)⁸¹⁰
22. Sâhib b. Selem el-Belhî (ö. ?)⁸¹¹
23. Ebü'l-Hafs Âmir b. Saîd b. Davûd el-Belhî (ö. ?)⁸¹²
24. Ebü'l-Fazl Abbâs b. Hasan el-Belhî (ö. ?)⁸¹³
25. Ebû Muhammed Abdullah b. İbrâhim el-Belhî (ö. ?)⁸¹⁴
26. Abdullah b. Muhammed el-Âbid el-Belhî (ö. ?)⁸¹⁵
27. Abdullah b. Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö. ?)⁸¹⁶
28. Abdullah b. Muhammed b. Sâlih el-Saydalânî el-Belhî (ö. ?)⁸¹⁷
29. Abdurrahmân b. Hâlid b. Ziyâd el-Belhî (ö. ?)⁸¹⁸
30. Ali b. Yunus el-Belhî (ö. ?)⁸¹⁹
31. Ali b. Mîhrân el-Belhî (ö. ?)⁸²⁰
32. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Nasr b. Âsım el-Belhî (ö. ?)⁸²¹
33. Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Tâifî er-Reyhânî el-Belhî (ö. ?)⁸²²
34. Fazl b. Mübarek et-Tabîb el-Belhî (ö. ?)⁸²³
35. Ebü'l-Kâsim Fuzayl b. Muhammed b. Nasr el-Belhî (ö. ?)⁸²⁴
36. Kesîr b. Ziyâd el-Barsânî (ö. ?)⁸²⁵

⁸⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 143; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 253.

⁸⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, X, 142; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 253.

⁸⁰⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 253.

⁸⁰⁸ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 253.

⁸⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, VII, 636; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 254.

⁸¹⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 254.

⁸¹¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 254.

⁸¹² Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 255.

⁸¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XIV, 24; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 255.

⁸¹⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 255.

⁸¹⁵ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 255.

⁸¹⁶ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 256.

⁸¹⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 256.

⁸¹⁸ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 256.

⁸¹⁹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 256.

⁸²⁰ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 257.

⁸²¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 257.

⁸²² Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 258.

⁸²³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 258.

⁸²⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 258.

⁸²⁵ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 258.

37. Ebû Ahmed Muhammed b. Fazl b. Muhammed b. Hârûn el-Belhî (ö. ?)⁸²⁶
38. Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhim b. Abdulhamid el-Helevânî (ö. ?)⁸²⁷
39. Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Behtevîye el-Belhî (ö. ?)⁸²⁸
40. Ebû Bekr Muhammed b. Abd b. Hâlid b. Feryân en-Neh'î (ö. ?)⁸²⁹
41. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Muhammed b. İsmet b. Şeybân el-Belhî (ö. ?)⁸³⁰
42. Ebü'l-Fazl Muhammed b. Hâmid b. Harb el-Amâ'imî (ö. ?)⁸³¹
43. Ebû Nasr Muhammed b. Yunus b. Heyr b. Merdeviye (ö. ?)⁸³²
44. Ebû Nasr Muhammed b. Fazl b. Mâlik (ö. ?)⁸³³
45. Muhammed b. Muhammed b. ez-Zencebîl el-Belhî (ö. ?)⁸³⁴
46. Ebû Hârûn Musa b. Ca'fer b. Nuh el-Hezârî el-Belhî (ö. ?)⁸³⁵
47. Ebü'l-Leys Nasr b. Sayyâr el-Hurmâbâzî (ö. ?)⁸³⁶
48. Nasr b. Bâb el-Belhî (ö. ?)⁸³⁷

⁸²⁶ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 259.

⁸²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 287; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 259.

⁸²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, II, 192.

⁸²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, III, 670; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 260.

⁸³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 339.

⁸³¹ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 260.

⁸³² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, IV, 704; Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 260.

⁸³³ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 260.

⁸³⁴ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 261.

⁸³⁵ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 261.

⁸³⁶ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 261.

⁸³⁷ Belhî, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh*, s. 261.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Bu çalışmada, Belh bölgesinde başlangıçtan, son asırlara kadar hadis ilmi ve hadisçileri hakkında geniş bir araştırma yapmaya, muhtemelen problemleri ve bu problemlere getirebilecek yorum ve değerlendirmeleri ele almaya çalıştık.

Belh bölgesi Coğrafi konumu açısından döneminin en önemli şehirlerden biri sayılmaktadır. Belh en eski kurulan şehirlerdendir ve uzun bir tarihi geçmişe sahiptir. Tarihi süreç içerisinde Belh bölgesinin farklı isimler alması, bu bölgenin tarihi, siyasi ve ticari açıdan önemli ve değerli olduğunu göstermektedir.

İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra bütün bölgelerde olduğu gibi ve İslamiyet'in bu topraklara yayılmasıyla birlikte bu bölgede de yeni bir dönem başlamış, dünya İslam'ı tanıdıkça dini alanlarda yeni ve çeşitli çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.

İslâmi dönemlerde bölge iki kere fethedilmiştir; birincisi Hz. Ömer b. Hattâb (ra) döneminde, ikincisi ise Hz. Osman b. Affân (ra) döneminde büyük sahabelerin elleriyle Ahnef b. Kays ya da Abdurrahman b. Sümre ile fethedilmiştir. Belh bölgesinden kısa zaman içerisinde tefsir, hadis, kelam, fıkıh, tasavvuf, coğrafya ve diğer ilim dallarından alimler yetişmiştir.

Nitekim Belh bölgesi kısa zaman içerisinde İslâm'ın büyük merkezlerinden biri sayılmıştır ve İslâm medeniyeti içerisindeki yerini almıştır. Belh bölgesi İslâm kültürü ve medeniyeti içinde önemli bir konuma sahiptir. Belh'in onuru Hz. Sefine (ra) sahabedir. tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn, onun döneminde yaşamıştır. Kendi dönemindeki medreseleri özel ve yetenekli medreselerdi ve, fıkıh alanında, ictihât, istinbât konusunda uzmanlara sahipti. İslâm ilim dünyasında hadisler dinin kaynaklarından biri olmakla beraber, İslâm kültür mirasının en önemli köşe taşlarından biridir. Bu mirasımıza en iyi şekilde sahip çıkmanın ve onun hakkında sağlıklı ve isabetli bilgilere sahip olmamız İslâm ilim dünyasında oldukça önemlidir. Ayrıca çalışmamızda bahsettiğimiz hadisçilerimizin, hadis ilmi için ne kadar çaba sarf ettiğini unutmamalıyız.

Sahâbe dönemi ve ondan sonrası asırlarda dâhil olmak üzere aslen Belhli olan yani bu bölgede doğup büyüyen hadis ravîlerinin sayısı, bu bölgeye dışardan gelenlere nispet ile çok azdır. Çünkü Belh bölgesi Hz. Peygamber (sav) vefatından sonra fethedilmiştir ve İslâm Dini'yle daha geç bir dönemde tanışmıştır. Belh bölgesine gelen sahâbiler ya devlet görevlisi olarak ya da cihâd amacı ile gelmiştir. Amaçlarını gerçekleştirdikten sonra bölgeyi terketmişlerdir. Aslen Belhli olan sahâbî bir kişidir.

Yaptığımız taramalardan görebildiğimiz kadarıyla bu bölgeye nispet edilen tâbiî râvilerin sayısı, sahâbe tabakasından daha fazladır. Nitekim râvi sayısında görülmesi beklenen artışın tebeu't-tâbiîn dönemine denk geldiği görülmektedir. Ayrıca bu vaziyet muhtemelen Belh bölgesine nispet edebileceğimiz tâbiî ilim adamlarının sayısının artması ile ilgilidir. Belh bölgesine yerleşip ilmî çalışmalarını devam ettiren alimlerin sayısı arttıkça, sırf hadis talebiyle yapılan ziyaretler de fazlalaşmış olmalıdır.

Belh bölgesinde doğup büyüyen veya bölge dışarıdan gelen tâbiînin cümlesinin münekkittir alimlerce sika bulunduğu görülür. Nitekim bu hususunda tenkid edilenlerin kusuru ise büyük bir oranda zaptları ile ilgilidir. Bu durum esasen İslâm coğrafyasının tümüyle de paralellik arz eder. Çünkü tâbiîn, hem müslümanların çabucak her konuda birbirlerine güvendikleri ortamı hem de bu ortamın çeşitli siyâsî, itikadî, ve ilmî sebeplerle bozulup ehl-i bid'ati ortaya çıkarttığı süreci yaşamışlardır. Bu yüzden başta hadis rivayetleri açısından olmak üzere adalete taalluk eden yalan, yalan ile ithâm bid'at, fîsk, nifâk gibi kusurların ilk tâbiînden ziyâde yaşı küçük olanlarda görülmesi normal olmalıdır. Aynı şekilde bu konu Belhli tâbiî râviler için de geçerlidir.

Belhli râviler hakkında dikkat çeken en önemli husulardan biri devlet işleriyle uğraşmış olmalarıdır. Sahâbe, tâbiî ve sonrası dönemlerinde hadisçilerin kâdî, komutan, öğretmen, valî olarak atanmaları bu bağlamda dikkat çekmektedir. Mütevekkil b. Hümrân (ö. 142/759) gibi hadisçiler Belh bölgesinde kâdîlık yapan, Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723) gibi Belh'te öğretmenlik yapan, Mukâtîl b. Hayyân (ö. 135/752) gibi Belh'te valilik yapan, göze çarpan örneklerdendir. Bu vasfı hâiz râvi sayısı tâbiîler döneminden itibaren artarak devam etmektedir.

Belh bölgesin'e nispetle anılan hadisçiler içinde oldukça önemli bir kısmının hayat hikâyesinde, fıkıh ilmiyle olan ilişkileri de dikkat çekmektedir. Büyük fıkıhçı, aynı zamanda tefsirci olan Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), fıkıh alanında İmam Ebû Hanîfen'in öğrencisi Nasr b. Abdülkerîm (ö. 169/785) ve diğer Belhli fıkıhçı Abdullah b. Ömer el-Belhî (ö. 177/ 793-234/848 ?) bunun ilk göze çarpan örnekleridir. Belhli hadisçilerin fıkıh alanında kaleme alınmış kitaplarda yer alması bu ikinci hususu güçlendirecek veriler sunmaktadır.

Belh bölgesinde bazı hadisçilerin biyografilerinde dikkat çeken önemli özelliklerinden biri zühd ve tasavvufa olan ilgilidir. Bu bölgede bazı hadisçiler dikkat çekici ölçüde çok nafilâ namaz kılmak, Kur'ân okumak ve oruç tutmakla ünlü olmuştur.

Sonuçta Belh bölgesi canlılığını kazanarak, İslâm coğrafyasının diğer kısımlarında olduğu gibi, hadis elde etmek amacıyla yolculuk yapılan bir yer haline

gelmiştir. Araştırmamızda zikettiğimiz isimler hadis ilminin meşhur kaynaklarında yerini almış durumdadır.

Çalışmamız süresince yaptığımız araştırmalardan elde ettiğimiz bir sonuç da, Belh bölgesine dair akademik çalışmaların oldukça az olduğudur. Mevcut araştırmaların çoğunluğu ise İslâm tarihi, Tasavvuf, dil, gibi alanlara dairdir. Nitekim bu durum, Belh bölgesinin, başta hadis, fıkıh, tefsir olmak üzere İslâmî ilimlerin diğer alanlarında da akademik çalışmalara konu edilmeyi beklediğini göstermektedir. Yaptığımız araştırma bu bağlamda bir ilk örnek sayılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed bin Hanbel*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., I-L, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995-2001.
- Akbarî, Amîr, "Feth-ı Horasan ve Mohâcirat-ı Kabâil-ı Arab be İran", *Danışgah-ı Azâd İslâmî, Vahid-ı Becneverd*, Pejuhişnâme-ı Tarih, S. 17, ss. 1-18, İran 2009, s. 229.
- Aktepe, İshak Emin, *Hadis İlmine Giriş*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2018.
- Altıkulaç, Tayyar, "İkrime el-Berberî", *DİA*, XXII, ss. 40-42, İstanbul 2000.
- Alper, Ömer Mahir, "İbn Sînâ", *DİA*, X, ss. 319-322, İstanbul 1999.
- Aynî, Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed, *Meğâni'l-ahyâr fî şerhi esâmî ricâli Me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâ'îl, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.
- Avcı, Casim, "Horasan", *DİA*, XXIX, ss. 353-355, Ankara 2004.
- Avcı, Şehit, *Tâbiîn Neslinin Hadis İlmindeki Yeri*, SÜİFD, S. 20, ts.
- Azizullah Beyât, *İskender-i Mekdünî*, Vibgâh'fer-i, İran ts.
- Bakır, Abdulhalik, "Kusem b. Abbâs", *DİA*, XXVI, ss. 462-463, Ankara 2002.
- Başaran, Selman, "Ebû Berze", *DİA*, X, ss. 114-115, İstanbul 1994.
- Barthold, Wilhelm, *Tezkire coğrafiyay-ı târih-i İrân*, Tahran 1308.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ, *Fütûhu'l-büldân*, nşr. Ömer Enîs et-Tabbâ', Müessesetü'l-Me'ârif, Beyrut 1987.
- ....., *Fütûhu'l-Büldan*, Maarif Basımevi Yay., İstanbul 1956.
- Belhî, Muhammed İsmâîl b. Muhammed Şerif, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn fî Belh iberü'l-usûr* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Pancâp Üniversitesi Kısmu'l-Ulûmu'l-İslâmî, Lahor 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli sâhibi's-şerî'a*, nşr. Abdülmü'tî Kal'acî, I-VII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye-Dâru'r-Reyyân, Beyrut 1988.
- Bilgin, Mustafa, "Hâtim el-Esam", *DİA*, XVI, ss. 470-472, İstanbul 1997.
- Birişik, Abdülhamit, "Medrese", *DİA*, XXVIII, ss.333-338, Ankara 2003.
- ....., "İkrime el-Berberî", *DİA*, XXV, ss. 22-23, Ankara 2002.
- Bînâvâ, Ebdur'Ra'ûf, *Da Afganistan Numyalai (Paştuca)*, İtilâât av Kültür Vizaret, Kabil 1353.
- Bolat, Ali, "Şakîk-ı Belhî", *DİA*, XXXVI, ss. 305-306, İstanbul 2010

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl, *et-Târîhu'l-kebîr*, I-IX, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- ....., *Et-Târîhu's-sağîr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyd, I-II, Darü'l-Marife, Beyrut 1986.
- Çetin, Osman, "Horasan", *DİA*, XVIII, ss. 234-241, İstanbul 1998.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk, *Ahvâlü'r-ricâl*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- Dihhodâ, Ali Ekber, *Lügatname-i Dihhodâ*, Sazmân-ı mudiriyet ve barnâmerizây-ı keşver, Tahran 1341.
- Doğanay, Süleymân, *Hoca-Talebe İlişkisi Bağlamında Sened Mukayesesi ve sorunları*, Erciyes Üniversitesi İFD, ss. 163-186, Kayseri 2007.
- Duman, M. Zeki, *Kur'ân-ı Kerîm'de Âdâb-ı Muâşeret*, Fecr Yay., Ankara 2017.
- Ebû Nu'aym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rifetü's-sahâbe*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî, I-VII, Dâru'l-Vatan, Riyad 1998.
- ....., *Hilyetü'l-evliyâ*, I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *Ta'likâtü'd-Dârekutnî 'ale'l-Mecrûhîn li'bni Hibbân el-Büstî*, thk. Halîl b. Muhammed el-Arabî, el-Fârûku'l-Hadîsiyye-Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, Kahire 1994.
- Elbâr, Muhammed b. Alî, *Afganistan min fethi'l-İslâmî ile'l-gazve er-Rûsî*, Daru'l-İlm, Cidde 1305.
- el-Lehyânî, Yusuf b. Haşim b. Âbid, *Kavâidü's- sübût m'a usûl fî ilmü'l-cerh ve ta'dîl ve ilelü'l-Ehâdîs*, 1421.
- Emin, Ahmed, *Duha'l- İslâm*, Müessesetü'tu Hindâvî, Kahire 2012.
- Şen, Mehmet Emin, *VII. Yüzyılda Türklerin İlmî Durumunun Tespitine Farklı Bir Bakış: Basra, Mâverâünnehir Örneği*, Turkish Studies-İnternational Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish, Batman Üniversitesi Fen Edebiyet Fakültesi, c. III-VII, ss. 2393-2407, Ankara 2012.
- Erkin, Şafîqu'llah, *İslamlaşma sürecinde Belh şehri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demir Üniversitesi SBE, İsparta 2005.
- Eroğlu, Muhammed, "Dahhâk b. Müzâhim", *DİA*, VIII, ss. 410-411, İstanbul 1993.
- Ertürk, Mustafa, "Saîd b. Ebû Saîd", *DİA*, XXXV, ss. 554, İstanbul 2008.

- Furkânî, Mehterhân, *Afganistan Topraklarında Yetişmiş Hanevî Fıkıh Alimleri*, Aksaray Üniversitesi İslam İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Araştırm Dergisi, S. 28 , ss. 327-355, Aksaray 2016.
- Gûbâr, Mîr Gûlâm Muhammed, *Afganistan der Mesir-i Târîh*, Kabil Devlet Matbaası, Kabil 1967.
- ....., *Ahmedşah baba Afgan*, trc. Amînullah Derîz, Danîş Kitaphane, Peşaver 1377.
- Gölük, Şerafettin, “Cehm b. Savân”, *DİA*, VII, ss. 233-234, İstanbul 1993.
- Görmez, Mehmet, “İbnü’l Münkedir”, *DİA*, XXI, ss. 157, İstanbul 2000.
- Habîbî, Abdulhayy, *Târîh-i Afgânistân ba ‘de ‘z-İslâm*, Dünya-i Kitap., Tahran 1367.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Muhammed b. Abdillâh, *el-Müstedrek ‘ale’s-Sahihayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ, I-V, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- ....., *Ma ‘rifetü ‘ulûmi’l-hadîs*, nşr. Seyyid Mu‘azzam Huseyn, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1977.
- Halîlî, Ebû Ya ‘lâ Halîl b. Ahmed, *el-İrşâd fî ma ‘rifeti ‘ulemâi’l-hadîs*, nşr. Muhammed Saîd b. Ömer İdrîs, I-III, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1989.
- Hanîf Belhî, Muhammed, *Fukahây-ı Belh*, Kabil ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. Ali, *Târîhü Bağdâd*, thk. Beşşâr ‘Avvâd Ma ‘rûf, I-XVII, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut 2001.
- ....., Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *er-Rihle fî talebi’l-hadîs*, thk. Nureddin İtr, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1975.
- Heysemî, Ali b. Ebî Bekr, *Mecma ‘u ‘z-zevâid ve menba ‘u ‘l-fevâid*, tsh. Hüsâmeddin el-Kudsî, I-X, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut ts.
- Hüseynî, Ebü’l-Mehâsin Muhammed b. Alî, *el-İkmâl fî zikri men lehû rivâye fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed mine ‘r-ricâl sivâ men zükire fî Tehzîbi’l-kemâl*, thk. Abdülmu ‘tî Emîn Kal ‘acî, Câmî ‘atü ‘d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, Karaçi 1989.
- İbn ‘Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. ‘Adî, *el-Kâmil fî du ‘afâi ‘r-ricâl*, thk. A. Ahmed Abdülmevcûd vdğ., I-IX, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Asâkir, Ebü’l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Muhibbüddîn Ebû Sa ‘îd Ömer b. Garâme el-Amravî, I-LXXX, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1995-2000.
- İbnü’l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtü ‘z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, I-XI, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1986-1993.

- İbnü'l-Esîr, İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî-Muhammed Yûsuf ed-Dekkâk, I-XI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987-2003.
- ....., *Üsdü'l-ğâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avviz-Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- ....., *el-Kamil fî't-Tarih (İslam Tarihi)*, Bahar Yay., İstanbul 1986.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali, *Lisânü'l-mîzân*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde, I-X, Mektebetü'l-Matbû'âtü'l-İslâmiyye, Beyrut 2002.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- ....., *Takrîbü't-Tehzîb*, nşr. Muhammed Avvâme, Dâru'r-Reşîd, Halep 1991.
- ....., *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avviz, I-VIII, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- ....., *Tehzîbü't-Tehzîb*, I-XII, Matba'atü Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, Haydarâbâd 1325-1327.
- ....., *Nüzhetü'n-nazar fî tadvîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Abdullah b. Dayfillah er-Rahîlî, Matba'atü Sefir, Riyad 2001.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *es-Sikât*, I-X, Meclisü Dâiretü'l-Me'ârif, Haydarâbâd 1973.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer, *Tabakâtü'l-fukahâi's-Şâfi'îyyîn*, nşr. Ahmed Ömer Hâşim-Muhammed Ali Zeynühüm, I-III, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, Kahire 1993.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'il b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, I-XXI, Dâru Hicr, Byy. 1997-1999.
- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Kâsım b. Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1992.
- İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987.
- İbn Ma'in, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ma'in, *Yahyâ b. Ma'in ve kitâbühû et-Târîh*, nşr. Ahmed Muhammed Nûrseyf, I-IV, İhyâü't-Türâsi'l-İslâmî, Mekke 1979.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed Ömer, I-XI, Mektebetü'l-Hancî, Kahire 2001.

- ....., *Tabakâtü'l-Kübrâ*, İhsân Ebbâs, Daru'l Sadır, Beyrut 1969.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali, *Sıfatü's-safve*, thk. Ahmed b. Ali, I-II, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2009.
- ....., *ed-Du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdi, I-III, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Salâhuddîn, *'Ulümü'l-hadîs*, thk. Nüreddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1986.
- İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1952.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed, I-III, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1992.
- İclî, Ahmed b. Abdillâh, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, I-II, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1985.
- İsmâîl Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1951-1955.
- Jubel, Muhammed Heyder, *Aryânâ nam'ı tarihi'yi keşver'ı Afganistan ast*, Munteşer'ı da Kabil kalunî, Kabil 1332.
- Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *DİA*, XVII, ss. 471-473, İstanbul 1998.
- Kandemir, M. Yaşar, "Bakî b. Mahled", *DİA*, IV, ss. 541-542, İstanbul 1991.
- ....., "İbrâhîm b. Tahmân", *DİA*, XXI, ss. 535, İstanbul 2000.
- ....., "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, ss. 82-87, İstanbul 1989.
- ....., "Saîd b. el-Müseyyeb", *DİA*, XXXV, ss. 563-564, İstanbul 2009.
- ....., "Atâ b. Sâib", *DİA*, IV, ss. 37, İstanbul 1991.
- ....., "Ebû Hüreyre", *DİA*, X, ss. 160-167, İstanbul 1994.
- Kâtib Çelebî, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-II, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Kaya, Eyüb Said, "Sâlim b. Abdullah b. Ömer", *DİA*, XXXVI, ss. 47-48, İstanbul 2009.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Buhârî, *Ricâlü Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Abdullah el-Leysî, I-II, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1987.
- Khalifaeid, Ahmed Mohamed, *Abdurrahman b. Mehdî ve Hadis İlmindeki Yeri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2019.

- Kitapdâr, Mahmud b. Emîr Velî, *Belh*, Matbaa-i Academi Ulum’i Belh, Kabil 1360.
- Kureşî, Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Muhammed, *el-Cevâhirü’l-mudîyye fî tabakâti’l-Hanefiyye*, I-II, Matba‘atü Meclisi Dâireti’l-Me‘ârifî’n-Nizâmiyye, Haydarâbâd-Dekken 1914.
- Küçük, Raşit, “Abdullah b. Mübârek”, *DİA*, I, ss. 122-124, İstanbul 1988.
- Keskin, Yusuf Ziya, “Sefîne”, *DİA*, XXXVI, ss. 302, İstanbul 2009.
- Kesler, Muhammed Fatih, “Mücâhid b. Cebr”, *DİA*, XXXI, ss. 442-443, İstanbul 2006.
- Koçkuzu, Ali Osman, “Ebû Saîd el-Makbûrî”, *DİA*, X, ss. 224, İstanbul 1994.
- ....., “Ebû İshâk es-Sebî”, *DİA*, X, ss. 170-171, İstanbul 1994.
- Leknevî, Abdülhay b. Muhammed, *el-Fevâidü-l Behiyye*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- ....., *el-Fevâidü’l-Behiyye fî terâcimi’ll-Hanefiyya*, thk. Mahammad Badr’el-dîn el-Na’sânî Helebî, Matba’a-i el-Sa’âde, Mısır 1324.
- Lamb, Harold, *Zendegî nâme Çengiz Han’ı Moğol*, trc. Reşid Yasemî, intişârât’i Sepch’râd, Tahran 1388.
- Mahdi, Muhammed Yasir, “Türk-İslam Kültür Merkezlerinden Biri Olarak Belh Şehri”, *Konya NE. Üniversitesi SBE, İslam Tarihi Bilim Dalı İSTEM Dergisi*, Yıl. 9, S. 18, ss. 219-241, Konya 2011.
- Makdisî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü’t-tekâsîm fî ma’rifeti’l-ekâlîm*, Mektebetü Medbûlî, Kahire 1991.
- Mahrûs, Muhammed Abdûllatif, *Meşâyih’i Belh min el-Henefiyye va mâ inferidû behi min el-Mesâilü’l-fikhiyye*, Maktebü’l-Vataniyye, Bağdâd 1979.
- Mes’ûdî, Ebü’l-Hasen Ali b. el-Huseyn, *Mürücü’z-zeheb ve me’âdinü’l-cevher*, thk. Yusuf Es’ad Dâğır, I-IV, Dâru’l-Hicre, Kum 1984.
- Mizzî, Ebü’l-Haccâc Yûsuf b. Abdîrrahmân, *Tehzîbü’l-Kemâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, I-XXXV, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1983-1992.
- Muhsinî, Muhammed Rezâ, *Pân Türkism İran ve Azerbaycan*, İntişârât-ı Semerkand, İran 1382.
- Mümîn, Muhammed, *cerîde-i Belh*, Müessese-i İntişârât-ı Beyhakî vizâretü’l İlâm, Kabil ts.
- Mustevfî, Hamdullah Gazvînî, *Tarih-ı Güzide*, Müessese intişârât’i Emîr Kebîr, Tahran 1363.

- Müttakî el-Hindî, Ali b. Hüsâmiddîn, *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-ef'âl*, tsh. Bekrî Hayyânî-Saffet es-Sekkâ, I-XVI, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1985.
- Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl*, thk. Âdil b. Muhammed-Üsâme b. İbrâhîm, I-XII, el-Fârûku'l-Hadîsiyye li't-Tıbbâ'a ve'n-Neşr, Kahire 2001.
- Navâbî, Gûlâm Habîb, *Hafâd Meşâyih-ı Belh*, Müessese intişârât'ı el-Ezher, Kabil 1389.
- Necd, Muhammed Nicad, *Farhang Danistaniha (Macmüe İtila'at Umumî)*, Bunyad'ı İran 1362.
- Öngören, Reşat, "Mevlana Celaleddin-i Rûmî", *DİA*, XXIX, ss. 441-448, İstanbul 2004.
- ....., "İbrâhîm b. Edhem", *DİA*, XXI, ss. 295-296, İstanbul 2000.
- Önkal, Ahmet, "Büreyde b. Husayb", *DİA*, VI, ss. 492, İstanbul 1992.
- ....., "Abdurrahman b. Semüre", *DİA*, I, ss. 171-172, İstanbul 1988.
- Özkan, Halit, "Zührî", *DİA*, XLIV, ss. 544-549, İstanbul 2013.
- Özafşar, Mehmet Emin, "Vekî' b. Cerrâh", *DİA*, XLIII, ss. 8-9, İstanbul 2013.
- Piyadeoğlu, Cihan, "Horasan'ın doğu bölgesi: Kübbetü'l-İslam Belh (Büyük Selcukların Dönemi)", *Tarih Dergisi*/ 49, ss.1-25 İstanbul 2010.
- Rancbar, Ahmed, *Horasan-ı büzürg*, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, Tahran 1363.
- Razâkî, Şahid Hüseyin, *İlm'ul Hadis mi bâk ve Hind ka hisat'ul Urdiye*, trc. Muhammed İshâk, Tab İdare'ye Sekâfet'ul İslami, Lâhûr 1976.
- Sâfi, Muhammad Amân, *Afganistan ve Adabû'l Arabi İbarû'l-Usûr*, Maktabatü'l-Selefiyye, Kahire 1988.
- Saray, mehmet, "Afganiatan", *DİA*, I, ss. 401-408, İstanbul 1998.
- Sezgin, Fuat, *Tarihu't- Turasu'l Arabi*, Darul Sakafat, Cameatu'l İmam Muhammed b. Soud el'islamiye, Riyad 1983.
- Sönmez, Mehmet Ali, "Hakem b. Amr", *DİA*, XV, ss. 175, İstanbul 1997.
- ....., "Ebü'z-Zübeyr", *DİA*, X, ss. 354-355, İstanbul 1994.
- Strange, Guyle, *Buldânü'l-hilâfeti's-şarkıyye*, Müessesetü'r-Risâle, I-II, Beyrut 1405.
- Şehristanî, Ebû'l Fath Muhammed b. EbdulKerim, *el-Milel ve'n-Nihal*, Dar el-Marefah, Beyrut 1993.
- Şeref, Kerime, *Hadis İlmi İle Diğer İslamî İlimlerin Eğitim-Öğretim Yöntemlerinin Mukayesesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2007.

- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târîhu't-Taberî*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm, I-XI, Dâru'l-Me'ârif, Kahire ts.
- Tâceddîn es-Sübki, Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, I-XI, Dâru Hicr, Kahire 1992.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vdğ., I-V, Şirketü Mektebeti ve Matba'ati Mustafâ el-Bâbî, Mısır 1962-1977.
- Türker, Ömer, "Mukâtil b. Süleymân", *DİA*, XXXI, ss. 134-136, İstanbul 2006.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- Vâiz Belhî, Ebû Bekr Abdullah b. Ömer (ö. 676), *Fezâil-ı Belh*, trc. Muhammed Hüseyin Hüseyinî, thk. Abdülhayy Habîbî, Bunyâd-ı Farhangî, Tahran 1350.
- Vizaret-i Muarîf-ı Afganistan, *Daîratu'l Moârif-ı Aryana*, Encüman-ı dayıratu'l müârif, Kabil 1969.
- Vusûkî, Muhammed Ali, *Fazl b. Ahmed el-İsferâyînî, mürebî ve nühestîn vezir-ı mehmud-ı gaznevî*, Kitâbdar-ı Tüs, Tahran 1391.
- Vedâd, Farhâd, *Didgâh-ı Engârişî ber Şâhnâme-yı Firdûsî*, Ferheng-ı Pejûhân-ı Daniş, İsfahan 1387.
- Ya'kûbî, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ya'kûb, *el-Büldân*, nşr. Muhammed Emîn ed-Dannâvî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh, *Mu'cemü'l-büldân*, I-V, Dâru Sâdır, Beyrut 1977,
- Yarşatir, İhsan, *Mecmu'âtü'l Bahesın*, Daîrat'ul Müarîf İslami, Darü'l-Ma'rifah, Beyrut 1354.
- Yazıcı, Tahsin, "*Belh*", *DİA*, V, ss. 410-411, İstanbul 1992.
- Yılmaz, Ferhat, " IX-XV. Yüzyıl Arasında Mâverâünnehir'de Yetişen Bazı Arap Dili Alimleri", *Ç.Ü. İFD. SBE*, c. III, S. 2, ss. 253-284, Adana 2003.
- Zagga, Mücahit, *Filistinli Mühaddisler (İlk üç asır)*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa 2019.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnaût vdğ., I-XXV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982-1988.
- ....., *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, thk. Muhammed Rıdvân Arkasûsî vdğ., I-V, Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, Beyrut 2009.

....., *Tezkiretü'l-huffâz*, tsh. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Mu'allimî, I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1374.

....., *Dîvânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, Mektebetü'n-Nehdati'l-Hadîse, Mekke 1967.

Züvârî, Muhammed Emin, *Cografya-i târîh-i Belh*, Bonyad-ı Mevkûfât-i Doktor Mahmud Efşâr, Tahran 1388.

Ziriklî, Hayreddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm*, I-VIII, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.

<https://hadith.islam-db.com>

<http://www.fao.org/afghanistan/en/>

EKLER

EK I: Belh Haritası

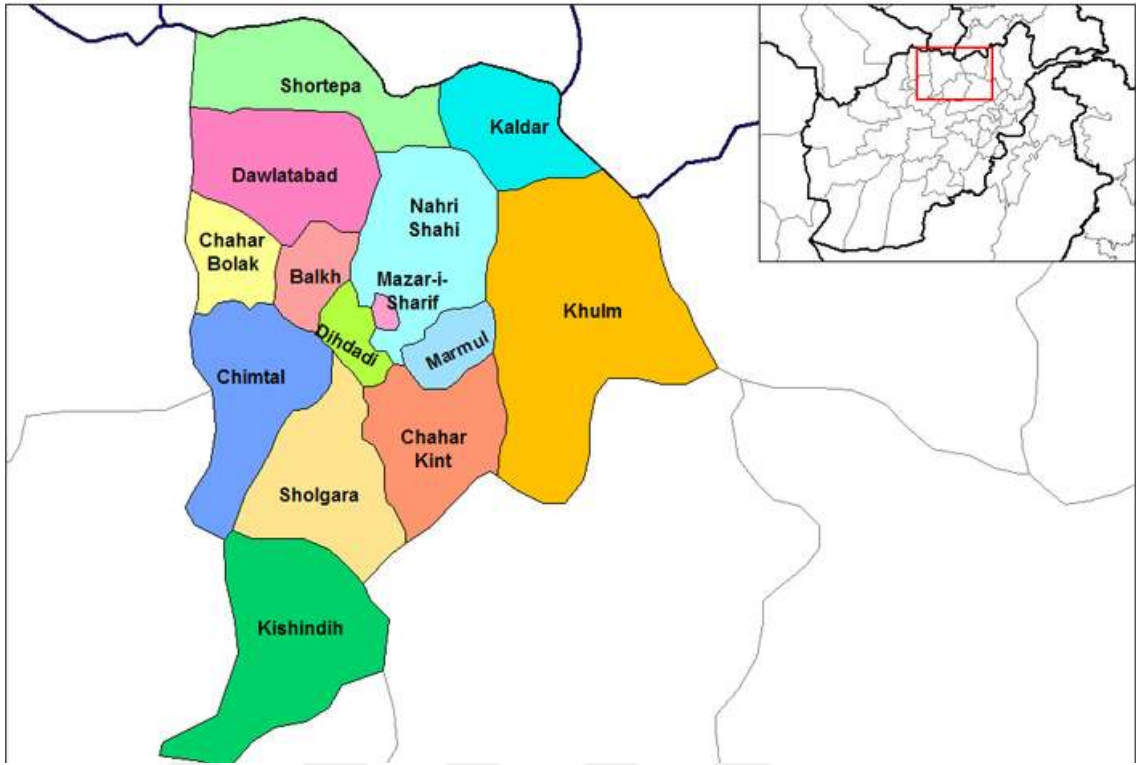
Resim 1: Belh İslamdan Önce Haritası ⁸³⁸

⁸³⁸ <https://www.afghanpedia.com/projects/libraries/articles/getarticle.jsp?article=1405>

Resim 2: Belh İslamdan Sonra Haritası ⁸³⁹

⁸³⁹ <https://bilimdili.com/arkeotarih/tarih-tarih/unutulan-turkler-2-horasan-turkleri/>

Resim 3: Bugündeki Belh Bölgesinin Haritası ⁸⁴⁰

⁸⁴⁰ https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Balkh_districts.png (29/03/2007)

EK II: Belh'in Tarihi Yerleri

Resim 1: Eski Belh'in Bir Görünü⁸⁴¹

Resim 2: Mezar-ı Şerif şehri, Hz. Ali'ye nisbet edilen Mezarı⁸⁴²

⁸⁴¹ Erkin, *İslamlaşma sürecinde Belh şehir*, s. 123.

⁸⁴² <https://alchetron.com/Balkh-Province> (02/04/2018)

Resim 3: Hz. Ali'nin Mezarı

Resim 4: Hoca Piyâde Camiinin Kalıntıları (107/725 yılında korulmuştur)⁸⁴³

⁸⁴³ Erkin, *İslamlaşma sürecinde Belh şehir*, s. 131.

Resim 5: Nuhgûmbad Camiisi (140/757 yılında kurulmuştur)⁸⁴⁴

Resim 6: Nevbahâr Ateşgede Tapınağı

⁸⁴⁴ <https://www.darivoa.com/a/balkh-province-cultural-heritages/1970308.html>

Resim 7: Zerdüş'ün Hizmetçileri (Nevbahâr Ateşgede Duvarı)⁸⁴⁵

Resim 8: İpek Yolundan Bir Görüntü⁸⁴⁶

⁸⁴⁵ Erkin, *İslamlaşma sürecinde Belh şehir*, s. 123.

⁸⁴⁶ Erkin, *İslamlaşma sürecinde Belh şehir*, s. 138.

Resim 9: Belh'te Bulunan Mescid-i Cuma⁸⁴⁷

Resim 10: Ayârân Kulesi

⁸⁴⁷ Erkin, *İslamlaşma sürecinde Belh şehir*, s. 135.

Resim 11: Seyyid Sübhan Güli Han Medresesi (1095-1105 /1684-1694)

Resim 12: Sültan Bahavıddın Medresesi

Resim 13.1: Yeşil Camii, Hacı Ebû Nasr Parsa Camii (867/1462 yılında Kurulmuştur)⁸⁴⁸

Resim 13.2: Yeşil Camii, Hacı Ebû Nasr Parsa Camii (867/1462 yılında Kurulmuştur)⁸⁴⁹

⁸⁴⁸ http://afgarabic.blogspot.com/2017/02/blog-post_40.html; <https://www.alamy.com/the-green-mosque-masjid-sabz-balkh-city-balkh-province-north-afghanistan->

⁸⁴⁹ http://afgarabic.blogspot.com/2017/02/blog-post_40.html; <https://www.alamy.com/the-green-mosque-masjid-sabz-balkh-city-balkh-province-north-afghanistan->

Resim 13.3: Yeşil Camii, Hacı Ebû Nasr Parsa Camii (867/1462 yılında Kurulmuştur)⁸⁵⁰

Resim 14: Belh'in Tarihi Ateşgede Tapınağı

⁸⁵⁰ http://afgarabic.blogspot.com/2017/02/blog-post_40.html; <https://www.alamy.com/the-green-mosque-masjid-sabz-balkh-city-balkh-province-north-afghanistan->

Resim 15: Belh'in Tarihi Ateşgede Tapınağı

EK III: Belh'in İslam Öncesi ait Eserler

Resim 1: Belh'in Antik Anıtları

Resim 2: Kabil Müzesin'de Budist Tanrı Heykeli

Resim 3: Oruçlu Buda Heykeli

Resim 4: Buda Heykeli

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Somayah İbrahimi

Doğum Yeri ve Tarihi : Afganistan/ Parwan – 06.07.1993

Medenî Durumu : Bekâr

E-Posta : somaya.ibahimi6@gmail.com

Telefon : 05445579809

EĞİTİM DURUMU

Yüksek Lisans : Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Adana-2020

Lisans : Salam Üniversitesi, Şeriat-Kanun Fakültesi,
İslami bilimler, Kabil-2015.

Lise : Horejalali Lisesi, Parwan-2010

Yabancı Dil : Farsça, Arapça.